

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE KADIN
HAKLARININ KONUMU
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Şennur ÖZDEMİR

BURSA 2020

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE KADIN HAKLARININ
KONUMU
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

Şennur ÖZDEMİR

**Danışman:
Prof. Dr. Kamuran Reçber**

BURSA 2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerinde Kadın Haklarının Konumu**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntılarının kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

26/08/2020

Adı Soyadı: Şennur Özdemir

Öğrenci No: 701716013

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Statüsü: Yüksek Lisans Öğrencisi

İNTİHAL YAZILIM RAPORU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: **TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE KADIN HAKLARININ KONUSU**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 166 sayfalık kısmına ilişkin, 20/07/2020 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 14'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

20/07/2020

Adı Soyadı: Şennur ÖZDEMİR

Öğrenci No: 701716013

Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

Programı: Tezli Yüksek Lisans

Statüsü: Y. Lisans

Prof. Dr. Kamuran REÇBER

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Şennur Özdemir
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitüsü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Uluslararası İlişkiler
Bilim Dalı	:
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XII + 168
Mezuniyet Tarihi	: 26/08/2020
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Kamuran Reçber

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNDE KADIN HAKLARININ KONUMU

Bilinen tarih boyunca neredeyse tüm toplumlarda kadınlar, ikinci plana itilmiş ve erkeklerin doğuştan sahip olduğu hakları kazanabilmek için mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Kadın hareketleri olarak adlandıracağımız bu süreç, bazı temel hakları kazanmak için başlamıştır. Zaman içinde bu hareket daha başka haklar ve özgürlükler de talep etmiş, kadının toplumdaki yerini ve rolünü tekrardan tanımlamaya çalışmıştır. Kadının güçsüz, kırılan, naif ve duygusal bir varlık olarak kabul edilmesine tepki gösteren kadın hareketi, kadının ve kadın deneyimlerinin siyasal, toplumsal ve kamusal hayatta ve iş hayatında görünür kılınması için çaba göstermiştir.

Çalışmada kadınların yukarıda bahsettiğimiz mücadelesinden ve bu mücadelenin sonuçlarından bahsedilmiştir. Günümüzde varlığını sürdüren en önemli uluslararası kuruluşlardan biri olan Avrupa Birliği (AB)'nin, insan hakları özelinde kadın hakları konusuna yaklaşımı ve bu konuda mevzuatında yaptığı düzenlemeler ele alınmıştır. Ayrıca 1959 yılından beri AB'ye üyelik sürecinde olan Türkiye'nin, kadın hakları konusunda iç hukukunu AB müktesebatına yakınlaştırmak için kabul ettiği hukuki işlemlere değinilmiştir. Çalışmanın temel amacı, AB ve Türkiye'de kadın hakları konusunda kaydedilen gelişmeleri aktarmak ve AB'nin Türkiye'de kadın haklarının gelişim sürecine olumlu yönde katkıda bulunduğunu ortaya koymaktır.

Çalışmada teorik çerçeve olarak konunun niteliği açısından uygun olduğu düşünülen feminist teori kullanılmıştır. Tek bir feminist teoriye bağlı kalmaksızın, bütün feminist teorilerin insan hakları bağlamında kadın hakları konusuna yaklaşımındaki ortak noktalardan hareket edilmiştir. Materyal olarak başta Türkçe ve İngilizce literatürdeki kitap ve makaleler olmak üzere, AB kurucu antlaşmaları ve raporları, gazete haberleri ile kanun metinleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler ve bulgular nitel veri analiz yöntemiyle analiz edilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Feminizm, Hak, Kadın Hakları, Türkiye.

ABSTRACT

Name and Surname : Şennur Özdemir
University : Bursa Uludağ University
Institution : Social Science Institution
Field : International Relations
Branch :
Degree Awarded : Master
Page Number : XII + 168
Degree Date : 26/08/2020
Supervisor : Prof. Dr. Kamuran Reçber

POSITION OF THE WOMEN RIGHTS IN TURKEY AND EUROPEAN UNION RELATIONS

Throughout the history women were pushed into the background at almost every society and they had to struggle to gain the rights that men are endowed with. This process which we will call as women's movement started for gaining some fundamental rights. In time this movement requested another rights and liberties, tried to define the status of women and role of women in the society. Women's movement reacted that women be accepted as weak, fragile, naive and sentimental creatures and it made an effort for making women and their experiences visible at political, social, public and business life.

Women's struggle abovementioned and results of this struggle was referred in the study. EU is still in existence which is one the most important supranational organisation, EU's approach women rights in the context of human rights and the legal arrangements of this subject at the *acquis communautaire* made by EU was discussed. Besides Turkey, which is on the membership process of EU since 1959, adopted legal arrangements about women's rights for alignment it's own national law to the *acquis communautaire* was examined. The main purpose of this study, narrate the advancements about women rights in EU and Turkey and reveal EU's positive contributions to the development process of women's rights in Turkey.

In this study, feminist theory, which is considered to be proper in terms of the quality of the subject, was used as a theoretical framework. Without adhering to a single feminist theory, the common points of all feminist theories' approximation to women's rights in the context of human rights was taken. Particularly books and articles, EU founding treaties and reports, news and law texts was used as a material. The study was finalized with analyzing the data and findings obtained.

Key Words: European Union, Feminism, Right, Women Rights, Turkey

ÖNSÖZ

Türkiye'nin 1959 yılında yaptığı ortaklık başvurusuyla başlayan AB yolculuğu, inişli çıkışlı şekilde devam etmiş ve 2005'te üyelik müzakerelerine başlanmasıyla yeni bir döneme girmiştir. 27 üyesi ve 500 milyonu aşan nüfusuyla AB, günümüzün en önemli örgütlenmelerinden biridir. Bu Topluluk sadece ekonomik ve siyasi anlamda bütünleşmeyi değil, temel hak ve özgürlükler ile sosyal haklar konularında da bütünleşmeyi öngörmektedir. Bu bağlamda Topluluk, kadın hakları, cinsiyete dayalı ayrımcılık, muamele ve fırsat eşitliği gibi konularda çeşitli düzenlemeler yapmıştır ve yapmaktadır. AB'ye üye ve aday üye ülkelerin iç hukuklarını AB mevzuatıyla uyumlaştırmaları gerektiği için bir önceki cümlede saydığımız düzenlemelere de uyum sağlamaları beklenmektedir. Türkiye de AB'ye üye aday olan bir ülke olduğundan dolayı belirttiğimiz duruma tâbidir. Bu çalışmanın asıl amacı, Türkiye'de kadın haklarının gelişiminin AB'ye üye adaylığı sürecinden olumlu yönde etkilendiğini ortaya koymaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde teorik çerçeveden, belli başlı kavramlardan, konuyla ilgili önem arz eden bazı uluslararası sözleşmelerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde, AB'de kadın hakları ve bu konuda yapılan birtakım hukuki düzenlemeler, üçüncü ve son bölümde ise Türkiye'de kadın hakları ve AB'ye üyelik sürecinin kadın haklarını nasıl etkilediği konusu incelenmiştir. Çalışmanın ana konusu olan AB'ye üyelik sürecinin Türkiye'de kadın haklarını ve kadın-erkek eşitliğini nasıl ve ne derece etkilediği sorusu ise son bölümde ve çalışmanın karşılaştırma bölümünde cevaplanmıştır.

Bu çalışma bir yandan da kadının tarih boyunca geri planda olan konumuna, kadın ile erkek arasındaki yüzyıllardır bitmek bilmeyen eşitsizlik olgusuna ve kadınların, erkeklerin doğuştan sahip olduğu bazı hakları sonradan ve binbir türlü zorlukla kazanma mücadelesine dikkat çekmek niyetindedir. Çevremdekiler dahil tüm kadınların yaşadığı zorluklar ve devam eden mücadeleleri, beni bu konuya yönlendiren başlıca motivasyon kaynağı olmuştur.

Öte yandan, bu çalışmanın ortaya çıkmasında ve yazım sürecinde desteğini, bilgi birikimini ve değerli zamanını benden esirgemeyerek her daim yol gösteren danışman Hocam Sayın Prof. Dr. Kamuran Reçber'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca danışan öğrencisi olmadığım halde yoğun dönemlerinde sorularıma cevap vermeye ve tavsiyede bulunmaya vakit ayıran Sayın Doç. Dr. Çiğdem Aydın Koyuncu'ya da içten teşekkür ederim. Çalışmanın farklı aşamalarında yorum, eleştiri ve önerilerini sürekli benimle paylaşan, yazım sürecinde motivasyonum azaldığında ve devam etmekte zorluk çektiğim zamanlarda manevi olarak da yanımda olan Hakan Küçük'e sonsuz teşekkür ederim.

Son olarak yüksek lisansa başlamam ve devam etmem konusunda en önemli destekçim olan, yazım sürecine ilk elden şahitlik ederek yaşadığım zorluklara benimle beraber ortaklık eden, hayat tecrübesiyle bana yol gösteren, sevgisini, sabrını, hoşgörüsünü ve emeğini hiç eksik etmeyen değerli annem Saliha'ya ve sevgili kardeşim Fatmanur'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
İNTİHAL YAZIM RAPORU.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HAK KAVRAMI VE KADIN HAKLARI

1. TEORİK ÇERÇEVE: FEMİNİST TEORİ VE ORTAYA ÇIKIŞI	6
1.1. Uluslararası İlişkilerde Farklı Feminist Yaklaşımlar	9
2. HAK KAVRAMI.....	14
2.1. Kamu Hakları	15
2.2. Özel Haklar.....	15
3. KADIN HAKLARI.....	16
4. KADININ KİMLİĞİ.....	20
4.1. Ataerkil Toplumsal Yapı Bağlamında Kadın Kimliği.....	21
4.2. Tek Tanrılı Dinlerin Oluşturduğu Kadın Kimliği.....	23
4.3. Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın Kimliği	25
5. TARİHSEL SÜREÇTE KADIN HAKLARI MÜCADELESİ	30
6. ULUSLARARASI DÜZENLEMELERDE KADIN HAKLARI.....	35
6.1. Kadınların Siyasi Haklarına İlişkin Sözleşme (1952).....	35
6.2. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme- CEDAW (1979).....	36
6.3. İstanbul Sözleşmesi (2011)	40
7. ULUSLARARASI KADIN KONFERANSLARI.....	43
7.1. Mexico City Konferansı (1975).....	43
7.2. Kopenhag Konferansı (1980)	44
7.3. Nairobi Konferansı (1985)	44

7.4. Pekin Konferansı (1995)	45
7.5. Pekin+5 Toplantıları (2000)	46

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE KADIN HAKLARININ KONUMU

1. AB KURUCU ANTLAŞMALARINDA KADIN HAKLARI.....	50
1.1. Roma Antlaşmaları (1957)	50
1.2. Maastricht Antlaşması (1992)	53
1.3. Amsterdam Antlaşması (1997).....	54
1.4. Nice Antlaşması (2001)	56
1.5. Lizbon Antlaşması (2007).....	58
2. AB'DE KADIN HAKLARINA YÖNELİK ÇIKARILAN DİREKTİFLER	61
2.1. 75 / 117 / EEC Sayılı Eşit Değerde İşe Eşit Ücret İlkesinin Uygulanmasına Dair Direktif.....	61
2.2. 76 / 207 / EEC Sayılı İşe Alımda, Mesleki Eğitim ve İşte Yükselmeye ve Çalışma Koşullarında Kadınlara ve Erkeklerle Eşit Davranılmasına İlişkin Direktif.....	62
2.3. 79/ 7/ EEC Sayılı Sosyal Güvenlik Alanında Kadın ve Erkeğe Muamele Eşitliği Hakkında Direktif.....	64
2.4. 86 / 378 / EEC Sayılı Mesleki Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Kadın ve Erkeğe Eşit Muamele Edilmesine Dair Direktif	65
2.5. 86 / 613/ EEC Sayılı Kadın ve Erkeklerle Eşit Muamele İlkesinin Serbest Çalışan Kadın ve Erkekler Arasında Uygulanmasına Dair Direktif	66
2.6. 92 / 85/ EEC Sayılı Gebe, Doğum Yapmış ve Emziren Kadınların İşyerlerinde Sağlık ve Güvenliklerinin İyileştirilmesine İlişkin Asgari Önlemlerin Belirlenmesine Dair Direktif	67
2.7. 96 / 34/ EC Sayılı CEEP, ETUC VE UNICE Tarafından Kabul Edilen Ebeveyn İzni Çerçeve Antlaşması Hakkındaki Direktif.....	68
2.8. 86 / 378 / EEC Sayılı Mesleki Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Kadın ve Erkeğe Eşit Muamele Edilmesine Dair Direktifte Değişiklik Yapan 96/ 97/ EC Sayılı Direktif.....	70
2.9. 97 / 80 / EC Sayılı Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Davalarında İspat Yükümlülüğüne İlişkin Direktif	71
2.10. 2000/ 78 / EC Sayılı İşe Alma ve Mesleki Açından Eşit Muamele Edilmesi Hakkında Genel Çerçeve Direktifi	72

2.11. 76/ 207/ EEC Sayılı İşe Alımda, Mesleki Eğitim ve İşte Yükselmeye ve Çalışma Koşullarında Kadınlara ve Erkeklerle Eşit Davranılmasına İlişkin Direktifi Değiştiren 2002 / 73 / EC Sayılı Direktif	74
2.12. 2004/ 113 / EC Sayılı Mal ve Hizmetlere Erişim Konusunda Kadın ve Erkeğe Eşit Muamele Edilmesine Dair Direktif	76
2.13. 2006/ 54/ EC Sayılı İstihdam ve Çalışma Koşullarında Kadın ve Erkeklerle Eşit Davranma ve Fırsat Eşitliği İlkesinin Uygulanmasına Dair Direktif	77
2.14. 96/34/EC sayılı Direktifin İlgilene Edilmesine İlişkin 2010/18/EU Sayılı Direktif.....	80
2.15. 86/ 613/ EEC Sayılı Direktifi Fesheden ve Serbest Meslek Faaliyetleriyle Uğraşan Kadın ve Erkekler için Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına İlişkin 2010/ 41/ EU Sayılı Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyi Direktifi	81
3. AB MEVZUATI'NDA KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİNE DEĞİNER DİĞER DÜZENLEMELER	83
3.1. Çalışanların Temel Sosyal Haklarına İlişkin Topluluk Şartı	83
3.2. Lüksemburg Zirvesi ve Avrupa İstihdam Stratejisi	85
3.3. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı	85
3.4. Lizbon Stratejisi ve Kadın-Erkek Eşitliği	87
3.5. Göteborg Sosyal Haklar Zirvesi	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KADIN HAKLARININ KONUMU

1. TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETLERİ	91
2. TÜRKİYE'DE KADIN HAKLARIYLA İLGİLİ YAPILAN ÇEŞİTLİ DÜZENLEMELER	99
2.1. Eğitim Hayatında Kadın.....	99
2.2. Kadının Siyasi Hakları ve Siyasi Hayata Katılımı	102
2.3. Çalışma Hayatında Kadın	107
2.4. Kadınlara İlgili Hukukî Düzenlemeler.....	112
3. AB MEVZUATINA UYUM KAPSAMINDA YAPILAN DÜZENLEMELER.....	120
4. AB KOMİSYONU TÜRKİYE İLERLEME RAPORLARINDA KADIN HAKLARI	124
SONUÇ	139
KAYNAKÇA	146

KISALTMALAR LİSTESİ

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
AAET	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletler
ABKA	Avrupa Birliği Kurucu Antlaşması
ABTHŞ	Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AİS	Avrupa İstihdam Stratejisi
AKÇT	Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
ASŞ	Avrupa Sosyal Şartı
ATAD	Avrupa Toplulukları Adalet Divanı
AT	Avrupa Topluluğu
ATKA	Avrupa Topluluğu Kurucu Antlaşması
BM	Birleşmiş Milletler
BUSINESSEUROPE	Avrupa Ticaret Konfederasyonu
CEDAW	Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi-Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women
CEEP	Avrupa Kamu Teşebbüsleri Birliği
çev.	Çeviren
der.	Derleyen
ed.	Editör
ET	Elektronik Yayımlara Erişim Tarihi
ETUC	Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu
GREVIO	Kadınlara Yönelik Şiddetle ve Ev İçi Şiddetle Mücadele Konusunda Uzmanlar Grubu
HAK	Hükümetlerarası Konferans
Ibid.	aynı eserde (ibidem)
ILO	International Labour Organization- Uluslararası Çalışma Örgütü
loc. cit.	yukarıda gösterilen yer (loco citato)
KTÜ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development- Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
op. cit.	adı geçen eser (opere citato)
passim	tamamı, her yeri
s.	sayfa

ss.
STK
TBMM
TCK
TKB
TKP
TMK
TÜİK
ty
UEAPME
UNICE

Yay. Haz.

sayfadan sayfaya
Sivil Toplum Kuruluşu
Türkiye Büyük Millet Meclisi
Türk Ceza Kanunu
Türk Kadınlar Birliği
Türkiye Komünist Partisi
Türk Medeni Kanunu
Türkiye İstatistik Kurumu
tarih yok
Avrupa KOBİ Birliği
Avrupa Sanayi ve İşveren
Konfederasyonları Birliği
Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Kadın ile erkek arasındaki eşitsizlikle ilgili anlayış, uygulama, eylem vb. durum, insanlık tarihinin en eski olgularından biridir. Bazı toplumlarda eşitsizliğin boyutları daha fazla, bazılarında ise daha az olsa da bu olgu yüzyıllar boyu varlığını sürdürmüştür. 18. yüzyıla gelindiğinde eşitsizliğin sebepleri sorgulanmaya başlamış ve bu durumun değiştirilmesi gerektiği fikri oluşmaya başlamıştır. Eşitsizliğin en büyük sebeplerinden biri olarak kadınların bazı haklardan yoksun olması gösterilmiştir. En başta kadınlar tarafından eğitim alma, siyasete katılma, çalışma gibi haklar istenmiştir. Erkekler bu haklara doğuştan sahipken kadınlar bu haklar için mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kadınların hak mücadelesi, 'feminizm' düşüncesinin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Gelişimi itibarıyla çeşitli dönemlere ayrılan feminizm, ilk olarak kadınların seçme ve seçilme hakkı kazanması için ortaya çıksa da zamanla farklı hak ve özgürlük taleplerini dile getiren ve erkek egemenliğiyle mücadele eden bir harekete dönüşmüştür.

Kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmesi yıllara yayılan bir süreçtir. Farklı ülkelerde farklı şekillerde cereyan etmiş ve kadınlar bu haklarını ayrı tarihlerde kazanmışlardır. Bu hakkın elde edilmesinden sonra kadınlar eşit eğitim hakkı istemiştir. Bundan sonra ise erkeklerin çalışabildiği her iş kolunda çalışmayı, iş yerinde eşit muamele görmeyi, ayrımcılığın ortadan kaldırılmasını, kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olmayı, toplumsal cinsiyet rollerinin değiştirilmesini, kadının üzerindeki çifte baskının hafifletilmesini ve her şeyden önemlisi, bazı erkek egemen alanların kadını ve kadın deneyimlerini görmezden gelmeyi bırakmasını talep etmişlerdir. Bu erkek egemen alanların başında insan hakları ve uluslararası ilişkiler gelmektedir. 20. yüzyılın ilk yarısında çıkarılan insan hakları belgeleri, erkeklerin norm ve değerlerini yansıttığı, kadınları dışladığı gerekçesiyle feministler tarafından eleştirilmiştir. Kadınların ve feministlerin devam eden mücadelesi zaman içerisinde, Birleşmiş Milletler (BM) ve AB gibi uluslararası örgütlerin özellikle kadınlar ve kadın hakları ile ilgili belgeler yayınlamasını sağlamıştır.

Tezin ikinci bölümünün ana öznesi olan AB, günümüzde nüfusu 500 milyonu aşan bir örgüttür. 1951 yılında temelleri atılan AB, zaman içerisinde değişerek bugünkü halini almıştır. 2020 yılı sonu itibarıyla Birleşik Krallık'ın çekilmesiyle 27 üyeye sahiptir ve yetkilendirildiği alanlar açısından kısmen de olsa önemli bir uluslararası

örgüttür. AB, kadın ile erkek arasında eşitlik sağlamayı ve kadına karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmayı amaçları arasında saymakta ve bu konulara kurucu antlaşmalarında da yer vermektedir. AB hukuk sisteminde bununla da yetinmeyerek 1975 yılından beri çıkardığı direktiflerle, kadın-erkek eşitliğini sağlamaya ve kadına karşı ayrımcılığı önlemeye çalışmaktadır. AB'ye üye olmak isteyen devletler, öncelikle başvuru yapmakta ve ardından belli başlı kriterleri sağlayarak üye sıfatı alabilmektedir. AB, üye adayı devletlerden iç hukuklarını kendi müktesebatıyla uyumlu hale getirmesini talep etmektedir. Bu anlamda Türkiye de üye adayı devlet olarak özellikle tam üyelik müzakere sürecinden sonra bu konudaki çalışmalarını sürdürmeye çalışmaktadır.

Öte yandan Türkiye, özellikle kuruluş yıllarında kadınlara daha önce sahip olmadıkları hakları vermiştir. Hatta Türkiyeli kadınlar, seçme ve seçilme hakkını diğer ülkelerdeki hemcinslerine göre oldukça erken kazanmıştır. Bunlara ek olarak, çeşitli sosyal ve medeni haklar da kadınların kazanımları arasındadır. Türkiye'de de kadınların hak mücadelesi çeşitli aşamalardan geçmiş ve zamanla farklı yönlere evrilmiştir. 1959 yılına gelindiğinde Türkiye'nin yaptığı ortaklık başvurusuyla beraber AB ile ilişkiler resmen başlamıştır. Çeşitli etaplardan ve uyum sürecinden sonra, 2005 yılında tam üyelik müzakerelerine başlanmıştır. AB'ye üyelik sürecinde olan Türkiye, iç hukukunu Birlik müktesebatıyla uyumlu hale getirebilmek için diğer alanlar gibi kadın hakları konusunda da çeşitli yasal düzenlemeler yapmıştır. Adaylık süreci, kadın hakları konusunda Türkiye'nin kadınlara ilgili bazı konularda gelişim kaydetmesini sağlamıştır. Bu konuların başında aile içi şiddet, kadına şiddet ve istihdam politikaları gelmektedir.

Bu bağlamda çalışma, kadın haklarının gelişimine ciddi katkılar sağlayan AB'nin konuya dair düzenlemelerini, Türkiye'nin AB'ye üye adaylığı sürecinde kadın haklarına yönelik yaptığı çalışmaları incelemekte ve bahsi geçen konuda bu iki aktörün durumunu karşılaştırmaktadır. Böylece çalışma, Türkiye'de kadın hakları konusunda AB'ye üyelik sürecinde birçok gelişme ve ilerleme kaydedildiğini ortaya koyma gayesindedir.

Çalışmada şu sorulara cevap aranmıştır:

- Kadın hakları ile ilgili önemli kırılma noktaları nelerdir?
- AB kuruluşunda ve sonrasında kadın hakları ile ilgili ne gibi gelişmeler kaydetmiştir?

- Türkiye'de kadın hakları ile ilgili gelişmeler nelerdir?
- Türkiye'de kadın hakları AB'ye üyelik sürecinden nasıl etkilenmiştir?

Bu sorulara karşılık aşağıdaki hipotezler öne sürülmüştür:

- Kadınlar tarih boyunca toplumda dezavantajlı konumda yer almış ve bazı hakları elde edebilmek için mücadele etmişlerdir. Bu mücadelede belki de en önemli olaylardan birinin Fransız Devrimi olduğu düşünülmektedir. Kadınların erkeklerle beraber dâhil olduğu İhtilalin yarattığı etkiler neticesinde adeta kadın uyanışı başlamış, Avrupa ve Amerika kıtaları başta olmak üzere tüm dünyada kadınların hak arayışları hız kazanmıştır. Sanayi Devrimi ile Birinci ve İkinci Dünya Savaşları da kadın hareketleri bakımından önemli kırılma noktaları olarak kabul edilmektedir.

- AB'nin kurucu metinlerinde Birliğin kurulduğu temeller arasında kadın-erkek eşitliğinin ve ayrımcılık yasağının olduğu belirtilmektedir. Ayrıca AB, sadece kadın haklarıyla alakalı direktifler de yayınlamıştır. Bunun dışında AB konuya, kabul ettiği şartlarda, yaptığı zirvelerde ve belirlediği stratejilerde de yer vermiştir. Hipoteze göre, bu yapılanlar AB'nin konuya verdiği önemi ortaya koymaktadır.

- Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu tarihten bu yana kadın hakları ile ilgili devrim niteliğinde yenilikler yapmıştır. Türkiye'de kadınlar Avrupalı bazı hemcinslerinden bile önce seçme ve seçilme hakkına kavuşmuşlardır. Ayrıca kadınlar medeni, sosyal vb. nitelikteki haklarını da cumhuriyetin kurulmasıyla ve devamındaki süreçte kazanmışlardır.

- AB'ye üyelik sürecinin Türkiye'de belki de en fazla etkilediği konulardan biri kadın haklarıdır. Üye ya da üye adayları olan devletlerin iç hukuklarını Birlik mütesebbatına uyumlu hale getirme zorunluluğu, Türkiye'nin de kadın haklarıyla ilgili düzenlemeler yapmasına önyak olmuştur. Çalışma yaşamında birtakım değişiklikler yapılabilmesi için İş Kanunu'nda, sosyal ve medeni haklara dair Medeni Kanun'da, kadına yönelik aile içi şiddeti engellemek için ise Ailenin Korunması Kanunu'nda değişiklikler yapılmıştır. Türkiye'nin yaptığı bu tür düzenlemelerin, kadın haklarıyla ilgili AB'ye üyelik sürecinin etkisini ortaya koyduğu düşünülmektedir.

AB'ye üyelik sürecinin Türkiye açısından siyaset, ekonomi, sosyal hayat ve temel haklar dâhil olmak üzere pek çok farklı yönü bulunmaktadır. Bu yönlerden biri ve çalışmanın da konusu olan, kadın hakları ve onun alt kolları olarak sayılabilecek kadın-erkek eşitliği ve ayrımcılık konularıdır. Bu çalışmada, AB ve Türkiye'nin bu konulara

dair yaptığı düzenlemeler ve mevcut eksiklikler tespit edilmeye çalışılacaktır. Tezin her iki aktörünün konuyla alakalı tarihsel süreçte kaydettiği gelişmeleri ve bugünkü durumlarını bütünlük halinde ortaya koyması açısından bu çalışma, konuyla ilgili var olan çalışmaların eksik kaldığı yönleri tamamlama niyetindedir.

Çalışmanın teorik çerçevesini feminist teoriler oluşturmaktadır. Feminizm, ilk ortaya çıktığında sadece kadınlar için siyasi haklar talep etmekteydi. Fakat zamanla daha geniş bir tabana yayılmış ve düşünsel anlamda gelişim göstermiştir. Feminizm zamanla kadınların da erkekler gibi her türlü insan hakkından yararlanmasını talep eden, toplumsal cinsiyet rollerini sorgulayan, erkek egemenliğine karşı mücadele eden ve kadınların geri planda kalmışlığını sonlandırmaya çalışan bir harekete dönüşmüştür. Feminizm uluslararası ilişkiler alanına da yönelmiş ve tamamen erkek egemen olan bu alanın, kadına ve kadın deneyimlerine duyarlı hale gelmesini sağlamaya çalışmıştır. Kadınların sahip olduğu farklı dünya görüşleri ve amaçları doğrultusunda feminizm, uluslararası ilişkiler alanında da farklı fraksiyonlara bölünmüştür. Liberal feminizm, Marksist feminizm, radikal feminizm, post-kolonyal feminizm ve post-modern feminizm gibi farklı isimler alan bu feminist teoriler, kadının özgürleşmesi ve erkeklerin sahip olduğu her hakka sahip olabilmesi için kendi düşünce yapıları çerçevesinde farklı yollar izlemeye başlamıştır. Bu çalışmanın teorik çerçevesini, önceki cümlede yer verdiğimiz feminist teorilerin kadın haklarıyla ilgili savunduğu ortak görüşler oluşturmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi farklı yollar izleseler de aslında tüm feminist teoriler ortak bir amaca ulaşmak istemektedir. Çalışmanın teorik çerçevesi de işte bu ortak amaç dikkate alınarak oluşturulmaya çalışılacaktır.

Çalışma metin anlamında üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ilk olarak, teorik çerçeve ele alınmaktadır. Teorik çerçeveyi takiben farklı açılardan kadın kimliğinden bahsedilmekte, kadın hakları mücadelesinin nasıl başladığı ve ne gibi aşamalardan geçtiği anlatılmaktadır. Bu bağlamda yukarıda kısaca bahsettiğimiz Fransız İhtilali ve sonrasında yaşanan gelişmelerden de özet nitelikte bahsedilmektedir. Ayrıca konu kapsamında uluslararası alanda yapılan kadınla ilgili uluslararası hukuktaki önemli işlemlere ve çalışmalara (kongre, konferans vb.) değinilmekte, kadınların hak mücadelesinin ne gibi sonuçlar doğurduğu ve elde edilen kazanımların neler olduğu belirlenmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, AB hukukunda kadın hakları ve kadın-erkek eşitliği olgularına değinmeden önce konunun bütünlüğünü sağlamak gayesiyle AB'nin tarihi gelişimine ilişkin bilgiler aktarılmaktadır. Bu bilgilerin verilmesinin ardından, önce AB kurucu antlaşmalarında bu konuyla ilgili kısımlara değinilmekte sonra da AB hukukunda kadın haklarıyla ilgili benimsenen ve türeme norm niteliğinde olan direktiflerden bahsedilmektedir. Son olarak da AB bünyesinde kadın-erkek eşitliğine ilişkin benimsenen şartlar, zirveler sonuç bildirgeleri gibi hususlar aktarılmaya çalışılmaktadır.

Türkiye'de kadın hakları mücadelesinin gelişim sürecinden ve bunun ardından da eğitimde, siyasette, iş hayatında ve hukuki alanda yapılan düzenlemelerden ise üçüncü bölümde bahsedilmektedir. Konu kapsamında AB'ye tam üyelik amacı güden Türkiye'nin üyelik müzakere süreci boyunca gerçekleştirdiği veya gerçekleştirmeye çalıştığı mevzuat değişikliği, kurumsal yapılanmalar gibi hususlar ele alınmakta ve son olarak da AB Komisyonu'nun, üye adayı olan Türkiye hakkında yayınladığı İlerleme Raporları incelenmeye çalışılmaktadır. Sonuç kısmında ise çalışmanın sonuçları ve çıkarımlar ortaya konarak tüm veriler analiz edilmektedir. Böylece çalışmanın iki ana öznesi olan AB ve Türkiye'nin konuyla ilgili hususlarda karşılaştırması yapılmakta ve Türkiye'de kadın haklarının AB'ye üyelik sürecinden olumlu yönde etkilendiği ortaya konmaya çalışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAK KAVRAMI VE KADIN HAKLARI

Çalışmanın ilk bölümünde öncelikle teorik çerçeveye değinilecektir. Hemen ardından konu bütünlüğünün sağlanabilmesi açısından hak kavramından, sonrasında kadın hakları kavramından ve bu kavramın neden var olduğundan bahsedilmiştir. Farklı açılardan kadın kimliği ve kadınların tarihsel süreçteki hak mücadelesi de kısaca aktarılmıştır. Son olarak, bu mücadelenin uluslararası alandaki kazanımlarına (sözleşme, konferans vb.) değinilerek ilk bölüm sonlandırılmıştır.

1. TEORİK ÇERÇEVE: FEMİNİST TEORİ VE ORTAYA ÇIKIŞI

Bir konunun ele alınma biçimi, temel yaklaşımı ve şekillendireceği ana çerçeve teori olarak ifade edilmektedir. Bilimsel çalışmalar sonucunda elde edilen veriler, teorik çerçeveye oturtularak analiz edilmektedir. Uluslararası ilişkiler disiplini de teoriler açısından oldukça zengin bir alandır. Çalışmanın teorik çerçevesini oluşturmada uluslararası ilişkiler disiplinine ilişkin çok sayıda teori kullanılabilir. Ancak çalışmanın konusu itibarıyla feminist teorinin kullanılmasının daha uygun olacağı kanaati hâsıl olmuştur. Bir düşünce akımı olarak ortaya çıkan feminizm, daha sonrasında uluslararası ilişkiler disiplininde de kendisine yer bulmuş ve farklılaşmıştır. Aşağıda da bahsedeceğimiz üzere uluslararası ilişkiler disiplininde tek bir feminist teori yoktur. Bu çalışmada feminist teorilerin, insan ve kadın hakları ile ilgili görüşlerinden bahsedilecek ve bu görüşlerin ortak noktaları esas alınacaktır. Yani çalışmanın teorik çerçevesi tek bir feminist teori baz alınarak değil, genel olarak feministlerin insan hakları ve kadın hakları konusunda ortak savunduğu noktalar üzerinden oluşturulacaktır.

Feminist teoriler anlatılmadan önce feminizmin ortaya çıkışından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Feminizm sözcüğünün, Latince 'dişi' anlamına gelen 'femina' sözcüğünden türediği düşünülmektedir.¹ Ana Britannica sözlüğü feminizm tanımını şöyle yapmaktadır: "*Feminizm, Fransız Devrimi'nin ardından kadın özgürlüğünün, kadınların seçme, seçilme ve mülkiyet haklarının savunulması biçiminde ortaya çıkmış, çeşitli eylem ve reformlar sonucunda bazı hakların elde edilmesinden sonra ise erkeğin kültürel egemenliği ile mücadeleye yönelik bir harekete*

¹ Gisela Notz, *Feminizm*, çev. Sinem Derya Çetinkaya, 2. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınları, Ocak 2018, s. 9.

dönüşmüştür."² Feminizm terimini, 1872 yılında ilk kez Fransız yazar Alexander Dumas'ın, o yıllarda ortaya çıkmaya başlayan kadın hakları hareketini tanımlamak için kullandığı iddia edilmektedir. O günden beri feminizm; siyasal, toplumsal, hukuksal ve eğitsel tüm alanlarda kadınların da erkeklerle aynı haklardan aynı ölçüde yararlanması için yani tam eşitlik adına mücadele eden bir akım olmuştur. Günümüzde ne şekilde algılanırsa algılsın, feminizm hiçbir zaman üstünlük mücadelesi olmamıştır. Hatta feminizm hem kamusal hem de özel alanda erkek ile kadın arasında tam anlamıyla eşit, özgür ve adil bir toplumu savunmaktadır.³

Feminizm, kadınların toplumdaki rollerini ve haklarını pek çok farklı açıdan sorgulamakta ve genişletmeye çalışmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, kadınlara yönelik olarak yapılan ayrımcılığa karşı çıkmakta ve kadın ile erkeğin birçok alanda eşit olmasını sağlamayı amaç edinmektedir.⁴ Çünkü kadın ile erkek arasındaki süregelen ilişkide erkek üstün konumdadır ve erkek merkezli toplumsal normlar hayatın her alanına nüfuz etmiş durumdadır. Feminizm, bu üstünlüğe son vermek ve kadınsı değerleri de ön plana çıkarmak için mücadele eden siyasi bir harekettir.⁵ Feminizm hareketinin ilk olarak, 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'de ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. Mary Wollstonecraft tarafından 1792 tarihinde yayımlanan *A Vindication of the Rights of Woman*- (Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi) adlı eser, ilk feminist çalışma olması açısından oldukça önemlidir. Wollstonecraft, kadını geri planda tutanın, erkeği üstün ve kadını da ona hizmet etmesi gereken bir köle gibi gören toplumsal yapının kendisi olduğunu belirtmektedir. Ona göre başlıca sorun, kadının eğitilmemesiydi. Dolayısıyla öncelikli gündem maddesi de eğitim olmalıydı.⁶

19. yüzyılın sonundan başlayarak 20. yüzyıl başlarına kadar devam eden *Birinci Dalga Feminizm* sürecinde kadınların öncelikli amacı, erkeklerle eşit biçimde eğitim alma ve oy kullanma gibi temel hakları elde edebilmektir. 1960'ların sonundan itibaren başlayan *İkinci Dalga Feminizm* ise kadının geleneksel rollerini sorguluyordu. Belli başlı temel haklar elde edilmişti, fakat toplumsal olarak erkek üstünlüğü sürmekteydi.

² Aslı Yapar Gönenç, "Fransa'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 27, 2006, s. 65.

³ Necla Arat, *Feminizmin ABC'si*, İstanbul: Simavi Yayınları, 1991, s. 21.

⁴ Andrée Michel, *Feminizm*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 6.

⁵ Gül Aktaş, "Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 1, Haziran-Temmuz 2013, s. 59.

⁶ Özlem Tür ve Çiğdem Aydın Koyuncu, "Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 26, 2010, ss. 5-6.

Bir yandan kadınların elde ettiği haklar yasalarla güvenceye alınırken, öte yandan erkek egemen toplum düzeni direnmeye devam ediyordu. Kadının siyasal, toplumsal ve kültürel hayata yaptığı katkılar yok sayılıyordu.⁷ *Üçüncü Dalga Feminizm*, 90'lı yılların başında ortaya çıktı ve İkinci Dalga Feminizme tepki niteliği taşıyordu. Kadınları tek tip bir grup olarak değerlendiren ve kadın sorunlarını sadece beyaz kadının problemleri olarak gören İkinci Dalga Feminizm, eleştirilere tâbi tutulmuştur. Bu bağlamda Üçüncü Dalga Feminizm, toplumsal cinsiyet, ırk, etnik köken, cinsellik, milliyetçilik, siyaset gibi konuları feminist bakış açısıyla değerlendirmeye çalışmıştır. Kadın sorunlarını genelden özele indirgemiş, farklılıkların önemine vurgu yapmış ve kadın hareketini çeşitli alanlara yayma eğilimi göstermiştir.⁸

Temel hakların elde edilmesinden sonra feministler başka alanlarla ilgilenmeye başlamıştır. Feministler kültür, sanat, politika, uluslararası ilişkiler, ekonomi, tarih gibi çok çeşitli alanlarda kadını ve kadın deneyimlerini görünür kılmayı hedefliyordu. Özellikle uluslararası ilişkiler alanında, realizm başta olmak üzere, sadece devletleri merkeze alan, devleti oluşturan birey ve grupları yok sayan soyut teorileri eleştiriyorlardı.⁹ J. Ann Tickner, *Searching for the Princess? Feminist Perspectives in International Relations* isimli yazısını 1999 yılında yayınladı. Çalışmasında, Machiavelli'nin *Prens* kitabının eleştirisini yapmış ve uluslararası ilişkiler alanında neden prenseslerin olmadığını sorgulamıştır. Bu alanın cinsiyetsiz (gender neutral) olmaktan ziyade, cinsiyetçi (highly gendered) olduğunu belirtmiş ve buna kanıt olarak da temel kurucu teorilerin Machiavelli ve Hobbes gibi ataerkil yazarlarını göstermiştir.¹⁰

Feministler, toplumsal hayatta naif, kırılğan, savunmasız, güçsüz olma gibi özelliklerin kadına isnat edilmesi gibi, politikada da *alçak politika* (low politics) alanlarının kadınıla ilişkilendirildiğini fark ettiler. Bu alanlar çevre, insan ve azınlık hakları, küreselleşme, nüfus artışına bağlı göç, insan kaçakçılığı gibi sorunlardı. Oysa *yüksek politika* (high politics) alanları olan güvenlik, devlet yönetimi ve askeri politika

⁷ Çiğdem Aydın Koyuncu, "Uluslararası İlişkiler Temelinde Farklı Feminist Yaklaşımların Söylemler", *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2*, der. Tayyar Arı, Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım, Ekim 2014, ss. 203-205.

⁸ Gün Taş, "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri Ve Dönüşümleri", *Akademik Hassasiyetler*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2016, ss. 171-172.

⁹ Mine Egbatan ve Gonca Şahin, "Uluslararası İlişkilerde Feminist Yaklaşımlar", *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Temel Kavramlar*, ed. Mehmet Şahin ve Osman Şen, Ankara: Kripto Basım Yayım Dağıtım, Ocak 2014, s. 257.

¹⁰ J. Ann Tickner, "Searching for the Princess? Feminist Perspectives in International Relations", *Harvard International Review*, Cilt: 21, No: 4, Sonbahar 1999, ss. 44-45.

ise erkeğin alanı olarak görülüyordu.¹¹ Uluslararası politika öylesine maskülenize edilmişti ki, kadınların bu alanda çıkarmaya çalıştığı sesler yapay geliyordu. *Realpolitik* olarak da adlandırılan yüksek politika alanlarına bakıldığında, tamamen erkek deneyimlerine dayandığı görülüyordu. J. Ann Tickner'a göre, erkeklerin savaş ve güçle ilgili konulara yatkınlığı olduğuna inanarak büyütülüyorduk ve bundan dolayı da onların bu alanlarda varlığı ve karar verici konumda oluşları bize oldukça doğal geliyordu. Kadınlar ise yeniden üretim ve hane içi işlerle bütünleşmiş olduklarından dolayı geleneksel uluslararası ilişkiler alanında 'alakasız' kabul ediliyorlardı. Eğer kadınlar bu alana dâhil edileceklerse, alanın radikal olarak tekrardan tanımlanması gerekecekti.¹²

1.1. Uluslararası İlişkilerde Farklı Feminist Yaklaşımlar

Feminist teorisyenler, uluslararası hukukun kavramsal temellerine ve özüne yönelik bazı eleştiriler yöneltmektedirler. Kavramsal temellere yapılan eleştirilerden ilki, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, hukukun asıl öznesi olarak devletlerin ve uluslararası örgütlerin kabul edilmesi ile birlikte bu devlet anlayışının, kadın bakışını yansıtması ve kadınların çıkarlarını korumaması konusudur. Diğeri ise devlet kavramının ve uygulamalarının erkek egemen olmasıdır. Uluslararası hukukun özüne yapılan eleştirilerin ilki, uluslararası insan haklarının erkek merkezli olması, hakların ve hak ihlallerinin tanımının erkek bakış açısıyla yapılması ve sadece erkeklerin hayat tecrübelerini referans olarak almasıdır. İkincisi, özellikle savaş hukukunun cinsiyetçi olması ve kadının aleyhine işlemesidir. Savaşlar esnasında ya da sonrasında en fazla zararı kadınlar görmektedir.¹³ Bu eleştiriler neticesinde, aşağıda daha ayrıntılı bahsedeceğimiz, 'kadın hakları' ya da 'kadının insan hakları' kavramları feminist teorisyenler tarafından ortaya atılmıştır. Asıl hedef, insan hakları alanında kadınları ve onların yaşadıkları deneyimlerle hak ihlallerini de görünür kılabilmektir.

Feministler uluslararası hukukla beraber, uluslararası ilişkiler alanını da eleştirmişlerdir. Bu alana yönelik en temel eleştiri, kadınları içermiyor oluşudur.

¹¹ Aydın Koyuncu, op. cit., s. 206.

¹² J. Ann Tickner, "*Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*", New York: Columbia University Press, Aralık 1993, ss. 7-8.

¹³ Muhittin Ataman, "Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti", *Alternatif Politika*, Cilt: 1, Sayı: 1, Nisan 2009, ss. 29-30.

Feministler uluslararası ilişkiler alanının bariz bir şekilde ‘erkek egemen’ olduğunu belirtmektedirler. Kadın, uluslararası ilişkiler alanından dışlanmaktadır. Çünkü kadın özel alana aittir. Uluslararası ilişkiler ve onun aktörü olan devlet ise kamusal alanla ilgilidir. Öte yandan feminist yaklaşım, alanın temel aktörü olan devlete mal edilen bağımsızlık, özerklik, güç gibi özelliklerin kuvvetli erkeğe izafe edilmesini de eleştirmektedir. Bu eleştiriler neticesinde feminizm, teori olarak uluslararası ilişkiler alanında da adından söz ettirmeye başlamıştır.¹⁴ Feministler, uluslararası ilişkiler alanında kadınların ve kadın deneyimlerinin görünür kılınmasını; politik, ekonomik, ideolojik ve askeri süreçlerin toplumsal cinsiyet temelinde yeniden gözden geçirilmesini, bazı kavram ve teorilerin de bu bağlamda tekrar oluşturulmasını savunmaktadırlar. Aslında tüm feministler temelde kadınların geri planda kalmaları ve yaşadıkları baskılar konusunda hem fikirdirler. Ortak istekleri ise kadınlarla erkeklerin eşit olmasıdır. Fakat kadınların uluslararası ilişkiler alanında daha fazla var olması ve özgürleştirilmesi yolunda farklı yollar öngörmektedirler.¹⁵ Bu farklı yollar, farklı feminist teorilerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Feminist teorileri liberal feminizm ile incelemeye başlayacağız. Liberal feminizm, kadınların kamusal alanda erkeklerle eşit düzeyde temsil edilmesine ve fırsat eşitliğine önem vermektedir. Ekonomik sınıf yapısına, ulusal ve uluslararası kapitalizme odaklanan liberal feminizm, aslında sistemi olduğu gibi kabul eder ve var olan sisteme kadını eklemeye çalışır. Uluslararası karar verme süreçlerinde ve diplomaside kadınların görünür kılınması başlıca hedefleridir.¹⁶ Liberal feminist teori, ortaya çıktığı ilk andan beri kadınlarla erkeklerin eşit haklara sahip olması gerektiği söyleminde bulunmuştur. Liberal feministler, kadınlarla erkekler arasında haklar açısından bir eşitlik öngörmekte ve kadınların erkeklerin sahip olduğu her hakkı kullanabilmesi gerektiğini belirtmektedir. Fatmagül Berktaş’a göre, liberal feministler “*liberalizmin bütün bireylerin toplumda aynı derecede eşit olduğunu savunan dolayısıyla somut toplumsal, ekonomik, cinsel eşitsizliklerin üzerinin örtülmesine hizmet eden eşitsizlikçi karakterini açığa çıkarmaya çalıştılar. Liberal feminizmin esas hedefi, kadınların kamusal alana*

¹⁴ Tür ve Aydın Koyuncu, op. cit., ss. 9-10.

¹⁵ Aydın Koyuncu, op. cit., ss. 206-207.

¹⁶ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İş Birliği*, 8. Baskı, Bursa: MKM Yayıncılık, Nisan 2013, s. 532.

girmesini önleyen ve onları eve hapseden yasaları ve uygulamaları ortadan kaldırmak oldu.”¹⁷

Yukarıda belirttiğimiz görüşün aksine Marksist feminizm, kadının ezilmesinden ve geri kalmasından kapitalist düzeni sorumlu tutmaktadır. Kapitalizmin hakim olduğu her yerde, kadınlar özel alana hapsedildiği için ekonomik açıdan erkeğe bağımlı hale gelmektedirler. Bu da kadın ile erkek arasında eşitsiz bir ilişki oluşmasına sebep olmaktadır. Ataerkillik de kapitalizm gibi yıkılması gereken bir sistemdir. Kapitalist sistem yıkıldığında erkek egemenliği de son bulacaktır. Sosyalist feministler de Marksist feministler gibi kapitalizm ile ataerkillik arasında bağlantı kurarlar. Fakat sosyalist feministler ayrıca üreme üzerinde durarak, kadınların üremede başat rol sahibi olduğu düşünüldükçe, ulusal ve uluslararası ekonomide aykırı konumlarının sona ermeyeceğini belirtirler.¹⁸ Marksist ve sosyalist feministler, kadınlar ve erkekleri iki ayrı sınıf olarak görmüş ve kadınların erkekler tarafından sömürüldüğünü savunmuşlardır. Hatta onlara göre kapitalizm, kadınların sömürülmesine dayanır. Kadınların tam anlamıyla özgürleşebilmesi için bu sömürünün bitmesi ve kadınların özel alandan kamusal alana geçmesi gerekmektedir.¹⁹ Yani kadınların, ekonomik anlamda bağımsız olunca ve özel alanla kamusal alan arasındaki ayrım kalkınca, özgür ve tüm haklarından yararlanabilen yurttaşlar olmaları mümkün olacaktır.

Radikal feminizm, toplumsal cinsiyet kalıpyargıları üzerinde durarak, kadının baskılanmasının ve ezilmesinin toplum tarafından inşa edilen rollerden kaynaklandığını savunur. Ataerkil düzen yani patriyarka, erkek iktidarını devam ettirmek için kadın üzerinde erkek egemenliği kurmaktadır. Bunu, erkeklere üstün özellikler, kadınlara ise görece daha düşük karakteristik özellikler isnat ederek yapmaktadır. Bu bağlamda radikal feministler, mevcut toplumsal cinsiyet rollerini toptan reddederek kadınların özgürleştirilmesini savunmaktadırlar.²⁰ Ayrıca radikal feministler, aile kurumunun ve anneliğin cinsiyetçiliğe sebep olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre, kadının üremedeki rolü değiştirilmelidir. Aksi takdirde kadın, biyolojik durumundan dolayı zorunlu olarak geri planda ve özel alanda kalmaya mahkûm olacaktır. Radikal

¹⁷ Altan Heper, “Feminizm ve Hukuk”, *Hukuk Kuramı*, Cilt: 1, Sayı: 5, Eylül-Ekim 2014, s. 19.

¹⁸ Aydın Koyuncu, op. cit., ss. 211-212.

¹⁹ Duygu Alptekin, *Üçüncü Dünya Ülkelerinde Kadın Hakları Bağlamında Feminizm*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 25.

²⁰ Serpil Çakır, “Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi”, *19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, ed. H. Birsen Örs, 2. Basım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, ss. 448-449.

feministler, kadınlarla erkeklerin eşit haklar elde etmesini sağlamaya çalışmaz. Onların anlayışına göre, kadın erkeğe benzemeye çalışarak değil, tam tersine erkek egemen değerlerin baskısından kurtularak özgürleşebilir.²¹

İnceleyeceğimiz diğer teori, post-modern feminizmdir. Post-modern feministler, evrensel doğruların var olmadığını düşünmektedirler. Bu bağlamda erkek-kadın gibi cinsiyetleri de söylemlerin oluşturduğunu belirtmektedirler. Onlara göre, cinsiyetler arasındaki hiyerarşiye karşı mücadele etmek anlamsızdır. Çünkü bu hiyerarşi kadın üzerine kuruludur. Oysaki 'kadın' diye sabit bir kategori yoktur, tüm kadınları topyekûn kategorize etmek mümkün değildir. Anlamlar sürekli değişmektedir ve bu sebeple cinsiyetin de yeni okumaları ve yorumları yapılmalıdır. Post-modernistler, insanlar arasındaki farklılıklara vurgu yaparlar ve cinsiyetlerin de bir o kadar farklı olduğunun altını çizerler.²² Post-modernistler, toplumsal cinsiyet gibi kategorilerin de sonradan oluşturulduğunu ve yapay olduğunu belirtmektedirler. Çünkü bu tarz kategoriler, sınıf, etnik köken, ırk gibi unsurlarla değiştirilebilir. Bu sebeple post-modern feministler, her türlü genellemeyi ve kategoriye reddederler. Bu noktada, kadın sorunlarının da farklı olduğunu ve evrensel doğrular olamayacağını savunurlar. Ayrıca eşitsizliğin ataerkillikten kaynaklandığını, ataerkilliğin de varlığını ve etkinliğini dil ile sürdürdüğünü düşünmektedirler. Onlara göre, erkek üstünlüğü dil sayesinde sürekliliğini sağlamaktadır. Erkeğin sert, zeki, güçlü ve yönetici olarak; kadının ise zayıf, güçsüz, bağımlı ve yönetilen olarak lanse edilmesi de dil sayesinde olmaktadır. Bu toplumsal yapı değiştirilmedikçe ve kadınlarla ilgili genellemeler devam ettikçe kadının özgürleşmesi mümkün olmayacaktır.²³

Post-kolonyal feminizm, emperyalizmin kurduğu kolonyal düzenin kadınları ikincil konuma düşürdüğünü savunmaktadır. Batılı kadınların tecrübeleri ile üçüncü dünya kadınlarının tecrübelerinin çok farklı olduğunu savunan post-kolonyal feministler, Batılı kadınların üçüncü dünyadaki kadınları ötekileştirmesine; onları fakir, eğitimsiz ve cahil olarak lanse etmelerine karşı çıkmaktadır. Aslında post-kolonyal feministler temelde, Batılı feminist teorilerce dahi dile getirilmeyen üçüncü dünya kadınlarının sorunlarını dile getirmeye çalışmaktadır.²⁴ "Üçüncü Dünya" feminizmi

²¹ Aydın Koyuncu, op. cit., ss. 213-214.

²² Ibid., ss. 214-215; Heper, op. cit., s. 22.

²³ Alptekin, op. cit., ss. 40-41.

²⁴ Tür ve Aydın Koyuncu, op. cit., ss. 15-16.

olarak da anılan post-kolonyal feminizm, aslında bir beyaz söylemi olan Batılı feminizme karşı ortaya çıkmıştır. Post-kolonyal feministler, Batılı feministlerin kadınları tek tip bir grup olarak görmelerine ve üçüncü dünya kadınlarına da belli özellikler isnat etmelerine itiraz etmektedir. Onlara göre, erkekler kadınları nasıl ötekileştiriyorsa, beyaz kadınlar da aynı şekilde üçüncü dünya kadınlarını ötekileştirmektedir.²⁵

Uluslararası ilişkiler alanında, yukarıda saydıklarımıza ek olarak Jacqui True'nun öne sürdüğü üç farklı yaklaşım daha söz konusudur. Bunlar; ampirik feminizm, analitik feminizm ve normatif feminizmdir. Uluslararası ilişkilerin, kadın yaşamını ve deneyimlerini göz ardı eden, cinsiyetçi bir alan olarak kabul edilmesine karşılık olarak ampirik feminizm, bu alanda kadının göz ardı edilmesine ve yanlış temsil edilmesine karşı çıkmaktadır. Aslında kadın her daim uluslararası siyasetin bir parçası olmuştur. Fakat geleneksel düzen, kadını yok sayarak onun siyasi deneyimlerini ve yaşamını ampirik olarak araştırmamakta ve alana dahil etmemektedir.²⁶

Analitik feminizm, uluslararası ilişkiler disiplininin her alanına sinmiş olan ve disiplinin kesin bir şekilde anlaşılmasını önleyen cinsiyet yanlı yaklaşımı ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Analitik feminizm, toplumsal cinsiyet kavramını, uluslararası ilişkileri yapısal olarak açıklamak için kullanmaktadır. Zira bu disiplinin kavramları ne biyolojik cinsiyet ne de toplumsal cinsiyet açısından tarafsızdır. Tam tersine disiplinin temel analiz kavramları olan güç, egemenlik, otonomi, anarşi, güvenlik gibi olgular ve analiz düzeyleri erildir ve erkeklerin kamusal tecrübelerine dayanan bilgilerle açıklanmaktadır.²⁷

Normatif feminizm ise küresel değişim adına uluslararası ilişkileri teorileştirme sürecinde normatif bir gündem oluşturma gayesindedir. Feministler, toplumsal konumlarını ve siyasi fikirlerini bilinçli olarak teorik açıklamalarının parçası haline getirirler. Zira toplumsal cinsiyet, normatif pencereden bakıldığında dönüştürücü bir kategoridir. Bunun sebebi sadece toplumsal cinsiyeti yapı söküme uğratabilmemiz ya da yıkabilmemiz değil, aynı zamanda, bunun toplumsal olarak inşa edildiğini anladıktan sonra sosyal ve siyasi yaşamın tüm seviyelerindeki işleyişini dönüştürebilmemizdir.²⁸

²⁵ Aydın Koyuncu, op. cit., ss. 217-218.

²⁶ Jacqui True, "Feminism", *Theories of International Relations*, ed. Scott Burchill, 4. Edition, London: Palgrave Macmillan, 2009, ss. 240-241.

²⁷ Ibid., ss. 246-247.

²⁸ Ibid., s. 253.

Bu çalışmada, AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerde kadın hakları konusuna yaklaşımın nasıl olduğu ve Türkiye’de kadın hakları konusundaki gelişmelere AB'ye üyelik sürecinin etki edip etmediği ele alınacaktır. Yukarıda feminizmin nasıl ortaya çıktığından, belli başlı feminist teorilerin savdukları temel noktalardan ve kadın hakları ile eşitlik konusuna dair düşüncelerinden kısaca söz ettik. Anlatılan bu teoriler doğrultusunda çalışmanın geneline bakıldığında konuyu tek bir feminist teori açısından değerlendirmek yerine, feminist teorilerin kadın hakları konusunda savunduğu ortak görüşler ve noktaların esas alınmasının daha doğru olacağı sonucuna varılmıştır. Yani çalışmanın teorik çerçevesi tek bir feminist teori esas alınarak değil, genel olarak feministlerin kadın hakları konusunda ortak savunduğu noktalar esas alınarak oluşturulacaktır. Yöntem olarak nitel veri analizinden yararlanılacaktır. Çalışmanın konusuyla alakalı kitaplar, makaleler, diğer kaynaklar, gazete haberleri, AB kurucu antlaşmaları ve raporları ile kanun metinleri toplanıp tasnif edilerek nitel veri analizine tâbi tutulacak ve varılan sonuçlar karşılaştırılmaya çalışılacaktır.

2. HAK KAVRAMI

Günlük hayatta da sıkça kullandığımız hak sözcüğü, Türk Dil Kurumu'na göre, ‘adalet’, ‘pay’, ‘emek karşılığı ücret’, ‘adaletin, hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç’ gibi anlamlara gelmektedir.²⁹ Hukuki açıdan baktığımızda ise hak, *"Kişilerin hukuk düzeni tarafından tanınan ve korunan menfaatleridir."* Bu tanımdan hareketle, hak kavramının olmazsa olmaz unsurları kişi ögesi, menfaat ögesi ve hukuk düzeni tarafından tanınıp korunma ögesidir.³⁰ Hukuk düzeni tarafından korunan hak, kişiye pozitif ya da negatif istekte bulunma yetkisi vermektedir. Yani hak ihlal edildiğinde kişinin bu duruma karşı kullanabileceği birtakım yetkiler söz konusudur.³¹ Diğer bir deyişle hukuk, hakkı bireylere tanımakla kalmamış, ayrıca koruma altına almıştır. Çünkü hakların ihlali durumunda hukukun yaptırım gücü mevcuttur.³²

Hak ile hürriyet kavramlarını karıştırmamak gerekir. Zira bu iki kavram birbirinden farklıdır. Hak somut bir kavram olarak yasalarla korunurken, hürriyet daha

²⁹ Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/>, (08.12.2019).

³⁰ Kemal Gözler, *Hukuka Giriş*, 8. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, Ağustos 2011, s. 348.

³¹ Ömer Anayurt, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, 8. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, Ekim 2007, s. 257.

³² Erhan Adal, *Hukukun Temel İlkeleri*, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1985, s. 139.

soyut bir kavramdır. Hürriyetleri gerçekleştirebilmek başkalarına ya da devlete bağlı değildir. Oysa bir insanın, bir hakkı mahkemede ileri sürmesi, o hakkın kişiye anayasa veya yasalarla tanınmasına bağlıdır. Yani yukarıda da bahsettiğimiz üzere, hak güvence altına alınmış bir kavramdır ve bundan dolayı da kişi, hakkını hukuk düzeninin verdiği yetkiye dayanarak isteyebilmektedir.³³

İnsanın insan olmasından doğan hakları da bulunmaktadır. Bu haklar, temel hak ve özgürlükler ya da insan hakları gibi isimlerle anılmaktadır. Temel hak ve özgürlükler insan onuruna aykırı olamaz, siyasal iktidar tarafından güvenceye alınmıştır, vazgeçilemez, devredilemez ve dokunulamaz serbestilerdir. Hak sahibi insan, iradesini kullanma gücüne ve iktidarına sahiptir.³⁴

2.1. Kamu Hakları

Kamu hukukundan doğan haklara kamu hakları denir. Kişi, kamu haklarını insan haklarında olduğu gibi sırf insan olduğu için elde etmez. Kamu hakları anayasa ile düzenlenmektedir. Bu sebeptir ki, kamu hakları vatandaş olma şartına bağlandığı için yabancılar (vatandaş olmayanlar) bu hakların tamamını kullanamazlar. George Jelinek bu hakları üçe ayırmıştır:³⁵

- Negatif statü hakları/ kişi hakları,
- Pozitif statü hakları/ sosyal ve ekonomik haklar,
- Aktif statü hakları/ siyasi haklar.³⁶

2.2. Özel Haklar

Özel haklar veya medeni haklar, özel hukuktan doğan haklardır. Bu haklar, kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuktan yani medeni hukuktan doğduğu için medeni haklar da denebilir. Özel hakların kamu haklarından farkı, yararlanma bakımındandır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, kamu haklarından yararlanmanın ön şartı vatandaş olmaktır. Fakat özel haklardan yabancılar da yararlanabilir. Türkiye'deki bir yabancıнын alacak hakkı haizdir. Ancak seçme ve seçilme hakkı bulunmamaktadır. Bir başka fark ise eşitlik açısından dır. Özel haklardan yaş, cinsiyet vb. fark etmeksizin tüm

³³ Kemal Gözler, *Kısa Anayasa Hukuku*, 6. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, Ocak 2012, s. 110.

³⁴ Cengiz Derdiman, *Hukuk Başlangıcı*, 2. Baskı, Bursa: Alfa Akademi Basım Yayım Dağıtım, Ocak 2010, s. 111.

³⁵ Anayurt, op. cit., ss. 273-275.

³⁶ Ibid.

vatandaşlar yararlanabilir. Kamu haklarının bazılarında yararlanmaksa ön şartlara bağlanmıştır. Buna milletvekili seçilme hakkını örnek verebiliriz. 18 yaşından küçük vatandaşlar, seçme hakkına sahip olmadıkları gibi milletvekili seçilme hakkına da sahip değildirler.³⁷

3. KADIN HAKLARI

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan BM, tüm dünyada barışı daim kılmak ve tekrardan böyle büyük ölçekte bir savaşın yaşanmasını önlemek amacıyla. Bu amaca yönelik adımlardan biri, 10 Aralık 1948 tarihinde *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*'nin yayınlanmasıdır.³⁸ Bildirgenin ilk maddesi şöyledir: "*Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar.*"³⁹ Yani insan hakları kavramı, bütün insanları içine alan geniş bir kavramdır ve bu haklara cinsiyet, dil, din, ırk ayrımı olmadan herkes sahiptir. Kâğıt üzerinde bu durum doğru olsa bile tarih boyunca kadınların pek çok coğrafyada, dünyayı erkeklerle eşit olarak paylaşmadıkları gibi insan haklarından da erkeklerle eşit biçimde yararlanamadıklarını biliyoruz.⁴⁰ Dünyada milyonlarca kadın, erkeklere göre daha az eğitim almakta, yeterli sağlık hizmetine ulaşamamakta ve kız çocuklarına yaşam hakkı verilmemektedir. Kadınların sırf kadın oldukları için maruz kaldıkları bu ayrımcılık, dolaylı veya doğrudan insan hakları ihlallerine sebep olmaktadır. Bu muamelelere maruz kalan etnik ya da ırksal bir grup olsaydı, uluslararası otoriteler bunun insan hakkı ihlali olduğu sonucuna varırdı. Fakat kadınlar konusunda bu yapılmamaktadır.⁴¹

20. yüzyılın ilk yarısında insan hakları ile ilgili pek çok belge yayınlandı. Bu belgelerde özellikle kadın haklarına değinilmedi, insan hakları adı altında kadın haklarının da ele alındığı varsayıldı. Ancak bu belgeler, kadınların kadın oldukları için yaşadıkları sorunları tanıtmıyor hatta dile bile getirmiyordu. Buna binaen, özellikle

³⁷ Turgut Akıntürk ve Derya Ateş Karaman, *Medeni Hukuk*, 17. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, Ocak 2012, ss. 31-32.

³⁸ Nazan Moroğlu, "Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2016, ss. 287-288.

³⁹ Tekin Akıllıoğlu, *İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Temel Belgeler*, 3. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, Mart 1995, s. 14.

⁴⁰ Fatmagül Berktaş, "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye", *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları No:7*, 2004, ss. 1-3,

https://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/01/berktay_std_7.pdf, (25.11.2019).

⁴¹ Ayşegül Gökalp Kutlu, "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Kadınların İnsan Hakları", *BİLGESAM*, Eylül 2014, ss. 102-103,

<http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-311-201409099guvenlik-7.pdf>, (20.12.2019).

kadının sorunlarını ele alan ve bunlara özel düzenlemeler getiren belgelerin varlığı kaçınılmaz oldu. Böylece 'kadın hakları' ya da 'kadının insan hakları' kavramları da uluslararası hukuk belgelerine girdi.⁴² Hilary Charlesworth bu konuda şöyle diyordu: "*Kadınların gözünden bakacak olursak; ekonomik, sosyal ve kültürel hakların tanımının ve gelişiminin temel bir ortak noktası bulunmaktadır: Bu haklar genel olarak erkeklerin yaşam tecrübelerine dayanılarak oluşturulmuştur ve şu anki halleri ile kadınların karşı karşıya oldukları baskılayıcı ve zorlayıcı sorunlara cevap verememektedirler.*"⁴³ İşte bu noktadan hareketle feministler, insan haklarının erkek tecrübelerine dayandığı görüşünü savunmakta ve bazı uluslararası insan hakları belgelerinin kaleme alınmış biçimini de buna kanıt olarak göstermektedirler. 1948 tarihinde yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 12. maddesi şu şekildedir: "*No one shall be subjected to arbitrary interference with his privacy, family, home or correspondence, nor to attacks upon his honour or reputation.*"⁴⁴ Bu cümlede erkeği işaret eden "his" zamiri kullanılmıştır. Uluslararası hukuk cinsiyet yanlı bir tavır sergilese de kadınların kendine özgü insan hakları vardır ve bu durum insanı erkekten ibaret saymamayı gerektirir.⁴⁵

Kadın hakları, hukuki metinlerde ve gerçek hayatta kadınların da erkekler gibi görünür olmasını ve bu iki grubun aynı haklara sahip olmasını sağlamaya çalışmaktadır. Ancak uluslararası hukuk, *birinci nesil haklar* olarak da bilinen medeni ve siyasal haklar üzerinde durmaktadır. Bu haklar, önceki kısımda da bahsettiğimiz üzere, devletin birey ile olan ilişkisini düzenleyen haklardır. Fakat kadınların birinci nesil haklarına ek olarak ekonomik, kültürel ve sosyal hakları da ayrımcılık ya da cinsiyet eşitsizliği sebebiyle ihlal edilmekteydi. Uluslararası insan hakları hukuku ise yapısı gereği bu ihlalleri, insan hakları kapsamında değil, gelişme politikaları kapsamında yani ikincil sorun olarak ele almaktaydı. Tam da bu sebeplerden dolayı, kadınların hayatta farklı deneyimler yaşadığını ve farklı şekillerde hak ihlallerine maruz kaldığını iddia eden ve bu minvalde taleplerde bulunan 'kadın hakları' kavramı ortaya çıkmıştır.⁴⁶ Çünkü insanlar doğdukları andan itibaren, cinsiyetlerinden başlayarak ayrıştırılmaktadırlar.

⁴² Berktaş, op. cit., ss. 8-9.

⁴³ Hilary Charlesworth, "What are 'Women's International Human Rights'?", *Human Rights of Women*, ed. Rebecca J. Cook, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994, p. 59.

⁴⁴ Maddenin Türkçe çevirisi: "*Hiç kimse özel hayatı, ailesi, meskeni veya yazışması hususlarında keyfi karışmalara, şeref ve şöhretine karşı tecavüzlere maruz bırakılamaz.*" Bakınız: Akıllıoğlu, op. cit., s. 16.

⁴⁵ Rosie Walters, "Are Women's Rights Human Rights?", *E-International Relations Students*, Temmuz 2013, passim,

<https://www.e-ir.info/2013/07/20/are-womens-rights-human-rights/>, (12.12.2019).

⁴⁶ Gökalp Kutlu, op. cit., ss. 109-110.

Cinsiyet, insanın kimliğini toplumda tanımlayan ilk faktördür. Biyolojik ve toplumsal cinsiyet farklılıklarından dolayı kadınların ve erkeklerin yaşamları ve deneyimleri de değişkenlik göstermektedir. Haliyle sadece erkekleri baz alan bir sistem eksiktir ve kadınlar ile erkeklerin haklarını eşit derecede korumamaktadır. Dünyada hala var olan kadın-erkek arasındaki güç eşitsizliğinden dolayı kadınlar genellikle erkeğe tâbi görülmektedir. Uluslararası insan hakları sistemini kontrol edenlerin de erkekler olduğu düşünülünce ayrı bir 'kadınların insan hakları' kavramının varlığı kaçınılmazdır.⁴⁷ Kadın hakları, kadınların da erkekler gibi herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmaksızın toplumsal ve kamusal alan ile özel alanlarda, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal haklarının tamamıdır.⁴⁸

Tarihsel süreçte baktığımızda kadınların maruz kaldığı ayrımcılığın ve şiddetin hak ihlali olarak değerlendirilmediği görülmektedir. Özellikle ev içinin özel alan ya da mahrem bölge olarak görülmesi ve müdahale edilmemesi pek çok kadının bu alan içinde ciddi hak ihlallerine maruz kalmasına sebep olmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, 20. yüzyılın ilk yarısında çıkarılan insan hakları metinleri, kadınların bu yaşadıkları hak ihlallerine dikkat çekmemiş ve bu ihlalleri önlemeye çalışmamıştır. Oysaki kadınlar, en başta biyolojik özelliklerinden dolayı korunmaya ihtiyaç duymaktadırlar. Bu korunma ihtiyacı, kadınların ellerinde olmayan bazı unsurlardan ve yerleşmiş zihniyetten kaynaklanmaktadır. Örneğin, hamile ya da hamile kalma ihtimali olan kadınlar iş hayatında mağdur olmaktadır. Kadınlar daha küçüklüklerinden itibaren eğitim alma konusunda erkeklerden geride kalmaktadır. Duygusal, zayıf ve savunmasız olduğu düşünülen kadınlar, kendisini kadından üstün bir varlık olarak gören erkek tarafından şiddete maruz kalmaktadır. İnsan hakları belgeleri, kadınların bu deneyimlerine kayıtsız kalarak yaşadıkları insan hakları ihlallerine de sırtını dönmüştür. Bu durum ise yukarıda da bahsettiğimiz üzere feministlerin savunduğu kadın hakları kavramının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Kadınların insan hakları konusunda iki temel yaklaşımdan bahsedebiliriz. Bunlardan ilki *evrenselci yaklaşımdır*. Bu yaklaşım, insanlığın tamamını bir bütün

⁴⁷ Fleur van Leeuwen, "‘Women’s rights are human rights!’: The practice of the United Nations Human Rights Committee and the Committee on Economic, Social and Cultural Rights", *Women's Human Rights: CEDAW in International, Regional and National Law*, ed. Anne Hellum ve Henriette Sinding Aasen, London: Cambridge University Press, 2013, s. 248.

⁴⁸ Tülay Kızılcık Örcü, *Kadın Hakları El Kitabı*, Ankara: Ankara Barosu Başkanlığı, Mattek Matbaacılık, 2013, s. 11.

olarak kabul eder ve bu bütünün aynı vazgeçilmez haklara sahip olduğunu belirtir. Yani uluslararası toplum, devletlerin kendi vatandaşlarına karşı davranışlarını değerlendirme ve yargılama yetkisine sahiptir. Devletlerin anayasası ve yasaları, uluslararası normlara uygun hale getirilmelidir. İkinci yaklaşım olan *kültürel görecelilik yaklaşımına* göre ise toplumların gelenekleri ve kültürü birbirlerinden farklıdır. Bu sebeple, kültüre dayalı pratikler ve haklar, bu farklılık göz önünde tutularak değerlendirilmelidir. Yani evrensel kültür ve geleneklerden söz edemeyeceğimiz için kadın hakları konusundaki bu farklı yaklaşımlara da şaşırılmamız gerekir.⁴⁹

Kültürel görecelilik yaklaşımı, kadın hakları ile ilgili en fazla tartışmalı noktalardan birisi olan, bu hakların nasıl evrenselleştirileceği konusunu işaret eder. Kültürel farklılıklar gereğince, tüm kültürlerin kadın haklarını insanlarına aynı ölçüde adapte edemeyeceği varsayılır. Özellikle Doğu-Batı ayrımı ve dinler bazında bakıldığında, bazı kültürlerdeki kadının aşağı konumu, 'kültürel farklılık' kisvesi altında meşrulaştırılmaktadır.⁵⁰ Örneğin, Müslüman kadınlara onları engelleyen şeyin ataerkillik değil, Batılı fikirlerle yazılmış hukuki metinler olduğu söylenir. Hem ev içindeki hem de ev dışındaki işlerle omuzlarına çifte yük yüklenen kadınlar, Batılı fikirlerden kurtulmalıdır. Kadınların ev dışındaki işlerle ilgilenmesine hiç gerek yoktur. Bu işleri onlar için erkekler İslami usullerle yapacak ve laik uluslararası hukuka da gerek kalmayacaktır.⁵¹ Jack Donnelly ise kültürel görecelilik savunucularının bu eleştirisine karşı çıkmaktadır. Ona göre, kültür toplumsal hakların tek kaynağı olamaz. Evrenselcilik fikrini savunan Donnelly'e göre, kültürün toplumsal hakların geçerliliği ile alakası yoktur. Pek çok evrenselci gibi Donnelly de insan haklarının anlamını ve içeriğini açıklarken yerel aktörlere ve şartlara çok az yer verir.⁵²

Esasen kadının insan hakları hareketi, bir yandan her ne kadar 'evrensel' olduğunu iddia etse de yıllardır kadını kapsam dışında bırakan evrenselci görüşe; diğer yandan, kültürel farklılığı hiç sorgulamadan yücelten kültürel görecelilik görüşüne karşı durmalıdır. Kültürel farklılık da aynılık gibi kabullenilmesi gereken bir kavramdır. Ama bu kabulleniş, hak ihlaline ya da eşitsizliğe sebep olmamalıdır. Unutulmamalıdır ki,

⁴⁹ Fatmagül Bertay, *Tarihin Cinsiyeti*, 6. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, Ağustos 2018, s. 56.

⁵⁰ Rebecca J. Cook, "Women's International Human Rights Law: The Way Forward", *Human Rights Quarterly* 230, Vol: 15, 1993, p. 235.

⁵¹ *Ibid.*, s. 245.

⁵² Niamh Reilly, "Women, Gender and International Human Rights: Overview", *International Human Rights of Women*, 2019, s. 7.

kadınların günlük yaşamı erkeklerinkinden farklıdır ve kadını güçlendirmeye yönelik tüm stratejiler, bu farklılığı kabullenerek işe başlamalıdır. Lakin bu farklılığı kabullenmek, bu farklılığı yüceltmek anlamına gelmez. Bu farklılığa bakış açısı, eleştirel olmalıdır. Aksi takdirde, evrenselci görüşün yaptığı gibi farklılıkları görmezden gelen bir hal ortaya çıkar. Sonuç olarak, ne kültürel göreceliler gibi farklılığı yücelterek insan haklarının uygulanmasını zora sokmalı ne de evrenselciler gibi bu farklılıkları görmezden gelmeliyiz. Dorothy Q. Thomas'ın dediği gibi, "*Hedef, daha şimdiden yerel, ulusal ve uluslararası düzeylerde insan haklarının zeminini oluşturan, yeniden canlandırılmış bir evrensellik anlayışına yolu açacak bir farklılık politikasıdır.*"⁵³

4. KADININ KİMLİĞİ

Kimlik yani *identity* sözcüğü, sürekliliği ve aynılığı ifade eden Latince bir kelime olan '*idem*'den türetilmiştir. Türk Dil Kurumu'na göre kimlik, "*Toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü*"dür. "Ben kimim?" ve "Ben nereye aitim?" sorularına yanıt olan kimlik, kendi elimizle seçtiğimiz şeylerden ziyade, ne olduğumuz ve nasıl tanındığımızla ilgilidir. Yani aslında kimlik, benliğin sadece nasıl tanımlandığına değil, diğer insanlarla bağlantılı olarak nasıl sınıflandırıldığına da ışık tutan bir kavramdır.⁵⁴

Sosyal inşacı yaklaşıma göre, kadın ve erkekteki bedensel ve yeniden üretimsel farklılıklar, kimlik oluşumu açısından önem taşır. Biyolojik farklılıkların yanı sıra sosyal ritüeller, semboller ve pratikler de kimliği oluşturan faktörlerdir. Sosyal olarak kimliğin kazanılmasında toplumsal çevre önemli bir rol oynar. Örnek olarak, erkek egemen toplumlarda yaşayan kadınlar, kimliklerini erkek kimliği çerçevesinde oluşturmak durumunda kalırlar. İnşacılar, insan davranışını kesin bir şekilde belirleyen erkeklik ve kadınlığı sosyal olarak tanımlamaktadırlar.⁵⁵

Tarih boyunca pek çok düşünür, kadınların varlığı ve kimliği üzerine kafa yormuştur. Ünlü filozof Platon, "*Mayalarında altın bulunan kadınların ve erkeklerin*

⁵³ Berktaş, op. cit., s. 61.

⁵⁴ R. Saim Dalbay ve Nazmi Avcı, "Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye'ye Yansımaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, 2018, s. 18.

⁵⁵ Assiye Aka, "Kimliğe Teorik Yaklaşımlar", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1, 2010, ss. 22-24.

filozof, kral olmak üzere eşit eğitim görmeleri" gerektiğini belirtiyor fakat "kadının hiçbir işte erkek kadar olamayacağını" da ekliyordu. Öğrencisi Aristoteles ise bu konuda hocası ile tam tersi görüşteydi. Ona göre dünya, yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki kategoriye ayrılıyordu ve kadınlar ikinci kategoriye aitti. "Erkek ve kadın söz konusu olduğunda ilki doğuştan üstün, ikincisi ise aşağı ve uyruktur. Bu sebeple hayali bir eşitlik ilkesi uğruna doğaya karşı çıkmak bireyin de toplumun da çıkarlarına terstir." diyen Aristoteles, kadınları zekâ ve ahlak açısından erkeklerden aşağıda görmekteydi.⁵⁶ Jean Jacques Rousseau da benzer şekilde kadın ile erkek arasındaki eşitsizlik durumunun aklın gereği olduğunu belirtiyordu. Çünkü ona göre, "Bağımlılık kadınlar için doğal olan durumdur."⁵⁷ Tarihte iz bırakmış ünlü düşünür ve filozoflar bile kadını, erkeklere göre ikincil konumda görüyordu. Kadın, ataerkil toplumlarda var olmaya ve benliğini oluşturmaya çabalıyordu. Peki, nedir bu 'ataerkillik' ve ne zamandan beri varlığını sürdürmektedir?

İzleyen bölümlerde, kadının kimliğini oluşturan en önemli unsurlardan olan ataerkillik, toplumsal cinsiyet ve tek tanrılı dinlerin yarattığı erkek egemen bakış açısı açıklanmıştır.

4.1. Ataerkil Toplumsal Yapı Bağlamında Kadın Kimliği

Ataerkil sözcüğü, genellikle kadın ile erkek arasındaki güç ilişkisini tanımlamak için kullanılır. Sylvia Walby'e göre, "*Ataerkillik, erkeklerin kadınlara hükmettiği, baskı yaptığı ve istismar ettiği, pratik ve sosyal yapıdır.*" Başka bir deyişle ataerkillik, ailede çocuk ve eş üzerinde, toplumda da genel olarak kadın üzerinde erkek egemenliğinin kurumsallaşmasıdır.⁵⁸ Sir Robert Filmer, 1680 yılında kaleme aldığı *Patriarcha* adlı eserinde, babaların sadece ailelerinin değil, yeryüzünün hâkimi olduğunu belirtir. Kadınların erkeklere tâbi olduğunu ve insanların eşit olmadığını savunur. Kutsal kitaplardan yola çıkarak tezini temellendiren Filmer, Âdem'in insanlar üzerindeki tanrısal egemenliğinin aslında tüm *patriarch*ların hakkı olduğu görüşündedir. Babanın otoritesi ile kralın otoritesi arasında bağ kuran Filmer, ikisinin de kaynağının ilahi güçler olduğunu belirtir. Kral da halkın babasıdır ve egemenliği mutlaklıdır. Böylece

⁵⁶ Arat, op. cit., ss. 13-14.

⁵⁷ Gönenç, op. cit., s. 67.

⁵⁸ Abeda Sultana, "Patriarchy and Women's Subordination: A Theoretical Analysis", *Arts Faculty Journal*, Sayı: 4, Aralık 2012, s. 2.

Filmer hem tebaanın gözünde kralın hakimiyetini hem de toplumun gözünde erkeğin hakimiyetini meşrulaştırmaktadır.⁵⁹

Ataerkillikten önce 'anaerkilliğin' var olduğunu savunan J.J. Bachofen, kavramı ilk olarak 1861 yılında yayımlanan *Das Mutterrecht- Ana Hakkı* adlı çalışmasında kullandı. Anaerkillik (matriarchy), özgür cinsel ilişkilerin yaşandığı dönemde, çocukların babasının belli olmamasının kadınları güçlü kıldığı ve onlara 'ana hakkı'nı verdiğini belirtmekteydi. Erkekler vakitlerinin çoğunu av ve savaş etkinlikleri ile geçirdiği için çocuk bakımından arta kalan zamanlarında yiyecek toplama, ilkel tarım, dokumacılık, çömlekçilik ve ev yapımı gibi zanaatları ilk olarak kadınlar icra etmeye başlamıştı. Yani günümüzde kadını geri plana iten doğurganlık özelliği, o dönemde kadının avantajıydı. Fakat ailenin her zaman var olduğunu yani çocukların babasının da belli olduğunu ve toplumların her daim ataerkil olduğunu belirten bir görüş de mevcuttur.⁶⁰

Kadınların ön ayak olduğu Tarım Devrimi, insanlığın yiyecek toplayıcılığından yiyecek üreticiliği dönemine geçişini sağladı. Bu gelişme, yeni bir toplumsal sistemin ortaya çıkmasına ve bu sisteme bağlı olarak toplumsal rollerin de yer değiştirmesine vesile oldu. Erkekler avcılığa bağımlı olmaktan kurtuldu ve cinsiyetler arasındaki iş bölümü gerçeklik haline geldi. Artan nüfusu besleyecek bolluktaki yiyecek, yeni üretici güçleri ve yeni üretim ilişkilerini şekillendirdi. Tarımsal emek yerini sınai emeğe, kalifiye olmayan emek yerini kalifiye emeğe bıraktı. Bu anlamda kadın emeği de giderek yerini erkeğinkine bıraktı. Kadınlar, 'analık' işlevlerini gerçekleştirebilecekleri özel alana hapsedilmeye başlandı. Toplumsal cinsiyet rolleri ile ataerkillik kavramının ortaya çıkışı paralel olarak ilerledi.⁶¹ Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı eserinde, özel mülkiyet, aile, devlet gibi kurumların ortaya çıkmasının ve bu kurumların getirdiği muazzam toplumsal değişimlerin, kadının ikincilliğini başlattığını belirtir. Tek eşli evlilikler sayesinde kurulan aile, mülk sahibi erkeklerin ihtiyaçlarına hizmet etmek üzere ortaya çıktı. Özel mülkiyetin babadan oğula

⁵⁹ Melda Yaman Öztürk, "Ataerki: Bir Kavramın Yeniden İnşası "Eski" Ataerki'den Ataerkil Kapitalizme", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 38, Bahar 2012, ss. 7-9.

⁶⁰ Evelyn Reed, *Kadın Özgürlüğünün Sorunları*, çev. Zeynep Saraçoğlu, 2. Baskı, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2008, ss. 19-20.

⁶¹ *Ibid.*, s. 54.

aktarılabilmesi için annenin yani kadının görmezden gelinmesi gerekiyordu. Bunun için de kadın sınırlandırıldı ve kontrol altına alındı.⁶²

Zaman içerisinde ataerkil toplum düzeni öylesine yaygınlaştı ki, 'doğanın kanunu' gibi algılanmaya başlandı. Ancak John Stuart Mill'e göre ataerkillik, 'doğallığından' dolayı değil, sürekliliğinden ve yaygınlığından dolayı varlığını sürdürmeyi başarmıştı. Ona göre, "*Kadınların erkeklere olan bağımlılığı evrensel bir görenek olduğundan, ondan herhangi bir sapma, doğal olarak, doğa dışı görünecektir.*" Yani Mill, kadın ile erkek arasındaki bu ast-üst ilişkisinin evrensel bir niteliği olduğu ve sanki tarih öncesinden beri devam ediyormuş gibi algılandığı için doğal addedildiğini düşünmekteydi. Diğer bir deyişle, dünyanın neredeyse her yerinde erkek kadından üstün görülmeseydi, bu durum doğuştan böyleymiş gibi, buna karşı çıkanlar da doğanın kanunlarına karşı geliyormuş gibi algılanmayacaktı.⁶³ Yani ataerkillik, neredeyse dünyadaki tüm toplumlar tarafından böylesine içselleştirilmeseydi, şu an bu evrensel kurumu 'doğal olarak' algılamayacaktık. Bu evrensel kurum var olmasaydı ya da bu derece yaygın kabul görmeseydi, kadınlar üzerindeki en önemli baskı unsurlarından biri de var olmamış olacaktı. Fakat maalesef günümüzde ataerkillik halen daha kadının kimliğini baskı yoluyla şekillendiren en önemli unsurlardan biridir.

4.2. Tek Tanrılı Dinlerin Oluşturduğu Kadın Kimliği

Şüphesiz kadının kimliğinin oluşmasında ve toplumda konumlandırılmasında, ayrıca kadın ile erkek ilişkilerinin düzenlenmesinde dinin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Tek tanrılı dinlerin en eskilerinden olan Musevilikte, kadınlar tamamıyla babalarına ya da kocalarına tâbi durumdaydılar. 10 Emir "tecavüz etmeyeceksin" diye emretmiyor ve tecavüze uğrayan evli kadın, tecavüzcüsü ile beraber öldürülüyordu. Tecavüze uğrayan bakire kız ise babasına verilen belli miktar para sonrasında tecavüzcüsü ile evlendiriliyordu. Yani kadın bir birey değildi ve namusundan kendisi değil, babası sorumluydu. Böylece hem babası kızın koruyucusu haline getiriliyor hem de kız çocuğu babası için ekonomik bir değer anlamına gelmiş oluyordu. Kadın

⁶² Sultana, op. cit., s. 4.

⁶³ John Stuart Mill, *Kadınların Köleleştirilmesi*, çev. Ahmet Özcan, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, Mart 2017, s. 41.

evlendiğinde miras ve boşanma hakkı yoktu.⁶⁴ Museviler her sabah ettikleri dualarında, "Ezeli ilahımız, kâinatın kralı, beni kadın olarak yaratmadığın için sana şükürler olsun." diyorlardı.⁶⁵ Musevi inancında kız çocuğun mirastan yararlanabilmesi için ailenin erkek çocuğa sahip olmaması gerekiyordu. Kadınlar hiçbir siyasi hakka sahip değildi.⁶⁶

Hristiyanlık inancında kadın, özverili ve sadık eş rolüyle baştan çıkarıcı Havva sembolü arasında kalmıştır. Bu din, bir yandan kadınlara cinsellikten ve toplumsal yaşamdan tamamen dışlanıp kendilerini Tanrı'ya adanarak, 'saf' kalmalarını ve 'İsa'nın nişanlısı' olmalarını önerirken diğer yandan da onu Âdem'i baştan çıkararak Havva olarak ötekileştirmekte ve aşağılamaktaydı.⁶⁷ Hristiyanlıkta kadının aşağılanması bir gelenek halini almıştı. Bunun en önemli sebebi ise cennetten kovuluş hikâyesidir. Âdem'i ilk günahı işlemesi hususunda baştan çıkararak Havva, günahın vücut bulmuş halidir. Kadınlar da Havva'nın soyundan geldikleri için günah kadın bedeninde somutlaşmıştır.⁶⁸

Esasen İsa, zina ya da benzeri durumlarda suçu direkt olarak kadında aramamış, tek eşliliği öngörmüş ve erkeğin keyfince kullandığı tek taraflı boşanma hakkını da rafa kaldırmıştı. Fakat yine de kadın, günahkâr Havva'nın soyundan geliyordu ve kurtuluşu çocuk doğurmasına bağlıydı. Kadın, öğrenmek ve yönetmek için yaratılmamıştı. Onun yapması gereken, erkeğe tâbi olmak ve iyi Hristiyan çocuklar yetiştirmektir.⁶⁹ Aziz Pavlus'un Korintliler'e yazdığı ve '1.Korintliler' olarak bilinen mektubun 11. bölümüne göre, "...Çünkü erkek kadından değil, kadın erkekten yaratıldı. Erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratıldı. Bu nedenle ve melekler uğruna kadının başı üzerinde yetkisi olmalıdır."⁷⁰

Son semavi din olan İslamiyet'te kadının konumu çokça tartışılmış ve hala da tartışılmaktadır. Kur'an'daki bazı ayetlerin yorumuna göre erkeklerin kadınları dövebilmesi, kız çocukların mirastan aldıkları payın erkeklerden daha az olması,

⁶⁴ Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul: Metis Yayınları, Ocak 1996, ss. 94-95.

⁶⁵ Salih Akdemir, "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın", *Journal Of Islamic Research*, Cilt: 10, No: 4, 1997, s. 251.

⁶⁶ Handan Karakaya, "Toplumsal Cinsiyet Algısı, Din Ve Kadın", *Journal of Analytic Divinity*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2018, s. 52.

⁶⁷ Berktaş, op. cit., ss. 99-100.

⁶⁸ Karakaya, op. cit., s. 53.

⁶⁹ Berktaş, op. cit., ss. 102-103.

⁷⁰ *İncil*, 2. Basım, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, Şubat 2003, s. 322.

mahkemelerde kadının yaptığı şahitliğin erkeğinkine denk olmaması, erkeklerin dört eş alabilmesi gibi konular bazı kesimlerce İslamiyet'in kadını bir adım daha geri götürdüğü şeklinde yorumlanmaktadır.⁷¹ Oysa İslamiyet'in en önemli argümanı, bu dinden önce Arap Yarımadası'nda kadınların durumunun kötü olduğu ve İslamiyet'in bu durumu iyileştirdiği yönündedir. Bu iddiaya göre, kız çocukları diri diri gömülüyordu ve erkekler sınırsız sayıda kadınla evlenebiliyordu. Fakat İslamiyet, kız çocuklarının hayatını kurtardığı gibi eş sayısını da dörtle sınırlandırdı.⁷²

İslamiyet'te aybaşı durumundan dolayı kadın dini anlamda 'noksan' sayılır. Böylece ailenin lideri olarak görülen erkeğe, karısı üzerinde dini anlamda bir hâkimiyet de verilmiş olur. "*Kıyamet gününde kadın evvela namazından, sonra da kocasına itaatinden sorulacaktır.*" şeklindeki hadis de bu hakkın varlığını kanıtlar niteliktedir.⁷³ İslamiyet, Musevilik ya da Hıristiyanlık gibi ilk günah hususunda kadını suçlamaz. Çünkü Âdem ile Havva'yı baştan çıkararak şeytandır. Fakat toplumsal rollere bakıldığında İslamiyet, Nisa Suresi 4/34'te de belirtildiği üzere, "*Kocalar, eşleri üzerinde yönetici ve koruyucudurlar.*" demektir. Bu ayetin, erkeğin kadına karşı üstünlüğünün delili olduğu iddia edilmektedir.⁷⁴

İlginç olan noktalardan biri de kadına "duygusal" olduğu için evlenme, boşanma, çocukların velayet hakkı gibi konularda söz hakkı verilmemesidir. Bu durumundan dolayı kadın, korunmaya muhtaç bir varlık haline getirilmekte, onun korunması ve geçindirilmesi görevi de kocaya verilmektedir. Böylece kadına baba evi ya da kocanın ailesi dışında var olma, çalışma, ekonomik özgürlüğe sahip olma hakkı tanınmamaktadır. Bu gibi eylemlere girişen kadın da aile kurumunun ve dolayısıyla da toplumun düzenini bozmakla suçlanmaktadır.⁷⁵

4.3. Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın Kimliği

Toplumsal cinsiyetin tanımını yapmadan önce ilk olarak ne zaman ve ne şekilde kullanıldığını belirtmek yerinde olacaktır. Margaret Mead, 1935 tarihli *Sex and Temperament in Three Primitive Societies* isimli yazısında pek çok topluluğun evrensel olarak insan karakterlerini ikiye ayırdığını ve bir yarısının (erkekler) diğer yarısına

⁷¹ Karakaya, op. cit., s. 54.

⁷² Berktaş, op. cit., ss. 116-117.

⁷³ Ibid., s. 123.

⁷⁴ Musa Kaval, "İlahi Dinlerde Kadının Kıymeti Problemi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 55, Mayıs-Haziran 2016, s. 315.

⁷⁵ Berktaş, op. cit., ss. 123-124.

(kadınlar) üstün tutulduğunu belirtmektedir. Bu yazısında ifade ettiği fikirleri ile Mead, cinsiyet rollerini ilk defa *toplumsal cinsiyet* olarak ifade eden kişi olmuştur.⁷⁶ Kadın ile erkek arasında doğuştan gelen bir ayrımın varlığını savunanlar, Jacques Derrida'nın "*Her şey zıddı ile var olur.*" görüşünü temel alırlar. Claude Lévi-Strauss da benzer şekilde, insanoğlunun her şeyi ikiye ayırmaya meyilli olduğunu belirtir. Fakat ayırım yapmak, hiyerarşi oluşturmak anlamına gelmez. Lahanalar ile havuçlar, birbirlerine 'zıt' olarak konumlandırılmazlar ve aralarında hiyerarşi de yoktur.⁷⁷

Cinsiyetin tanımına bakacak olursak cinsiyet yani *sex* doğuştan gelen bir durumdur, cinsel organa bakılarak anlaşılır ve kadın ya da erkek olma durumumuzu belirler. Toplumsal cinsiyet yani *gender* ise kadınlık ya da erkeklik kavramlarını içerir ve toplumun bize uygun gördüğü statü ve görevleri kapsar. Aynı zamanda kimlik oluşumunda etkilidir. Bir erkekten çocuk doğurmasını bekleyemeyeceğimiz gibi iki cinsiyet arasındaki biyolojik farklılıkları da göz ardı edemeyiz. Fakat toplumsal olarak oluşturulan yapay 'cinsiyet kalıpyargıları'nın varlığı da bir gerçektir.⁷⁸ Yani şöyle diyebiliriz ki, cinsiyet doğuştan gelir ve biyolojiktir. Toplumsal cinsiyet ise toplumların oluşturduğu yapay bir kavramdır ve her iki cinsiyetin toplumdaki konumunu belirler. Toplumsal cinsiyet zamana ve kültüre göre değişkenlik gösterirken, cinsiyet değişmez.⁷⁹

Toplumsal cinsiyet kavramını, feminist literatürde ilk defa kullanan isimlerden biri olan Ann Oakley, 1972 yılında yayınladığı *Sex, Gender and Society* adlı çalışmasında şöyle demektedir: "*Toplumsal cinsiyet bir kültür meselesidir, erkek ve kadınların 'eril' ve 'dişil' olarak sosyal sınıflandırılmasına işaret eder. İnsanların erkek ya da kadın oluşu, çoğunlukla biyolojik göstergelere göre anlaşılabilir. İnsanların eril veya dişil olduğu ise aynı şekilde anlaşılabilir; ölçütler kültürel, yere ve zamana göre değişkenlik gösterir. Cinsiyetin değişmezliğini kabul etmek zorunludur, ama böylece toplumsal cinsiyetin değişkenliği de kabul edilmelidir.*"⁸⁰ Judith Butler'a göreyse toplumsal cinsiyet kavramı aslında "Biyoloji kaderdir." anlayışına itiraz niteliği taşır. Çünkü cinsiyet (sex) ne kadar geri döndürülemez ise toplumsal cinsiyet (gender) de bir

⁷⁶ Christine Delphy, "Rethinking Sex and Gender", *Women's Studies International Forum*, Cilt: 16, No: 1, 1993, s. 1.

⁷⁷ Ibid., s. 4.

⁷⁸ Orhan Bingöl, "Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (Özel Sayı I), 2014, ss. 108-109.

⁷⁹ Lerzan Gültekin, vd., *Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları*, Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 27.

⁸⁰ Kamla Bhasin, *Toplumsal Cinsiyet 'Bize Yüklenen Roller'*, çev. Kader Ay, İstanbul: KADAV Yayınları, 2003, ss. 8-9.

o kadar değiştirilebilir niteliktedir. Toplumsal cinsiyet kültürün inşasıdır ve cinsiyet gibi sabit değildir. Ayrıca cinsiyetin nedeni ya da sonucu da değildir, ayrı bir yapıdır.⁸¹

Toplumsal cinsiyet, kaynağını toplumdan almaktadır. Belli bir süreç sonucunda inşa edilmektedir. Öncelikle biyolojik farklılıklardan kaynaklanan işlevlere göre belli konumlar ortaya çıkmaktadır. Sonra da bu konumlara değer atfedilmektedir. Nihayetinde cinsiyetlere özgü konumlar ve değerler alanları oluşturulmaktadır.⁸² Feministler cinsiyeti, sosyal ve kültürel olarak oluşturulmuş çeşitli özellikler olarak tanımlamaktadırlar. Bu bağlamda gç, bağımsızlık, akılcılık ve kamusal alana ait olan erkeklerle; zayıflık, bağımlılık, duygusallık ve özel alana ait olan şeyler ise kadınlıkla bağdaştırılmaktadır. Maskleniteye ait olan özellikler iyi ve doğru olduğu için bir kadın da erkek gibi davrandığında daha başarılı, iyi, doğru ve pozitif görünecektir. Bu sebepledir ki Margaret Thatcher, 'demir leydi' olarak anılmaktadır ve 'erkek gibi' davranması ona politikada başarıyı getirmiştir.⁸³

Tarih ncesi çağlara baktığımızda, doğum kontrol yöntemleri var olmadığı için yetişkin kadınlar yaşamlarının büyük bir kısmını hamile olarak ya da var olan çocuklarını besleyerek geçiriyordu. Hayvanların aksine insan yavrusunun büyüme sürecinde bakım süresinin uzun olması ve emzirme durumundan dolayı da direkt anneye ihtiyaç duyması kadınların hareketlerini büyük oranda kısıtlıyordu. Avlanmak gibi hareket ve hız gerektiren, tehlike içeren işler erkeklere; ocuk bakımı ve ziraat gibi daha durağan işler ise kadınlara kalıyordu. Kadın ile erkek arasındaki toplumsal cinsiyet rollerinin de oluşmasına zemin sağlayan iş bölümünün nasıl ortaya çıktığına dair en yaygın ve kabul gören yaklaşım budur.⁸⁴ Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere, kadının doğurganlığı ve insan yavrusunun uzun süren bakım sürecinin annenin görevi olarak addedilmesi, kadının geri plana itilmesinin başlıca nedenidir. Ataerkil bakış açısı, bu durumundan dolayı kadını 'kırılgan ve narin' olarak tanımlar. Bu haliyle kadın ancak insan türünün devamı için ocuk doğurup onları en düzgün şekilde yetiştirmeli, iyi bir anne ve eş olmaya çalışmalıdır. Erkek ise daha güçlü ve zekidir, fiziksel ve mental gç

⁸¹ Judith Butler, *Cinsiyet Belası*, ev. Başak Ertür, 6. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, Ocak 2018, s. 50.

⁸² Metin Erol, "Toplumsal Cinsiyetin Tutumlar zerindeki Etkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 32, No: 2, Aralık 2008, s. 207.

⁸³ J. Ann Tickner, "You Just Don't Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists", *International Studies Quarterly*, Cilt: 41, No: 4, Aralık 1997, s. 614.

⁸⁴ Celalettin Vatandaş, "Toplumsal Cinsiyet Ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı: 35, 2007, s. 38.

gerektiren işleri yapmalıdır. Kadının doğurganlık mevzusu da bu iş bölümünün 'doğal' olarak kabul edilmesine zemin hazırlamaktadır.⁸⁵

Erkeğin ava giderken kadının geride kalıp çocuklara baktığı ve toplayıcılık yaptığı ön kabulü aslında tam olarak doğru değildir. Zira ilkel topluluklarda kadınlar da avcılık yapmaktaydı. Toprağı kazarak kök, yumru, bitki gibi şeyler toplamanın yanı sıra tırtıl, böcek, kertenkele, yabani tavşan ve keseliler gibi küçük hayvanları yakalamaktaydılar. Hatta bu etkinlikler insanlar için erkeklerin av mesailerinden daha faydalıydı. Alexander Goldenweiser bu durumu şöyle açıklamaktadır: *"Az çok yorucu bir av kovalamacası ardından eve dönen erkeğin, karnı aç eli de boş olabiliyordu. Bu durum, hemen hemen tüm ilkel insanlar için oldukça tanıdık bir manzaraydı. Bu koşullarda gerek erkeğin gerekse ev halkının diğer üyelerinin ihtiyaçlarını, ailenin bitkisel stoku karşılıyordu."*⁸⁶ Yani aslında düşünüldüğü gibi kadının doğurgan oluşu onu eve hapsetmiyor, aslında ona farklı etkinliklerde uzmanlaşması için imkân veriyordu.

Toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumuna açıklama olarak iki temel teori ortaya atılmaktadır. Bunlardan ilkinde göre, başka bir bilgiyi ya da davranışı nasıl öğreniyorsak, cinsiyet rollerini de aynı şekilde öğrenmekteyiz. Çocuklar kendi cinsiyetlerine özgülünen bir davranış sergilediklerinde anne ve babaları ya da çevrelerindeki diğer insanlar tarafından takdir görür ve bu davranışları pekiştirilir. Fakat cinslerine uymayan davranışları için kınanabilir ve hatta cezalandırılabilirler. Örnek verecek olursak, arabalarla oynayan bir erkek çocuk, anne babası tarafından takdir görürken, oyuncak bebeklerle oynadığında olumsuz karşılanır ve belki de bebek elinden alınır. Böylece çocuk 'kendisine uygun oyuncakları' seçmeyi öğrenir. İkinci açıklama ise bilişsel kuramdır. Buna göre, çocuklar belli bir bilişsel düzeye ulaştığında önce cinsel kimliklerini ve bu kimliğe özgülünen kalıplaşmış tutum ve davranışları öğrenirler. Sonraki süreçte ise bu tutum ve davranışları sergilemek zorunda olduklarını kavrarlar. Böylece cinsiyet rolü kavranmış olur.⁸⁷

⁸⁵ Murat Gökhan Dalyan, Özge Özgür Bayır ve Murat Şakir Ceyhan, "Geçmişin İzinden Bugünün Toplumsal Kadını Anlamak: 19. Yüzyılda Rusya'da Yaşayan Rus Kadınları ve Anadolu'da Yaşayan Ermeni Kadınlarının Sosyo-Kültürel Konumunun Karşılaştırılması", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: 37, Aralık 2018, ss. 468-469.

⁸⁶ Reed, op. cit., ss. 34-35.

⁸⁷ Vatandaş, op. cit., ss. 34-35.

Cinsiyet rollerinin öğrenildiği ilk durak ailedir. Çocuğun cinsiyeti öğrenildikten hemen sonra çocuğa cinsiyeti ile bağlantılı olduğu düşünülen renklerde kıyafetler alınır. Çocuğun kıyafetleri, saç kesimi ve uyması gereken davranış kalıpları bellidir ve buna göre yetiştirilir. Çocuklara alınan oyuncaklar da dâhil olmak üzere her şey toplum tarafından önceden belirlenmiştir. Cinsiyet rollerinin öğrenildiği ikinci durak ise okuldur. Toplumsal cinsiyet koşullandırmalarının etkisindeki öğretmenler ve buna hizmet eden müfredat ile hazırlanmış ders kitapları sayesinde toplumsal cinsiyet rolleri perçinlenir. Ders kitaplarında temizlik, yemek, çocuk bakımı gibi hane içi işler annenin; evi geçindirmek için para kazanmak, çocuklarını ve eşini korumak gibi hane dışı görevler ise babanın görevleri olarak gösterilir.⁸⁸ Yani toplumsal cinsiyet rolleri ya da kalıpyargıları, toplumun kadın ve erkekten beklediği özellikleri ve davranışları tanımlar. Bu yargılar dünyanın pek çok yerinde benzerlik göstermektedir. Kadından daha duygusal, naif, sabırlı, fedakâr, anlayışlı, hassas, hoşgörülü ve duyarlı olması, ev işleriyle ilgilenmesi, kocasına ve çocuklarına en iyi şekilde bakması yani ev içi işlerle meşgul olması beklenir. Erkek ise güçlü, akıllı, mantıklı ve cesurdur. Evin geçimini sağlar, karısını ve çocuklarını koruyup kollar, ayrıca evdeki güç gerektiren işleri de yapar.⁸⁹

Esasen toplum sadece kadının değil, erkeğin de nasıl olması ve davranması gerektiğini belirler. Ama bu belirleyişte kadına atfedilen özelliklerin daha 'düşük' seviyede görülmesi ve kadına düşen rolün daha geri planda olması dikkat çekici bir unsurdur. Elaine Showalter, "*Kadınların ruhu, kültürel değişkenlerin inşası ya da ürünü olarak düşünülebilir.*" diyerek kadınların vücutlarının, cinsel ve üretken fonksiyonlarının kavramsallaştırılmasının kültürel çevre ile ne derece bağlantılı olduğunu gözler önüne sermektedir.⁹⁰ 1949 yılında yayımladığı *İkinci Cins* kitabına Fransız feminist yazar Simone de Beauvoir, "*Kadın doğulmaz, kadın olunur.*" diye başlamaktadır. Beauvoir'a göre, aslında kadın ataerkil kültürün eseridir. Çünkü toplumsal cinsiyet rollerinin kadına atfettiği şefkat ve merhamet gibi duygular vurgulanarak 'annelik' rolü üzerinden kadının kontrolü sağlanmıştır. Kadının kaderinin

⁸⁸ Ibid., ss. 39-40.

⁸⁹ Gültekin, vd., op. cit., s. 28.

⁹⁰ Fatmagül Berktaş, "Gendering the Writing Subject", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1996, s. 115.

çocuk doğurmak ve mutfak işleri ile ilgilenmek olduğu kabul edilmiştir. Bu yolla, 'yumuşak güç' kullanılarak kadın manipüle edilmiştir ve bu halen devam etmektedir.⁹¹

5. TARİHSEL SÜREÇTE KADIN HAKLARI MÜCADELESİ

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, kadın ile erkek arasında tarih öncesi çağlarda başlayan iş bölümü, bunun oluşturduğu toplumsal cinsiyet ve bunun da meydana getirdiği ataerkil yapı, tek tanrılı dinlerin bakış açısı ile birleşince, kadının aşağı ve ikincil konumu yüzyıllardır devam eden bir hal almıştır. Farklı coğrafyalarda, benzer şekillerde kadınlar ötekileştirilmiştir. Örneğin, geleneksel Çin ailesi oldukça ataerkindi. Ailenin reisi baba, amca ya da büyük ağabeydi. Kadınlar için erkek çocuk doğurmak, en önemli görevdi. Boşanmak erkeğin hakkıydı ve boşadığı kadını ailesinin yanına gönderirdi. Kadınların çocukları üzerinde velayet hakkı yoktu. Çin'de köklü bir gelenek olan kadınların ayak parmaklarının bağlanması da onları hem cinsel anlamda çekici kılıyor hem de özgürlüklerini kısıtlayarak erkeğe köle haline getiriyordu.⁹² Fakat özellikle 1946-1949 yılları arasında devam eden iç savaşta kadınların cephe gerisinde ve hatta kimi zaman cephede gösterdiği yararlılıklar onları toplumsal alanda görünür kıldı. İç savaştan sonra erkekler bazı kurtarılmış bölgeleri terk edince onlardan kalan yerleri de kadınlar doldurdu. 1946'da başlayan ve 1952'de tamamlanan Toprak Reformu da kadına ekonomik özgürlüğünü az da olsa vererek onu erkek egemenliğinden bir nebze kurtardı.⁹³ Günümüzde Çin Anayasası da kadın ile erkeğin eşit haklara sahip olduğunu tanımıştır. İş hayatında da kadın ile erkeğin eşit olduğu ve eşit ücret alacağı yasalarla güvence altına alınmıştır. Ayrıca yasalar, kadın ve erkeği evlilik birliği içinde de eşit kabul eder. Fakat maalesef, yasalar eşitliği öngörse bile kadın ile erkek arasında yüzyıllardır süregelen eşitsizlik, gelenek ve göreneklerin parçası haline gelmiştir.⁹⁴

17. yüzyılın sonlarından itibaren kurulmaya başlanan liberal düzen, tüm bireylerin eşit olduğunu savunuyordu. Liberal düşüncenin öncülerinden olan John Locke'a göre kadın, erkeğe politik anlamda tâbi değildi. Fakat erkeğin evlilikten gelen aile içi gücü sabitti. Ona göre yöneticilerin yönetim gücünün kaynağı Tanrı olmadığı gibi, erkeklerin kadınlardan üstünlüğünün de tanrısal bir kökeni yoktu. Bu durum

⁹¹ Notz, op. cit., s. 67.

⁹² Juliet Mitchel ve Ann Oakley, *Kadın ve Eşitlik*, çev. Fatmagül Berktaş, 3. Baskı, İstanbul: Pencere Yayınları, Ocak 1998, ss. 122-123.

⁹³ Ibid., ss. 100-101.

⁹⁴ Ney Bendason, *Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları, Aralık 1990, ss. 84-86.

erkeklerin 'doğal olarak' daha güçlü ve yetenekli olmasıyla alakalıydı. Yani aslında kadınla erkek eşitlenmeye çalışılmıyor, tam tersine erkeğin üstünlüğü kabul edilerek bu üstünlüğün nedeni dini temelden rasyonel temele aktarılıyordu.⁹⁵ 1700 yılında Mary Astell ise bu 'sözde' eşitlik anlayışını eleştiriyor ve şöyle diyordu: "*Eğer bütün insanlar doğuştan özgürse, nasıl oluyor da bütün kadınlar köle doğuyor? Çünkü kadınlar, erkeklerin tutarsız, belirsiz, bilinmeyen, keyfi iradelerine tabi olduklarına göre bu, kölelik durumu değil de nedir?*"⁹⁶

Kadınların aydınlanma süreci Rönesans ile başladı. Fransız Devrimi ise kadınlar için adeta dönüm noktasıydı. Devrimde erkeklerle birlikte ön saflarda mücadele veren kadın, 1789 yılında yayınlanan İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi ile hayal kırıklığına uğradı. Bildirgenin Fransızcası olan *Declaration des Droits de L'homme et du Citoyen*'de geçen 'homme' sözcüğü Fransızcada 'erkek' anlamına geliyordu. Bu sözcük ile beraber kadınları kasteden 'femme' sözcüğünün de kullanılması talep edildi. Fakat bu talep dikkate alınmadı. Bunun üzerine Olympe de Gouges (asıl adıyla Marie Aubry) 1792'de *Kadın ve Yurttaşlık Hakları Bildirisi*'ni kaleme aldı. Bu belge kadın hakları mücadelesine yön veren ilk yazılı belgedir.⁹⁷ Bildirinin ilk maddesi şöyle diyordu: "*Kadın özgür doğar ve erkeklerle eşit haklara sahip olarak yaşar. Toplumsal farklılıklar yalnızca genel yarar nedeniyle kabul edilebilir.*"⁹⁸ De Gouges yazdığı bildiriden dolayı giyotinle idama mahkûm edildi. İdam edilmeden hemen önce, "*Kadının giyotine çıkma hakkı varsa, kürsüye çıkma hakkı da olmalıdır.*" diyordu.⁹⁹ Le Moniteur Universal gazetesi, 10 Kasım 1793 tarihli basımında Olympe de Gouges'un idamını şu haberle duyurmuştur: "*Olympe de Gouges ... devlet adamı olmak istedi ve yasa onu, cinsine yakışan erdemleri unuttuğundan dolayı cezalandırdı.*"¹⁰⁰

Fransız Devrimi kadına boşanma hakkı, mülk edinme hakkı, mirastan erkeklerle eşit pay alma hakkı gibi medeni hakları verdi. Ancak siyasi hakları kazanmak o kadar da kolay olmayacaktı. Çünkü genel kanı, kadınların sadece medeni haklarını kullanarak erkeklerle eşit olabileceği, bundan fazlasını talep eden kadının normal olmadığı

⁹⁵ Öztürk, op. cit., ss. 9-10.

⁹⁶ Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, s. 41.

⁹⁷ Nazan Moroğlu, *Kadın ve Yurttaş Hakları*, Haziran 2019, ss. 1-2, <http://www.tukd.org.tr/dosya/KadinveYurttasHaklari.doc>, (10.12.2019).

⁹⁸ Ece Göztepe, "Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:45, Sayı:1, Ocak 1996, s. 186.

⁹⁹ Bendason, op. cit., ss. 41-43.

¹⁰⁰ Berktaş, op. cit., s. 23.

yönündeydi.¹⁰¹ Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde de kadınlar siyasi haklar için mücadeleye girişmişlerdi. 19 Temmuz 1848 tarihinde New York'ta düzenlenen ve 'Seneca Falls' olarak bilinen konvansiyona 260 kadın ve 40 erkek katıldı. Bu toplantının sonucunda yayınlanan Seneca Falls Bildirgesi, kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmakta ve oy hakkı talep etmekteydi.¹⁰² İngiltere'de ise 1789 tarihli İnsan ve Yurttaşlık Hakları Beyannamesi'nden, Olympe de Gouges'den ve 1792'de ABD'de kabul edilen Temel Haklar Yasası (Bill of Rights)'ndan etkilenen Mary Wollstonecraft, *Vindication of the Rights of Women* isimli feminist manifestoyu yayınladı. Eserinde kadınlar için siyasi ve medeni haklar talep etmekte, kadınların geri planda kalmasını cahil bırakılmalarına bağlayarak eğitim hakkının önemini vurgulamaktaydı.¹⁰³ Özellikle Jean Jacques Rousseau'nun fikirlerini eleştiren Wollstonecraft, kız çocuklarına doğdukları andan itibaren kadın muamelesi yapıldığını ve bu durumun da onların zihnini zayıf düşürdüğünü belirtmekteydi. Bunun yerine kızların da erkekler gibi eğitim alarak zekâlarını ortaya çıkarabileceklerini savunmaktaydı.¹⁰⁴

1904 yılında ABD ve İngiltere'de kurulan *Uluslararası Kadın Oy Hakkı Birliği* isimli uluslararası topluluk, kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesine itiraz eden komitelerle mücadele etmiştir. İngiltere'de ise *Kadınların Sosyal ve Siyasal Birliği* kurulmuştur. Bu birliği kuran Emmeline Pankhurst ve kızları, bombalama, kundaklama, açlık grevi ve intihar gibi fiziksel eylemleri kullanarak oy hakkı için savaşmıştır. Dönemin gazeteleri bu kadınları, İngilizcede 'oy hakkı' anlamına gelen 'suffrage' sözcüğüne ithafen *suffragette* olarak anmaktaydı.¹⁰⁵ 19. ve 20. yüzyıl Avrupalı kadınlar için mülkiyet hakkı, eşit eğitim hakkı, istedikleri işi seçme hakkı gibi hakları elde ettikleri dönem olmuştur. Fakat oy hakkını elde etmek diğer hakları elde etmek kadar kolay olmayacaktı ve daha fazla çaba gerektirecekti.¹⁰⁶

Rusya'da da kadın, Ekim Devrimi öncesinde tam anlamıyla erkeğin hâkimiyeti altındaydı ve ondan düşük konumdaydı. Fakat önde gelen Bolşevik liderler ve devrim

¹⁰¹ Diren Çakmak, "Fransız Devriminde Kadın: Eksik Yurttaş", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2007, s. 733.

¹⁰² Bendason, op. cit., s. 49.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Mary Wollstonecraft, *Kadın Haklarının Gereçlendirilmesi*, çev. Deniz Hakyemez, 6. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, Mayıs 2019, s. 124.

¹⁰⁵ Michel, op. cit., s. 70.

¹⁰⁶ Gönenç, op. cit., s. 68.

kadrosu, kadınları ve feminizmi destekliyordu. Devrimi başlatan grevde kadınlar oldukça önemli bir rol oynadı. 1917 yılında yayınlanan bir kararname ile boşanmaya izin verildi. Kadın da erkek de boşanma davasını açabilme hakkına sahip oldu. 1926'da çıkarılan yasa ile evlilik birliği içerisinde eşlerin tam anlamıyla eşitliği sağlandı. 1968'e gelindiğinde ise Aile Hukuku Yasası ile yasal evlilik yaşı 18 olarak belirlenecek ve eşlere kendi soyadlarını koruma veya taraflardan birinin soyadını ortak soyadı olarak seçme hakkı verilecekti.¹⁰⁷

Sanayi Devrimi tüm dünyayı ve özellikle de Avrupa kadınına etkilemişti. Yeni kurulan fabrikalar ve artan iş gücü gereksinimi, kadınların da iş dünyasına kabulünü zorunlu hale getirmişti. Sadece erkekler değil, kadınlar da kırlardan kentlere göç etmeye başlamıştı. Sanayi, alt kademelerde de olsa kadına iş imkânı sunuyordu.¹⁰⁸ Benzer şekilde dünya savaşlarında da erkeklerin cepheye gitmesi, geride kalan kadınların iş dünyasında bir adım öne çıkmasına imkân verdi. Fakat savaşlar bitip de erkekler normal hayata dönünce, kadınlar her ne kadar savaş sırasında büyük yararlılıklar göstermiş olsalar da onlardan ev içine dönmeleri ve erkeklerin yerlerini boşaltmaları istendi. Çoğu kadın işlerini muhafaza edebilmek için erkeklerden daha düşük ücretler almayı kabul etmek zorunda kaldı.¹⁰⁹

Avrupa'da kadınlara ilk kez oy hakkını Kuzey Avrupa devletleri verdi. Finlandiya 1906 yılında, Norveç 1913 yılında, Danimarka ve İzlanda 1915 yılında, İsveç ise 1921 yılında kadınlara oy hakkı verdi. Ayrıca Danimarka ve Finlandiya, kadınların bakanlık görevini üstlendikleri ilk devletler oldular.¹¹⁰ Almanya ve Rusya 1918, ABD 1920, Fransa 1944, İtalya 1945, Çin Halk Cumhuriyeti 1949, Hindistan ise 1950 yılında kadınlara oy hakkı verdi.¹¹¹ 1960 ve sonrası dönemde tüm dünyada hakim olan siyasi hareketlerden kadın hakları hareketi de nasibini aldı. Amerika'da olduğu gibi Avrupa'da da kadın hareketleri hız kazandı. Temel haklarını elde eden kadınlar, başka alanlara yönelmeye başladılar. Ayrımcılığa karşı dernekler, örgütler kuruldu; üniversitelerde kadın ve kadın sorunları bölümleri okutulmaya başlandı. Cinsiyet rolleri

¹⁰⁷ Bendason, op. cit., ss. 88-91.

¹⁰⁸ Ibid., s. 55.

¹⁰⁹ Michel, op. cit., s. 79.

¹¹⁰ Arat, op. cit., s. 31.

¹¹¹ Women Suffrage and Beyond, (ty), https://womensuffrage.org/?page_id=69, (12.01.2020).

ve bu rolleri pekiştiren her türlü edebi, bilimsel, sanatsal ve kültürel yapıt sorgulanıyordu.¹¹²

1970'li yıllar boyunca Avrupalı kadınlar, kendi doğurganlıklarını denetleyebilmelerini sağlayacak olan kürtaj ve doğum kontrolü gibi haklar için mücadele verdiler. Bu haklar için pek çok yürüyüş, gösteri, miting ve protestolar düzenlendi.¹¹³ Çünkü kadınlar, aile içindeki ataerkil düzen devam ettikçe kazanılan siyasi hakların özgürleşmek için yeterli olmadığını anlamaya başlamışlardı. Emekleri ve bedenleri erkek egemenliğinde olan kadınlar, bu durumdan kurtulabilmek için cinsellikle doğurganlığın birbirinden ayrılması gerektiğini kavradılar. Bu hakların kazanılabilmesi için sürdürülen mücadele eninde sonunda başarıya ulaştı. Kürtaj hakkı, İngiltere'de 1967, ABD'de 1973, Fransa'da 1975 ve İtalya'da ise 1978 yılında tanınmıştır.¹¹⁴

26 Mart 1975 tarihine gelindiğinde İngiltere'de, *Cinsiyet Ayrımcılığı Yasası* (Sex Discrimination Act) çıkarıldı. Buna göre, bir kişiye cinsiyetinden dolayı yapılan kötü muamele yasadışı kabul edildi. 1970 yılında çıkarılan *Eşit Ücret Yasası* (Equal Pay Act) ise aynı işe cinsiyet sebebiyle eşit olmayan ücret ödenmesini yasakladı. Eşler arasında evlilik bağı içerisinde edinilmiş malların ortaklığı rejimi geçerli hale getirildi. Boşanma ve velayet hakkı konusunda kadın ve erkeğin hakları yasalarla eşitlendi. Bundan sonraki süreçte de cinsiyet ayrımcılığını insan hakkı ihlali sayan adımlar atılacaktı.¹¹⁵ 1970'lerin sonlarına gelindiğinde eko-feminizm düşüncesi ile kadınlar, çevrenin kirlenmesi ve tahrip edilmesi ile erkek egemenliği arasında bir bağlantı kurmuş ve 'yaşanılabilir bir çevre' hakkı ile birlikte ekosistemin yok olmaması için mücadele etmeye başlamışlardır. Özellikle nükleer silahların ve tesislerin protesto edilmesinde etkin rol oynayan kadınlar, 1981'de İngiltere'deki Greenham Üssü'ne nükleer füzeler getirilmek istendiğinde, söz konusu üsse giderek durumu protesto etmiştir. Burada okunan bildiride şöyle denmiştir: "*Kadınlar olarak her daim evde oturmaya ve erkeklere koruyucularımız olarak bakmaya alıştırıldık. Ama biz bu rolü reddediyoruz. Başkaları yeryüzündeki yaşamı yok etmek için örgütlenirken sessiz kalamayız.*"¹¹⁶

¹¹² Hale Kolay, "Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları", *EMO Kadın Bülteni*, Sayı: 3, Nisan 2015, ss. 8-9.

¹¹³ Arat, op. cit., s. 68.

¹¹⁴ Kolay, op. cit., s. 8.

¹¹⁵ Bendason, op. cit., ss. 70-74.

¹¹⁶ Arat, op. cit., ss. 71-72.

Görüldüğü üzere kadınlar yüzyıllar boyunca, erkeklerin doğuştan sahip olduğu hakları elde edebilmek için mücadele etmişlerdir. Bunun için ataerkil düzenle, toplumsal cinsiyet rolleriyle, teolojik yapıyla, sermayeyle, bazen hemcinsleriyle bazen de erkeklerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. İnsan için en önemli ve belki de en basit hak olan seçme ve seçilme hakkının elde edilmesi bile yüzyıllar sürmüştür. Sosyal ve medeni hakların kazanılması ve kadın-erkek eşitliğine yaklaşılabilmesi de çok sonradan gerçekleşmiştir. Kadınların kendi bedenlerini ve cinselliklerini kontrol edebilmelerini sağlayan bazı haklar ise ne yazık ki ancak 20. yüzyılda elde edilebilmiştir.

Günümüzde kadınlara her türlü yasal hak verilmiş olsa bile maalesef ki halen daha ülkemiz dâhil pek çok ülkede işsiz kadın oranı, işsiz erkek oranından fazladır; aynı işi yapan erkekler kadınlardan daha fazla ücret almakta ve siyasi alanda kadın temsilci oranı oldukça düşük seyretmektedir. Bu durum bize artık kadınların mücadelenin yönünü, 'toplumsal eşitliğe' doğru yöneltmesi gerektiğini göstermektedir.¹¹⁷

6. ULUSLARARASI DÜZENLEMELERDE KADIN HAKLARI

Yukarıda belirttiğimiz gibi, kadın hakları mücadelesi 1789 Fransız Devrimi'nden sonra sesini yükseltmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede, devletlerin iç hukukunda birtakım haklar elde edilmiş ve uluslararası alanda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Kadın hakları çalışmalarına sadece devletler değil, devlet dışı örgütler ve sivil toplum kuruluşları da dâhil olmuştur. Bu çalışmalar neticesinde kadın haklarını tanıyan ve koruma altına alan, kadın-erkek eşitliğini sağlamaya çalışan, kadına karşı şiddeti ve ayrımcılığı engelleyen belgeler ortaya çıkmıştır. Konuyla bağlantılı olmaları ve aşağıda aktaracağımız kısımlarda kullanma durumunda olmaları nedeniyle temel nitelikteki uluslararası hukuka ilişkin bazı işlemleri (antlaşma, anlaşma, protokol, sözleşme vb.) burada kısaca aktarmak uygun olacaktır.

6.1. Kadınların Siyasi Haklarına İlişkin Sözleşme (1952)

Kadınların Siyasi Haklarına İlişkin Sözleşme, 20 Aralık 1952 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Kadın-erkek eşitliğine yönelik kabul edilen bu Sözleşmeye taraf olan devletler, kadınların sadece seçimlere katılımını değil, aynı

¹¹⁷ Gönenç, op. cit., s. 82

zamanda tüm kamu görevlerini erkeklerle eşit şekilde üstlenebilmelerini de sağlamayı hükümselleştirmektedir. Bu açıdan Sözleşme, kadın ve erkeğin siyasal haklardan eşit biçimde yararlanmasını sağlamayı hedeflemektedir.¹¹⁸ 11 maddelik Sözleşme'nin ilk 3 maddesi bu doğrultuda, kadınların hiçbir ayırım gözetilmeksizin seçimlerde oy kullanabileceğini, kamu organlarına seçilebileceğini, kamu görevlerinde yer alarak bu görevleri yerine getirebileceğini belirtmektedir.¹¹⁹

6.2. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme- CEDAW (1979)

CEDAW yani *Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi* (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women)¹²⁰, 18 Aralık 1979'da BM Genel Kurulunca kabul edilmiştir. *Uluslararası Kadın Hakları Bildirgesi* olarak kabul edilen CEDAW, içeriği ve kapsamı itibarıyla oldukça güçlü bir sözleşmedir. Sözleşme, ayrımcılığın tanımını yapmakla kalmamış, ayrımcılıkla mücadele edilmesi hususunda yapılması gereken işlemleri de belirlemiştir.¹²¹ 1 Mart 1980 tarihinde imzaya açılan CEDAW'a günümüzde 189 devlet taraf olmuştur. Bu açıdan bahsi geçen Sözleşme, uluslararası hukukta var olan en geniş katılımlı belgedir.¹²²

CEDAW, cinsiyete dayalı her türlü ayrımcılığı ve kısıtlamayı, insan hakkı ihlali olarak tanımlaması açısından oldukça önemlidir. CEDAW, taraf devletleri ayrımcılığın hem özel hem de kamusal alanda yok edilmesi hususunda sorumlu tutmaktadır.¹²³ Sözleşme'nin birinci maddesi, kadınlara yönelik ayrımcılığı şöyle tanımlamaktadır: "*Bu Sözleşme'nin amacı bakımından "kadınlara karşı ayrımcılık" terimi siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel, kişisel veya diğer alanlardaki kadın ve erkek eşitliğine dayanan insan haklarının ve temel özgürlüklerin, medeni durumları ne olursa olsun kadınlara*

¹¹⁸ Bihterin Dinçkol, "Kadın-Erkek Eşitliği İçin Pozitif Ayrımcılık", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 8, Güz 2005, ss. 109-110.

¹¹⁹ UN, Convention on the Political Rights of Women, 31.03.1953, http://www.un.org.ua/images/Convention_on_the_Political_Rights_of_Women_eng1.pdf, (12.01.2020).

¹²⁰ OHCHR, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, 03.09.1981, <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/cedaw.pdf>, (26.12.2019).

¹²¹ Feride Acar ve Hakkı Onur Arıner, *Kadınların İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*, Ankara: İşçileri Bakanlığı, Genel Yayın No: 656, Şubat 2009, s. 17.

¹²² UN Treaty Collection, (ty), https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-8&chapter=4&clang=en, (12.01.2020).

¹²³ Gönül İçli, "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 30, Ocak 2018, s. 135.

tanınmasını, kadınların bu haklardan yararlanmalarını veya bu hakları kullanmalarını engelleme veya hükümsüz kılma amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran cinsiyete dayalı her hangi bir ayırım, dışlama veya kısıtlama anlamına gelir."¹²⁴ Böylece Sözleşme, kadınların sahip olduğu insan haklarını, yaşamın herhangi bir alanında kullanmalarını ve yararlanmalarını engelleyen veya bu hakları tanımayan; cinsiyete dayalı olarak kadınları ayıran, dışlayan ve sınırlayan her türlü hareketi 'ayırım' olarak kabul etmiştir.¹²⁵

CEDAW, soyut olarak eşitlik kavramından bahsetmek yerine daha somut bir durumdan, ayrımcılıktan bahsetmiştir. Kadına karşı ayrımcılığın her toplumda ve kültürde yani neredeyse dünyanın her yerinde var olduğunu kabul eden Sözleşme, kadın haklarının dünyadaki her kadına kültür, toplumsal konum ve medeni hal fark etmeksizin verilmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.¹²⁶ Bu sebeple CEDAW, kadın hakları mücadelesi ve uluslararası hukuk açısından mihenk taşı olarak görülmektedir. Zira Sözleşme, kadına yönelik ayrımcılığı yalnızca yasal anlamda değil, toplumsal ve kültürel olarak da ele almıştır. Kadınların insan haklarından yararlanmasını engelleyen ayrımcı gelenekler ve kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rolleri de Sözleşme'nin vurgu yaptığı konular arasındadır. Sözleşme'ye taraf olan devletler de hem kamusal hem de toplumsal alanlarında kadınların maruz kaldığı her türlü şiddeti engelleme ve ortadan kaldırma yükümlülüğü altına girmektedirler. Yalnızca yasal anlamda değil, gerçek hayata nüfuz edebilmiş bir eşitlik CEDAW'ın hedefleri arasındadır.¹²⁷

Sözleşme'nin 4. maddesi taraf devletlerin, kadın ile erkek arasında de facto eşitliği sağlayabilmek için gerekirse geçici ve özel önlemler almalarını öngörmektedir. Kadınların topluma tam anlamıyla katılımını engelleyen bariyerlerin ortadan kaldırılmasını öngören bu geçici önlemler, *pozitif ayrımcılık* olarak da adlandırılabilir. Bu bağlamda Sözleşme, eşitliği sağlamak için alınan geçici önlemlerin, ayrımcılık kategorisinde değerlendirilmeyeceğinin altını çizmektedir. Zira kadın-erkek eşitliğini sağlamaya çalışan bir devletin, eşitlik ilkelerine bağlılığın yanı sıra sistemli ayrımcılığın

¹²⁴ TBMM, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme, 18.12.1979, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/cedaw.pdf> , (10.06.2020).

¹²⁵ Moroğlu, "Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları", s. 290.

¹²⁶ Şafak Parlak Börü, "Kadının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmeler ve Türkiye'nin Konumu", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Yıl: 30, Özel Sayı, 2017, s. 50.

¹²⁷ Acar ve Arıner, op. cit., s. 18.

da üstesinden gelmesi için çok çeşitli programlar yürütmesi zorunludur.¹²⁸ CEDAW'ın belirlediği eşitlik hedefine ulaşılabilmesi için taraf devletler, geçici önlemler almanın yanı sıra kalıcı yasal ve anayasal değişiklikler de yapmak durumundadır. Kadın haklarını koruyacak kurum ve kuruluşların kurulması da yapılması gerekenler arasında gösterilmektedir. Sözleşmeye taraf devletler, eşitlik ilkesini şeklen kabul etmekle kalmayıp eşitliğin hayata geçirilebilmesi için gerekli her türlü önlemi almakla da yükümlüdür.¹²⁹

CEDAW'a Ek İhtiyari Protokol, 1999'da kabul edilerek 2000 yılında yürürlüğe girmiş ve *Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Kaldırılması Komitesi*'ni denetim mekanizması olarak kabul etmiştir. Öncesinde Komite, taraf devletlerin dört yılda bir sunduğu dönemsel devlet raporlarını inceleyerek, devletlerin kaydettiği gelişmeleri gözlemlemekte ve Sözleşme'de düzenlenen konularla ilgili Genel Tavsiyeler oluşturmaktaydı.¹³⁰ Fakat Komite denetim mekanizması haline gelince kişiler veya gruplara, Sözleşme'nin koruduğu hakları ihlal edildiği takdirde, Komite'ye doğrudan başvuru hakkı verildi. Ayrıca Sözleşme'nin taraf devletlerce daha etkili bir biçimde uygulanmasını sağlamak amacıyla Komite'ye 'inceleme hakkı'nı tanıyan da İhtiyari Protokol'dür. İnceleme hakkına göre CEDAW Komitesi, sistemli ve ağır kadın hakları ihlalleri söz konusu olduğunda bir ülke hakkında re'sen inceleme başlatabilmektedir.¹³¹

Sözleşme, eşitlik için günlük hayatta var olan toplumsal kalıpyargıları değiştirmeyi ve erkek üstünlüğünün sonlandırılmasını da amaçlamaktadır. Bu amaçla kaleme alınan 5. maddenin a ve b bendi şöyledir:

“a) Her iki cinsten birinin aşağı veya üstün olduğu veya erkekler ile kadınların basmakalıp rollere sahip oldukları düşüncesine dayanan bütün önyargılar ve gelenekler ile her türlü uygulamayı tasfiye etmek amacıyla erkeklerin ve kadınların sosyal ve kültürel davranış tarzlarını değiştirmek,

b) Ailede verilen eğitimin, toplumsal bir işlev olarak anneliğin gerektiği şekilde anlaşılmasını ve çocuğun büyütülmesinde ve yetiştirilmesinde erkeklerin ve kadınların

¹²⁸ Jo Lynn Southard, "Protection of Women's Human Rights Under the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women", *Pace International Law Review*, Cilt: 8, Sayı: 1, Ocak 1996, ss. 81-83.

¹²⁹ Parlak Börü, op. cit., s. 52.

¹³⁰ Moroğlu, op. cit., s. 292.

¹³¹ Acar ve Ariner, op. cit., s. 17.

ortak sorumluluğunun kabul edilmesini, yani çocuğun menfaatlerinin her durumda öncelik taşıdığını de içermesini sağlamak."¹³²

Bu maddeyle Sözleşme, öncelikli olarak eğitim alanında kadın ve erkeğin toplumsal rolleriyle ilgili kalıplaşmış yargıların değiştirilmesini, bunun için ders kitaplarının ve müfredatların gözden geçirilmesini öngörmektedir. Ayrıca bu madde, çocuk yetiştirmenin sadece kadının görevi olmadığını, kadın ve erkeğin ortak sorumluluğu olduğunu belirterek kadını öncelikle 'anne' olarak gören aile anlayışını da değiştirmeyi amaçlamaktadır.¹³³

CEDAW, şimdiye kadar yapılan uluslararası sözleşmeler arasında en fazla ülkenin taraf olduğu, bununla birlikte en fazla çekincenin bulunduğu sözleşmedir.¹³⁴ Charles Fourier ve Karl Marx gibi isimlere ithaf edilen bir söze göre, "*Bir toplumdaki kadınların durumu, o toplumun uygarlığı ya da demokratikliği hususunda ölçüt olarak kabul edilebilir.*"¹³⁵ Bu açıdan bakıldığında, demokratikleşme düzeyinin daha yüksek olduğu devletlerin, Sözleşme'yi çekince koymadan onayladığı sonucuna varılabilir. Çekince koyan devletlerin pek çoğu kültürel ve geleneksel farklılıklarını bahane etmiştir. Peki, kültür sürekli devinim halinde olan bir olgu ise CEDAW'a çekince koyan devletlerin kültürel farklılıkları bahane etmesi ne kadar doğrudur? Ya da bu devletlerin, kültürel farklılıklarından dolayı koyduğu çekincelere müdahale etmemek? Bu durum bizi, çalışmanın önceki kısımlarında bahsettiğimiz, kadın haklarının evrenselleştirilmesi konusundaki soruna götürmektedir. Kültürel farklılık ile insan haklarını karşıt kutuplara koymak ve kültürü 'dokunulmaz' addederek, kadınların insan haklarının uygulanmasını zorunlu kılmamak oldukça yanlış bir uygulamadır. CEDAW'a çekince koyan devletlerin kültürlerini değişmez varsaymak, insanların var olan normları değiştirme konusundaki haklarını da yok saymak demektir. İnsan hakları ile kültürel farklar söz konusu olduğunda korunması gereken insan hakları olmalıdır.¹³⁶

¹³² TBMM, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme, 18.12.1979, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/cedaw.pdf> , (10.06.2020).

¹³³ Moroğlu, op. cit., s. 291.

¹³⁴ Ibid., s. 293.

¹³⁵ Mitchel ve Oakley, op. cit., s. 23.

¹³⁶ Berktaş, op. cit., ss. 59-61.

6.3. İstanbul Sözleşmesi (2011)

Asıl adı *Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadele Hakkındaki Avrupa Konseyi Sözleşmesi* olan İstanbul Sözleşmesi, 11 Mayıs 2011 tarihinde imzalanmış ve 1 Ağustos 2014'te yürürlüğe girmiştir. İstanbul'da imzalandığı için kısaca *İstanbul Sözleşmesi* olarak bilinmektedir. Asıl olarak kadına yönelik şiddet konusunu hedef alan Sözleşme, bu yönüyle Avrupa'daki ilk sözleşme olarak kabul edilebilir.¹³⁷ Sözleşme, kadınlara yönelik şiddeti insan hakkı ihlali olarak tanımasından dolayı oldukça önemlidir. Ayrıca toplumsal cinsiyet rollerinin tanımını yapan ilk sözleşme olması açısından da önemiyet arz etmektedir. Sözleşme, kadına yönelik şiddetin önlenmesi için tüm devlet kurumlarını ve STK'ları göreve çağırmaktadır.¹³⁸

Sözleşmenin ilk maddesi, Sözleşme'nin amacını şöyle belirtmektedir: "*Kadınlara yönelik her türlü şiddeti ve ev içi şiddeti önlemeyi, kovuşturmayı ve ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.*"¹³⁹ Sözleşme şiddetin tanımını ise, "*bir insan hakları ihlali ve kadınlara yönelik ayrımcılığın bir biçimi olarak ve ister kamusal ister özel alanda meydana gelsin, kadınlara fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik zarar veya ıstırap veren veya verebilecek olan toplumsal cinsiyete dayalı her türlü eylem ve bu eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma*" şeklinde yapmaktadır.¹⁴⁰ Böylece Sözleşme şiddet tanımını yaparken, ekonomik, psikolojik, cinsel ve sosyal şiddeti de kadınlara yöneltilen şiddet türleri arasında saymıştır. Bu bağlamda sadece ev dışındaki şiddet değil, ev içi şiddet de mücadele edilmesi ve önlenmesi gereken şiddet türleri arasında sayılmıştır. Sözleşme, süregelen 'ev içinin özel alan sayılması' anlayışını da yıkmıştır. Kadınların en fazla şiddete maruz kaldığı alanın ev içi olduğu düşünüldüğünde Sözleşme'nin önemi daha iyi kavranacaktır.¹⁴¹

Sözleşmenin 3. maddesinin c bendi, toplumsal cinsiyetin tanımını yapmaktadır. Aynı maddenin d bendi ise cinsiyete dayalı şiddeti, "*kadına, kadın olmasından dolayı*

¹³⁷ Kadriye Bakırcı, "İstanbul Sözleşmesi", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 4, 2015, s. 133.

¹³⁸ Avrupa Konseyi, İstanbul Sözleşmesi, (ty), s. 2, <https://rm.coe.int/168046fc89>, (12.01.2020).

¹³⁹ Council of Europe, Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, 12.04.2011, s. 7, <https://rm.coe.int/168046031c>, (12.01.2020).

¹⁴⁰ Seher Kırbaş Canikoğlu, "Kadınlara Yönelik Şiddetin ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesine Dair Ulusal ve Uluslararası Mevzuat (İstanbul Sözleşmesi ve 6284 Sayılı Kanun)", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 3, 2015, s. 367.

¹⁴¹ Parlak Börü, op. cit., ss. 55-56.

uygulanan ve kadını orantısız biçimde etkileyen şiddet" olarak belirtmektedir.¹⁴² Bu açıdan bakıldığında Sözleşme, toplumsal cinsiyet rollerine vurgu yapmakta ve bu rollerden kaynaklanan şiddetle de mücadele etmeyi amaçlayan düzenlemeler içermektedir. İstanbul Sözleşmesi, kadına yönelik olarak uygulanan şiddetin, kadın erkek eşitsizliğinden kaynaklandığı ön kabulünden yola çıktığı için şiddetle etkili mücadele adına kadınların güçlendirilmesinin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının gerekliliği üzerinde durmaktadır.¹⁴³ Sözleşmeye göre, kadınla erkek arasında hukuki ve fiili anlamda eşitlik sağlandığında, ev içi şiddet de dâhil olmak üzere kadına yöneltilen şiddetin her türlü yok edilebilecektir. Bu bağlamda sadece şiddet olgusu değil, kadına yapılan her türlü ayrımcılığın önlenmesi ve kadınlar güçlendirilerek erkeklerle maddi açıdan ve diğer alanlarda eşitliğe ulaşmalarının sağlanması Sözleşme'nin konuları arasındadır.¹⁴⁴

İstanbul Sözleşmesi, şiddetin önlenmesi için kapsamlı programlar yaparak koruma (protection), kovuşturma (prosecution) ve önleme (prevention) mekanizmaları öngörmektedir. Buna göre koruma kapsamında mağdurların bilgilendirilmesi, mağdurların 7/24 ulaşabileceği telefon hatlarının bulunması, mağdurlar için ulaşılabilir sığınak ve özel yardım merkezlerinin kurulması yer almaktadır. Kovuşturma ayağında ise şiddeti önlemede kolluk kuvvetlerine düşen görev üzerinde durularak kadına şiddetin bir suç olduğunun çok iyi anlaşılması gerektiği belirtilmektedir. Zamanında müdahale edilmesi ve çocuk mağdurların korunması önem arz etmektedir. Bunlara ek olarak Sözleşme, sadece şiddet sonrası değil, şiddet olayı yaşanmadan öncesi üzerinde de durmakta ve şiddeti tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bunun için farkındalık kampanyaları yürütülmesi, şiddet karşıtı eğitimler verilmesi ve şiddet mağdurları ile ilgilenecek profesyonel uzmanların varlığı gerekmektedir.¹⁴⁵

Sözleşme şiddetin önlenmesinde devletleri direkt olarak sorumlu tutması açısından da önemlidir. 'Önleme' başlıklı 3. bölüm/12. maddede, Sözleşme'ye taraf devletleri toplumsal cinsiyet rollerinin değiştirilmesi, şiddet mağdurlarının korunması, şiddetsiz bir yaşam için toplumun teşvik edilmesi; *"kültür, örf ve adet, din, gelenek veya*

¹⁴² Council of Europe, Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, s. 8.

¹⁴³ Moroğlu, op. cit., ss. 298-299.

¹⁴⁴ Bakırcı, op. cit., ss. 133-134.

¹⁴⁵ Vera Jourova, Istanbul Convention: combatting violence against women, Mart 2016, passim, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/factsheet-istanbul-convention-16032016_en.pdf, (13.01.2020).

sözde 'namus' gibi olguların, bu Sözleşme kapsamında yer alan şiddet eylemlerinin bir gerekçesi olarak kabul edilmemesi"nin güvence altına alınması hususunda sorumlu tutmaktadır.¹⁴⁶

İstanbul Sözleşmesi'nin hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığının takip edilebilmesi için iki başlı izleme mekanizması kurulmuştur. İlki bağımsız uzmanlardan oluşan, *Kadınlara Yönelik Şiddetle ve Ev İçi Şiddetle Mücadele Konusunda Uzmanlar Grubu* (GREVIO), ikincisi ise Sözleşme'ye taraf devletlerin temsilcilerinden oluşan siyasi organ yani *Taraflar Komitesi*.¹⁴⁷ Sözleşmenin bağlayıcılığının en önemli yanı, söz konusu izleme mekanizmasıdır. Bu bağlamda GREVIO, Sözleşme'nin taraf devletlerce tam anlamıyla uygulanmasını sağlamak üzere görevlidir.¹⁴⁸

İstanbul Sözleşmesi, Temmuz 2019 itibarıyla 46 devlet ve AB tarafından imzalanmıştır. Bu ülkelerden 34'ünde ise onaylanmıştır. Şimdiye kadar Sözleşme'den çekilen devlet olmamıştır.¹⁴⁹ AB, bahsi geçen Sözleşme'ye destek vermektedir. Bu noktada AB'nin, Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen *Avrupa İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme*'ye de katıldığını belirtmek gerekmektedir. Hatta Reform Antlaşması'nın 6. maddesinin 2. fıkrasında bu konuya atıfta bulunmaktadır.¹⁵⁰ Yani AB, İstanbul Sözleşmesi'nin hayata geçirilmesi için özel çaba sarf etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin Sözleşme'den çekilmek şöyle dursun, Sözleşme'yi tam anlamıyla hayata geçirmemesi bile AB ile ilişkilerine ve üyelik sürecine zarar verecektir. Zira bir önceki cümlede bahsedilen insan hakları sözleşmesine kurucu antlaşmasında atıf yapması, AB'nin Avrupa Konseyi ile yapılan düzenlemelere verdiği önemi göstermektedir.

Sözleşme'nin salt şiddet konusuna eğilmeyip kadın-erkek eşitliği üzerinde durması; toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet konularına değinmesi; gelenek, görenek, din, örf ve âdetin şiddet için mazeret olamayacağını belirtmesi; şiddet mağdurlarına yardım ve destek sağlanmasını istemesi ve şiddet olayları yaşanmadan öncesini de kapsamına alması açısından oldukça önemlidir. Kamusal alan-özel alan

¹⁴⁶ Ayşegül Güngör, *Kadın Haklarına İlişkin Uluslararası Hukuk Düzenlemeleri*, Ankara: Koza Matbaacılık, 2012, s. 393.

¹⁴⁷ Avrupa Konseyi, İstanbul Sözleşmesi, s. 5.

¹⁴⁸ Moroğlu, op. cit., s. 300.

¹⁴⁹ Gizem Sade, "İstanbul Sözleşmesi ne öngörüyor? Türkiye sözleşmenin yükümlülüklerini yerine getiriyor mu?", *Euronews*, 23.07.2020, <https://tr.euronews.com/2020/07/21/istanbul-sozlesmesi-nedir-turkiye-yukumluluklerini-yerine-getiriyor-mu-kadin-haklari>, (31.08.2020).

¹⁵⁰ Kamuran Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, Bursa: Dora Basım Yayım Dağıtım, 2012, s. 472.

ayrımını ortadan kaldırarak kadınların şiddete belki de en fazla maruz kaldıkları alan olan ev içini müdahale edilebilir hale getirmesi de Sözleşme'nin sağladığı yeniliklerdendir.¹⁵¹ Ayrıca Sözleşme devletin tüm kuruluşlarının, kolluk kuvvetlerinin ve STK'ların ortak hareket ederek şiddetin ortadan kaldırılmasını öngördüğü için kadına yönelik şiddet konusunda daha kapsamlı ve yenilikçi bir bakış açısı getirdiği söylenebilir.

7. ULUSLARARASI KADIN KONFERANSLARI

BM bünyesinde çıkarılan belgeler dışında kadınlarla ilgili yapılan konferanslar da mevcuttur. Kadın haklarının, kadın-erkek eşitliğinin, kadına yönelik şiddet gibi konuların görüşüldüğü bu konferanslara ilgili alanda uzman düşünürler, teorisyenler ve devlet temsilcileri katılmaktadır. Bu konferanslarda kadınlarla ilgili bahsi geçen konular açıklanmakta, fikir alışverişi yapılmakta, gelecekte neler yapılabileceğine dair yol haritaları çizilmektedir.

BM konuyla ilgili dört konferans düzenlemiştir. Bunlar sırasıyla, Mexico City (1975), Kopenhag (1980), Nairobi (1985) ve Pekin (1995)'dir.¹⁵²

7.1. Mexico City Konferansı (1975)

Birinci Dünya Kadın Konferansı, 1975'te Meksika'nın başkenti Mexico City'de toplanmıştır. Konferansta, "Eşitlik, Kalkınma ve Barış" konuları üzerinde durulmuştur. Cinsiyete dayalı ayrımcılığın önlenmesi, kadınların üretim sürecine erkeklerle eşit oranda katılabilmesi ve bu katılımı fırsat eşitliği yaratılması, kadınların her alanda statülerinin iyileştirilmesi gibi hedefler konmuştur. Konferans her şeyden önce, ulusal liderler nazarında kadın sorunlarına yer verilmesi açısından son derece önemli bir sembolik değere sahiptir.¹⁵³ Konferans sonucunda, kadının insan haklarına yönelik bir düzenleme yapılması konusunda karara varılmıştır. Bu kararı takiben, Kadının Statüsü Komisyonu dört yıllık çalışma sonucunda CEDAW'ı ortaya çıkarmıştır.¹⁵⁴

¹⁵¹ Kırbuş Canikoğlu, op. cit., s. 368.

¹⁵² UN, Women, World Conferences on Women, (ty), <https://www.unwomen.org/en/how-we-work/intergovernmental-support/world-conferences-on-women> , (15.01.2020).

¹⁵³ Gülin Yavuz ve Ufuk Serdaroğlu, "Kalkınma ve Kadın (veya Toplumsal Cinsiyet) İlişkilendirilişin Değişimindeki Kavşaklar", *İktisat ve Toplumsal Cinsiyet*, ed. Ufuk Serdaroğlu, Ankara: Efil Yayınevi, 2010, ss. 55-70.

¹⁵⁴ Moroğlu, op. cit., ss. 289-290.

Meksika’da Birinci Dünya Kadın Konferansı düzenlenirken BM, 1975 ile 1985 arasındaki zaman dilimini, *Kadının 10 Yılı* olarak duyurmuştur. Belirlenen 10 yıllık süreçte sağlık, eğitim ve istihdam konularına ağırlık verilmesi ve kazanımlar elde edilmesi üzerinde durulmuştur. Kadının 10 Yılı hedeflerine ulaşılabilmesi adına Konferansta “Dünya Eylem Planı” kabul edilmiştir. Bu süreçte, tüm dünya genelinde kadına yönelik konulara dikkat çekilmiş ve bu konularda etkinlikler başlatılmıştır.¹⁵⁵

7.2. Kopenhag Konferansı (1980)

BM tarafından ilan edilen Kadının 10 Yılı sürecinin tam ortasına gelinmişken, 1980’de Kopenhag’da, durum değerlendirmesi yapmak üzere *İkinci Dünya Kadın Konferansı* toplanmıştır. Konferanstan önce CEDAW imzaya açılmış ve pek çok devlet tarafından onaylanmışsa da bunun kadın haklarını geliştirmede yeterli olmadığı görülmüştür. Bundan dolayı da sadece yasalar önünde eşitliğin yeterli olmadığı, sorumluluklarda eşitlik, kalkınmaya aktif birer aktör olarak katılma ve kalkınmadan yararlanma gibi konuların da önemi vurgulanmıştır. İlerleyen zamanlarda, belirlenen hedeflere daha hızlı ulaşılması için Eylem Planı hazırlanmıştır. Bu Eylem Planı’nda, kadınlar birbirine benzer bir yekûn olarak değerlendirilmemiş, yalnızca yasalar önünde eşitlik gibi soyut bir konu üzerinde durulmamış; mülteci ve engelli kadınlar ile genç kadınların, spesifik ve acil çözüm gerektiren aile içi şiddet gibi sorunları değerlendirilmiştir. Özellikle de cinsiyete dayalı önyargıların ve toplumsal cinsiyet olgusunun üzerinde durulması ve ortadan kaldırılmasının tavsiye edilmesi oldukça önemli bir adımdır.¹⁵⁶

7.3. Nairobi Konferansı (1985)

1985’te Nairobi’de toplanan *Üçüncü Dünya Kadın Konferansı*, özellikle üçüncü dünya kadınlarının sorunlarına eğilen bir konferans olmuştur. Bu yıllarda dünya genelinde devam eden Soğuk Savaş ve onun getirdiği yarış ortamı, kadın sorunlarının ön plana alınmasını ve devlet bütçelerinin kadınlar için kullanımını engeller nitelikte seyretmiştir. Gelişmekte olan devletlerle gelişmiş devletler arasındaki gelir farkının

¹⁵⁵ Lale Taşkın, "Uluslararası Sözleşmeler Işığında Kadının Durumu", *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, Sayı: 8, Cilt: 2, 2004, s. 17.

¹⁵⁶ Onur Dinçer, *Eşitlik Tahayyülünün Müşterek Kurgusu: Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonunun Çalışma Öncelikleri Ve Çıkan Politika Metinleri Üzerine Bir Analiz*, (Uzmanlık Tezi), Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2014, ss. 19-20.

artması, yoksulluğu da kadın sorunlarından biri haline getirmiştir.¹⁵⁷ 157 devlet temsilcisinin katıldığı Nairobi Konferansı'nda ayrıca BM'nin ilan ettiği Kadının 10 Yılı'nın değerlendirilmesi yapılmıştır. Değerlendirmelerin ardından temel stratejik kararlar ve bunlarla ilgili önlemler alınmıştır. Bu kararlar ve önlemler alınırken dikkat edilen husus, 1985 yılı ve sonrasındaki dönemin, Kadının 10 Yılı süresince elde edilen tecrübelerin daha etkin biçimde değerlendirilmesi ve kullanılması olmuştur.¹⁵⁸

Nairobi Konferansı sonucunda ilan edilen *Nairobi Stratejileri* ile kadınların toplumun her alanında var olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bunun yalnızca bir hak olmadığını, aynı zamanda toplum için de gerekli bir olgu olduğunun altı çizilmiştir. Hukuki anlamda eşitlik, toplumsal ve siyasal hayata eşit katılım ile karar alma mekanizmalarında eşitlik olmak üzere üç önemli kavram üzerinde durulmuştur. Kabul edilen belgede, sadece gelişmiş devletlerdeki kadınların değil, gelişmekte olan devletlerdeki kadınların sorunları da tanımlanmış ve bu sorunlarla mücadele için stratejiler belirlenmiştir.¹⁵⁹

7.4. Pekin Konferansı (1995)

189 devleti temsilen on yedi bin delegenin katıldığı *Dördüncü Dünya Kadın Konferansı*, şimdiye kadar yapılan en büyük kadın konferansı olmuştur. Pekin'de gerçekleştirilen Konferansa paralel olarak devam ettirilen, sivil toplum örgütlerinin ve kadın kuruluşlarının iştirak ettiği Kadın Forumu'na katılım ise otuz binin üzerindedir. Konferans sonucunda *Pekin Deklarasyonu* ve *Eylem Platformu* kabul edildi. Konferansta, kadın haklarının insan hakkı olduğu tekrardan belirtilerek, kadına karşı şiddetin tamamen önlenmesi çağrısında bulunulmuştur. Ayrıca kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, kadının güçlendirilmesi, toplumsal cinsiyet kalıpyargılarının yıkılması ve kadının toplumsal konumunun yükseltilmesi hususunda devletler sorumlu kabul

¹⁵⁷ Duygu Alptekin, "Üçüncü Dünya Ülkelerinde Kadın Hakları Bağlamında Feminizm", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, Sayı: 20, 2008, ss. 30-31.

¹⁵⁸ Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, *Kadına Yönelik Uluslararası Sözleşme ve Kararlar*, Yayın No: 75, Ankara, Aralık 1993, s. 25.

¹⁵⁹ Umut Belek Erşen, *Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve Denetim Mekanizması*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, ss. 43-44; Eğitim Sen, "Dünya Kadınlarının Eşit Haklar ve Eşit Olanaklar Elde Etme Mücadelesinin Kısa Tarihçesi", Sorgulamak ve Değiştirmek için 1. Kadın Kurultayı, Ankara: Eğitim Sen Yayınları, Mayıs 2004, s. 180.

edilmiştir. Öte yandan konferansta, 1985'te ilan edilen Nairobi Stratejileri'nin koyduğu hedeflere ulaşamadığı da belirlenmiştir.¹⁶⁰

Pekin Deklarasyonu'nda, kadınların ve kız çocuklarının haklarının güvenceye alınacağını, kadınlara kendilerini maddi ve manevi yönlerden geliştirmeleri için fırsat verileceğinin, kadınların toplumun tüm alanlarına katılımının, karar alma mekanizmalarında etkin bir şekilde rol almalarının, eşitsizliğin daha belirgin olduğu sağlık ve eğitim gibi alanlara ekstra özen gösterileceğinin garantisi verilmiş ve 14. maddede, "*Kadın hakları, insan haklarıdır.*" ibaresine yer verilmiştir.¹⁶¹ Eylem Platformu'nda ise 12 alan belirlenerek, söz konusu alanlarla alakalı hedefler koyulmuş ve bu hedeflere ulaşılmasında izlenecek yol, konferansa katılan tüm devletler tarafından kabul edilmiştir. Bu alanlar; artan kadın yoksulluğu, eğitimdeki eşitsizlik, sağlık hizmetlerindeki yetersizlik ve eşitsizlik, kadına yönelik şiddet, silahlı çatışmalarda kadının konumu, ekonomik açıdan eşitsizlik, karar alma süreçlerinde eşitsizlik, kadının güçlendirilmesi için gereken mekanizmaların yetersizliği, kadın haklarının korunmasında yetersizlik, medyada kadın, çevre konusunda toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler ve kız çocuklarına karşı ayrımcılıktır.¹⁶²

7.5. Pekin+5 Toplantıları (2000)

2000 yılına gelindiğinde yani Pekin Konferansı'ndan 5 yıl sonra, "Pekin+5" olarak bilinen toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda, geçen 5 yıllık süreçte devletlerin hangi amaçlara ulaşabildiği, hangi sorunların devam ettiği ve yeni ortaya çıkan sorunların hangileri olduğunun değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca devletler, kendilerini değerlendirdikleri raporları BM'ye sunmuşlardır. Pekin +5 Toplantıları, 2000 yılının Mart ve Haziran aylarında, bir dizi toplantı halinde devam etmiştir. 5 ile 9 Haziran arasında gerçekleştirilen "Kadın 2000: 21. Yüzyıl için Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Kalkınma ve Barış" adlı oturum sonucunda ise *Siyasi Deklarasyon ve Sonuç Belgesi* duyurulmuştur.¹⁶³

¹⁶⁰ Pınar İlkaracan, vd., *Pekin+5: Birleşmiş Milletler'de Kadının İnsan Hakları Ve Türkiye'nin Taahhütleri*, Yeni Çözümler Vakfı: Kadının İnsan Hakları Projesi, İstanbul: Stampa, Aralık 2001, s. 12.

¹⁶¹ UN, Report of the Fourth World Conference on Women, Beijing, 4-15.09.1995, ss. 2-3, <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/Beijing%20full%20report%20E.pdf> , (16.01.2020).

¹⁶² TBMM, Dördüncü Dünya Kadın Konferansı, 15.09.1995, s. 14-15, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/pekin.pdf> , (16.01.2020).

¹⁶³ N. Nalan Şahin Hodoğlugil ve Ayşe Akın, "Cinsiyet Eşitliği, Barış ve Gelişme Yolunda Pekin +5 Sonuçları ve Türkiye'de Durum", *Aktüel Tıp Dergisi (Kadın Sağlığı Özel Sayısı)*, Sayı: 6, Cilt: 1, 2001, s. 9.

Siyasi Deklarasyonda üzerinde durulan en önemli konulardan biri, toplumsal cinsiyet eşitliğidir. Tam anlamıyla eşitlik hedefine ulaşılabilmesi için toplumsal cinsiyet bilincinin temel politika ve programlara adapte edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu hedefe ulaşmada sivil toplum kuruluşlarının rolünün vazgeçilmez olduğu ve erkeklerin katkısının gerekliliği üzerinde de durulmuştur. Son olarak deklarasyonda, kalkınma ve barış hedeflerine ulaşılmasında CEDAW'ın önemi de vurgulanmıştır.¹⁶⁴ Sonuç Belgesi ise dört kısımdan meydana gelmektedir. İlk kısımda temel kavramlardan; ikinci kısımda Pekin'de yapılan bir önceki konferansta belirlenen 12 alanla ilgili kaydedilen gelişmelerden ve karşılaşılan engellerden; üçüncü kısımda Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'ndan 2000 yılına kadar dünyada cereyan eden olayların kadına etkilerinden ve dördüncü kısımda ise gelecekte yapılacak girişim ve eylemlerden söz edilmiştir. Üçüncü kısımda geçen konular arasında, dünyada artan kadın işsizliği ve yoksulluğu, küreselleşen dünyada kadınların bilgi ve teknoloji kaynaklarına erişiminin yetersizliği, tüm dünyada yaygınlaşan HIV/AIDS gibi hastalıkların özellikle kadınların hayatını mahvettiği, eğlence sektörünün kadınları ve kız çocuklarını istismar ettiği gibi konular bulunmaktadır. Dördüncü ve son kısımda ise Sonuç Belgesi'nin diğer kısımlarında bahsedilen sorunların çözümü için ulusal ve uluslararası düzeyde yapılması gerekenler üzerinde durulmuş ve 1995 yılındaki konferansta onaylanan Eylem Platformu'nun tam anlamıyla ve hızlı bir şekilde hayata geçirilebilmesinin önemi vurgulanmıştır.¹⁶⁵

Çalışmanın birinci bölümünde, öncelikli olarak 'kadının insan haklarından' ve farklı açılardan kadının kimliğinden bahsedilmiştir. Böylece kadının hak mücadelesinin nasıl ve neden başladığı belirlenerek bu mücadeleye kısaca değinilmiştir. Ardından uluslararası alanda kadın haklarıyla ilgili olarak yapılan bazı sözleşme ve konferanslar aktarılmıştır. Bu şekilde, kadınların hak mücadelesinin uluslararası alana yansımaları ve kazanımları belirlenmeye çalışılmıştır.

Kadınların hak mücadelesi, hükümetler ve uluslararası organlar tarafından dikkate alındığında anlam kazanmıştır. Böylece kadınlar, hem mücadelesini verdikleri birtakım hakları kazanmışlar hem de yaşadıkları hak ihlalleri devletlerarası bir sözleşmenin konusu olarak tüm dünya tarafından tanınmıştır. Feminizmin öngördüğü eşit haklar ve ayrımcılık yasağı, tüm dünya kadınları için aynı hızda ilerlemese bile bu

¹⁶⁴ Taşkın, op. cit., s. 18.

¹⁶⁵ Güngör, op. cit., ss. 210-218.

tür uluslararası konferanslar ve sözleşmeler sayesinde konuyla alakalı ciddi ilerlemeler kaydedilmiştir. Zira kadınların sorunlarının dile getirilebilmesi ve tanınması dahi çözüm yolunda atılan ciddi adımlara işaretir.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE KADIN HAKLARININ KONUMU

Bu bölümde, AB'de kadın haklarının konumundan kurucu antlaşmalar aracılığıyla bahsedilmiştir. Bunu yapabilmek için öncelikle AB'nin kuruluş aşamasına ve geçmişine değinmek yerinde olacaktır. AB'nin temeli *Avrupa Toplulukları*'dır. Avrupa Toplulukları zaman içerisinde AB'ye dönüşmüştür. Bu dönüşümde, AT'ye üye devletlerin olumlu yöndeki yaklaşımları etkilidir.¹⁶⁶ Avrupa Toplulukları terimi, *Avrupa Topluluğu* (AT), *Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu* (AAET) ve *Avrupa Kömür Çelik Topluluğu* (AKÇT) için kullanılmıştır.¹⁶⁷ 25 Mart 1957'de imzalanıp 1 Ocak 1958'de yürürlüğe giren Roma Antlaşması ile kurulan *Avrupa Ekonomik Topluluğu* (AET)'nin adı, Maastricht Antlaşması ile Avrupa Topluluğu olarak değiştirilmiştir. Dolayısıyla AET isminin yerini AT ismi almıştır. Avrupa Toplulukları ise Lizbon Antlaşması'ndan sonra AB'ye dönüşmüştür. Dolayısıyla Lizbon Antlaşması'ndan önceki dönem için AB ismini kullanmak yanlıştır.¹⁶⁸

Avrupa'da birlik kurarak ekonomik ilerlemeler kaydetmek ve sosyal bütünleşme sağlamak fikri çok eskilere dayanmaktadır. Bugünkü anlamda 'AB'nin kurulabilmesi ise dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman öncülüğünde mümkün olmuştur. Schuman'ın 9 Mayıs 1950'de duyurduğu plana göre, Fransa ve komşusu Almanya, kömür-çelik kaynaklarını birleştirecek ve bu madenleri işletecek uluslararası bir organ oluşturulacaktı. İki devlet arasındaki üretim dayanışmasının, savaş ihtimalini de ortadan kaldıracacağı düşünülmekteydi. Yapılan çalışmalar sonucunda AKÇT Kurucu Antlaşması, 18 Nisan 1951'de Fransa'nın başkenti Paris'te imzalanmış ve elli yıl geçerli olmak üzere 23 Temmuz 1952 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁶⁹ Almanya, Fransa, İtalya ve Benelüks ülkeleri tarafından kurulan AKÇT, sadece kömür ve çelik sektöründe kullanabileceği yetkilerle donatılmıştır.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Reçber, op. cit., s. 5.

¹⁶⁷ Kamuran Reçber ve Çiğdem Aydın, "Avrupa Birliği'nde Üye Devletler Tarafından İnsan Haklarının İhlal Edilmesi Durumunda Öngörülen Yaptırımlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 1, 2004, s. 89; Tuğrul Arat, "Avrupa Toplulukları Hukuku", der. Mehmet Özdemir ve Songül Altınışık, *Avrupa Birliği El Kitabı*, Ankara: TCMB Yayını, 1995, ss. 30-32.

¹⁶⁸ Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, Giriş Bölümü.

¹⁶⁹ Rıdvan Karluk, *Avrupa Toplulukları ve Türkiye*, Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi, Ocak 1990, ss. 1-3; Reçber, op. cit., ss. 17-19.

¹⁷⁰ Reçber, op. cit., s. 19.

AKÇT'yi kuran altı devlet daha sonrasında AAET ve AET'yi kurmuştur. Her topluluğun görev ve yetkileri farklıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi Avrupa Toplulukları zaman içerisinde AB'ye dönüşmüştür.

1. AB KURUCU ANTLAŞMALARINDA KADIN HAKLARI

AB'yi oluşturan temel hukuki belgeler kurucu antlaşmalardır. Kurucu antlaşmalarda kadın haklarının genişletilmesine, kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesine ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasına dair düzenlemeler bulunmaktadır. Bu kısımda öncelikle Roma, Maastricht, Amsterdam, Nice ve Lizbon Antlaşmaları'ndan bahsedilmiş, ardından bu antlaşmalarda yer alan kadın-erkek eşitliğine dair maddeler değerlendirilmiştir.

1.1. Roma Antlaşmaları (1957)

AKÇT'yi kuran altı devlet, aralarındaki iş birliğini bir adım daha ileri götürmek istiyordu. Kurulacak bir ekonomik birlik, siyasi istikrarı da beraberinde getirecekti. Bu bağlamda söz konusu devletler, AAET ve AET'nin Kurucu Antlaşmalarını, 25 Mart 1957 tarihinde Roma'da imzaladılar. Süresiz olarak akdedilen antlaşmalar 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe girdi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Maastricht Antlaşması'yla beraber AET adı yerini Avrupa Topluluğu (AT)'na bıraktı. Böylece AAET, AKÇT ve AT olarak Avrupa Toplulukları kurulmuş oldu.¹⁷¹

AAET, enerji sorunu ile alakalı olarak nükleer enerji üretiminin başlatılmasını, geliştirilmesini ve barışçıl amaçlarla kullanılmasını ve enerji üretiminin artırılmasını hedef almıştır. AET (AT)'nin amaçları kurucu antlaşmasında, ortak pazar, parasal ve ekonomik birlik kurmak; Topluluğun genelinde sürekli, dengeli ve uyumlu ekonomi politikaları oluşturmak, istikrarı mütemadi hale getirmek, yaşam standartlarını yükseltmek, kadın ve erkekler arasında eşitliği sağlamak, çevreyi korumak ve kalitesini yükseltmek olarak belirtilmiştir. AT Kurucu Antlaşması (ATKA) ile sermaye, mal, hizmet ve insanların serbestçe dolaşabileceği gümrük birliği oluşturulmuştur.¹⁷²

¹⁷¹ Ibid., s. 30.

¹⁷² Murat Aktaş, *AB ve Türkiye*, Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım, 2016, s. 62; Reçber, op. cit., s. 31.

ATKA, insan hakları ve temel özgürlüklere dair AAET ve AKÇT Kurucu Antlaşmaları'na kıyasla daha fazla ve açık hükümlere yer vermektedir. Antlaşma, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükleri Korumaya Dair Sözleşme'de de yer alan uyruklu ve cinsiyet temelli ayrımcılığı yasaklamakta ve eşit işlem yapılmasını öngörmektedir.¹⁷³ Antlaşma'nın 2. maddesinde Topluluğun görevleri arasında kadın-erkek eşitliğinin sağlanması da gösterilmektedir. 3. maddenin 1. fıkrasında tarımdan sanayiye, ulaşımdan ticarete, eğitimden çevreye, istihdamdan sağlığa, ekonomiden sosyal hayata pek çok alan zikredilmektedir. Aynı maddenin 2. fıkrasında ise bu alanlarda var olan kadın-erkek eşitliğinin geliştirilmesi, şayet eşitsizlik durumu varsa bunun da giderilmesi öngörülmektedir.¹⁷⁴ ATKA'nın 13. maddesi ise her türden ayrımcılıkla mücadele edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Maddenin 1. fıkrası şu şekildedir:

*"Konsey, bu Antlaşma'nın diğer düzenlemelerine zarar vermeksizin ve Antlaşma tarafından Topluluğa tanınan yetkilerin sınırları dâhilinde, Komisyon'un önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu'na danıştıktan sonra oybirliğiyle hareket ederek, cinsiyet, ırk ve etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel konuma dayanan ayrımcılıkla mücadele etmek için uygun girişimlerde bulunabilir."*¹⁷⁵

1957 yılında imzalanan ATKA, yukarıda saydığımız maddelerine ek olarak, 119. maddesinde de kadın-erkek eşitliği ile ilgili düzenleme içermektedir. 119. maddeyle kadın ile erkek arasında ekonomik anlamda eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır. Çünkü kurulan toplulukta hem kadınların hem de erkeklerin ekonomik yaşama eşit şekilde katılımı, topluluğun ekonomik gelişimini etkileyecek unsurlardan biriydi. Yani en başta ekonomik kaygılarla yola çıkılmıştı. Fakat sonradan işin içine sosyal adaleti sağlama ve insan hakları gibi kavramlar da girmiştir.¹⁷⁶ 119. maddede öne sürülen 'eşit işe eşit ücret' ilkesi şu şekildedir:

"Her üye devlet ilk dönem içinde kadınlar ve erkekler için aynı işte aynı ücret prensibini uygular ve bunu devam ettirir."

¹⁷³ Reçber ve Aydın, op. cit., ss. 93-94.

¹⁷⁴ Kamuran Reçber, *Avrupa Birliği Mevzuatı*, 2. Baskı, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2005, ss. 53-55.

¹⁷⁵ Ibid., ss. 58-59.

¹⁷⁶ İ. Alper Arısoy ve Nurten Demir, "Avrupa Birliği Sosyal Hukukunda Ayrımcılıkla Mücadele Kapsamında Kadın Erkek Eşitliği", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2007, ss. 710-711.

İşbu maddenin amaçları doğrultusunda ücret, yapılan iş karşılığında işverenden doğrudan veya dolaylı olarak alınan, nakdi veya ayni, temel veya asgari ücret ya da maaş veya diğer ücretler anlamına gelmektedir.

Cinsiyet farkı gözetilmeksizin işçi ücretlerinin eşitliği;

- a) Aynı iş için parça başına ödenen ücretin aynı ölçü birimine göre hesaplanması,*
- b) Zaman esasına göre ödenen bir işçi ücretinin aynı işler için eşit olması anlamına gelir."¹⁷⁷*

Eşit işe eşit ücret ilkesi, kadınların yaptıkları aynı işler için erkeklerle aynı ücreti almalarını öngörmektedir. Yani bu madde ile erkeklerle aynı işi yapan kadınlara, ücret konusunda cinsiyetlerinden dolayı ayrımcılık yapılamayacağı tanımlanmıştır. Bu maddenin nasıl hayata geçirileceği ile ilgili detaylar sonradan çıkarılan bir direktifle ayrıntılı olarak ele alınmıştır. 70'ler boyunca pek çok direktif, iş yaşamı ve bu alanla ilgili konularda kadın ve erkeğe eşit muamele prensibinin hayata geçirilmesi hedefiyle çıkarılmıştır.¹⁷⁸

ATKA'da bulunan eşit işe eşit ücret ilkesi, ekonomik anlamda eşitliğe yönelmiş fakat kadın-erkek eşitliğinin sosyal ve ahlaki temelleri üzerinde durmamıştır. Toplulukla beraber kurulacak olan ortak pazarın, ekonomik ve parasal birliğin sağlanabilmesi için kadınların da iş hayatına aktif olarak katılması gerekiyordu. Topluluk bundan dolayı ilk olarak iş hayatında kadın-erkek eşitliği üzerinde durmuştur. Bu bağlamda iş yaşamında kadın ile erkek arasında eşitliğin sağlanabilmesi için eşit işe eşit ücret ilkesi bir zorunluluk olarak görülmüştür. Fakat bu ilke, bir temel hak olmasından ziyade eşitlikçi bir rekabet zemini için sosyal zorunluluk olarak öne çıkarılmıştır.¹⁷⁹

¹⁷⁷ 119. madde için bakınız: Treaty establishing the European Community, Official Journal of the European Communities, 31.08.1992, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992E/TXT&from=EN> , (10.05.2020).

¹⁷⁸ Sylvia Walby, "The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regime", *International Studies in Gender, State & Society*, Cilt: 11, Sayı: 1, Bahar 2004, s. 11.

¹⁷⁹ Bahar Konuk, "Avrupa Birliği Hukukunda Cinsiyet Ayrımcılığına İlişkin Temel Kavramların Değerlendirilmesi", *Journal of Yaşar University*, Cilt: 8, Özel Sayı, 2014, ss. 1730-1731; İdil Işıl Gül ve Ulaş Karan, "Ulusal ve Uluslararası Hukukta Ayrımcılık Yasağı ve İlgili Kavramlar", ed. Burcu Yeşiladalı ve Gökçeçişek Ayata, *Ayrımcılık Yasağı: Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2011, s. 72.

1.2. Maastricht Antlaşması (1992)

1991 yılına gelindiğinde, Avrupa devletleri arasında ekonomik bütünleşme büyük oranda tamamlanmıştı. Devletler arasındaki ilişkileri derinleştirme ve siyasi birlik sağlama yolunda önemli bir adım olarak 7 Şubat 1992 tarihinde Hollanda'nın Maastricht kentinde Maastricht Antlaşması imzalandı ve AB kurulmuş oldu. 1 Kasım 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması'nın öngördüğü düzenlemelerle hem AB Kurucu Antlaşması (ABKA) tesis edilmiş hem de Toplulukların Kurucu Antlaşmalarında değişiklikler ve bazı eklemeler yapılmıştır. AB, Kurucu Antlaşması'nın tesis ettiği düzenlemeler itibarıyla, Avrupa Toplulukları; ortak dış politika, güvenlik, savunma ve adalet-içişleri olmak üzere üç sütunlu bir yapı olarak kurulmuştur. Böylece ekonomik ve parasal birlik, ortak güvenlik politikası gibi yeniliklerle üye devletler arasındaki ilişkilerin bütünleştirilmesi ve dayanışmanın sağlanması hedeflenmiştir. AB edindiği bu amaçları gerçekleştirmek için Avrupa Toplulukları'nın kurumlarından yararlanmıştır.¹⁸⁰

Lizbon Antlaşması'na kadar hukuki kimliği tartışmalı olan AB, Maastricht Antlaşması'nın A maddesinin 3. fıkrasında ve Amsterdam Antlaşması'nın 1. maddesinin 3. fıkrasında belirtildiği üzere, Avrupa Toplulukları üzerine kurulmuştur. Topluluklar AB'nin dayanağıdır. Birliğin sadece 2. ve 3. sütunla alakalı olduğu söylenerek Avrupa Toplulukları'ndan ayrılması doğru değildir. Kuramsal çerçeve dolayısıyla Topluluklar ve AB birbirine aittir.¹⁸¹

Maastricht Antlaşması'na giden süreçte ekonomik ilişkileri ve iş birliğini ileriye taşıyan AT'de, kadın-erkek eşitliği ve sosyal adalet gibi konular daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Avrupa Toplulukları Adalet Divanı'nın 1978 yılında aldığı Defrenne Kararı'nda yer alan, "*...Temel insan haklarına saygı Topluluk Hukuku'nun genel prensiplerinden birisidir... Hiç şüphesiz ki cinsiyet temeline dayalı ayrımcılığın bertaraf edilmesi temel hakların bir parçasıdır.*" ibaresi bu durumun göstergelerinden biridir. Yine bu kararda Divan, 119. maddenin sadece ekonomik amaçla değil, aynı zamanda sosyal gelişim amacıyla da ele alındığını belirtmiştir. 2000 yılında verdiği bir

¹⁸⁰ Barış Özdal, *Avrupa Birliği: Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan mı?*, Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım, Nisan 2013, ss. 121-122; Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, s. 37; Reçber ve Aydın, op. cit., s. 89.

¹⁸¹ Füsün Arsava, "Amsterdam Antlaşmasının Ortak Hükümlerinin Analizi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Güz 2000, s. 186.

diğer kararda Divan, bu düzenlemenin ekonomik amacının sosyal amacının gerisinde olduğunu belirtmiştir.¹⁸²

Topluluk üyelerinin sosyal politikalarının uyumlaştırılabilmesi için Sosyal Politika Hakkında 14. Protokol kabul edilmiştir. Maastricht Antlaşması'nın eklerinden biri olarak düzenlenen bu Protokol, İngiltere dâhil olmak istemediği için geri kalan 11 üye tarafından onaylanmıştır.¹⁸³ Protokol'ün 2. maddesinde, “işgücü piyasasındaki fırsatlar ve muamele açısından kadın ve erkek arasında eşitlik” öngörülmektedir. 6. maddenin 1. fıkrasında ise “Her üye devlet, kadın ve erkek işçilere, eşit değerde iş için eşit ücret ilkesinin uygulanmasını sağlar.” denmektedir. 2. fıkrada ücretin tanımı yapılmakta ve eşit ücretin neyi ifade ettiği belirtilmektedir. Bu fıkranın 119. maddeyle neredeyse aynı olduğu görülmektedir. 3. fıkrada bu maddenin, “Üye devletlerin kadınların mesleki aktivitelerini devam ettirebilmesi veya mesleki yaşamlarındaki dezavantajların önlenmesi veya telafi edilmesini kolaylaştırmak adına önlemler almasını ve bu önlemleri sürdürmesini engellemez.”¹⁸⁴ Görüldüğü üzere bir anlamda 119. maddenin kapsamı genişletilerek, fırsat eşitliği üzerinde durulmuş ve fırsat eşitliği yaratmak için alınacak önlemlerin ayrımcılık kapsamına girmeyeceğinin altı çizilerek dezavantajlı konumda olan cinsiyetin desteklenmesi gerektiği ortaya konmuştur. Böylece pozitif ayrımcılık kavramı da AB metinlerine girmiştir.

1.3. Amsterdam Antlaşması (1997)

ATKA'da ihtiyaç duyulan değişikliklerin yapılabilmesi ve AB'nin amaçlarına daha kolay ulaşabilmesi için 29 Mart 1996 tarihinde İtalya'nın Torino kentinde hükümetlerarası konferans toplanmaya başlamıştır. Konferansın çalışmaları 1997 Haziranında tamamlanmış ve Amsterdam Antlaşması olarak bilinen antlaşma metni ortaya çıkarılmıştır. Üye devletler tarafından onaylanan Antlaşma, 1 Mayıs 1999 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁸⁵ Genel olarak Amsterdam Antlaşması, Kurucu Antlaşmalarda öngörülen ağırlıklı çoğunlukla oy verme ve ortak karar verme usulünü

¹⁸² Konuk, op. cit., ss. 1732-1733.

¹⁸³ Betül Altuntaş, “Avrupa Birliği Belgelerinde Sosyal Politik”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt: 12, Sayı: 3, Ekim 2001, s. 10.

¹⁸⁴ European Commission, Treaty on European Union, 1992, https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf (11.05.2020).

¹⁸⁵ Özdal, op. cit., s. 130; Kamuran Reçber, “AB Kurucu Antlaşması Düzenlemeleri İtibarıyla AB Üyesi Devletler Arasında Ortak Dış Politika, Güvenlik ve Savunma Konularında Bir Uzlaşma Var mı?”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 3, Eylül 2002, s. 114.

tekrardan düzenlemiştir. Ayrıca üye devletler arasında güçlendirilmiş iş birliği, adalet ve içişleri alanlarında iş birliği gibi hususları hükümselleştirmiştir.¹⁸⁶

Amsterdam Antlaşması ile ATKA'nın 2. maddesinde değişiklik yapılmıştır. Topluluğun görevlerinin sayıldığı madde şu şekildedir: “*Ortak bir Pazar, ekonomik ve parasal birlik kurmak; Topluluğun bütününde uyumlu, dengeli ve sürdürülebilir ekonomi politikaları geliştirmek; yüksek seviyeli istihdam ve sosyal korumayı; kadın ve erkekler arasında eşitliği sağlamak, sürdürülebilir ve enflasyonist olmayan bir büyümeyi; yüksek dereceli rekabet ve ekonomik performansların bütünleştirilmesini; çevre kalitesinin artırılmasını ve korunmasını; yaşam kalitesinin artırılmasını; üye devletler arasında ekonomik ve sosyal bütünleşmenin ve dayanışmanın iyileştirilmesini sağlamaktır.*” Ek olarak, gerçekleştirilecek bir dizi faaliyetin sıralandığı 3. maddeye 2. fıkra eklenmiştir. Fıkra şu şekildedir: “*Bu maddede belirtilen tüm faaliyetlerde Topluluk, erkekler ve kadınlar arasında eşitsizliği gidermeyi ve eşitliği geliştirmeyi amaçlar.*”¹⁸⁷ Böylece her alanda kadın-erkek eşitliği, AB'nin temel değerleri ve hedefleri arasına resmen alınmıştır.

Yukarıda da bahsettiğimiz ATKA'nın 119. maddesindeki 'eşit işe eşit ücret' prensibi, Amsterdam Antlaşması'na 141. maddede 'eşit değerde işe eşit ücret' prensibi olarak girmiştir. Yani maddenin hem içeriğinde hem de numarasında değişiklik yapılmıştır. Ayrıca 141. maddeye eklenen 3. fıkrada üye devletlerin, kadın ve erkeklere işyerinde ve mesleki anlamda eşit muamelede bulunulması ile eşit ücret ilkesi de dâhil olmak üzere fırsat eşitliğinin uygulanması için gerekli önlemleri alacağı belirtilmiştir. 4. fıkraya göre ise üye devletlerin dezavantajlı konumda olan cinsiyet lehine alacağı mesleki faaliyetleri kolaylaştırıcı ve bahsi geçen dezavantajları telafi edici önlemler, eşitlik ilkesine aykırı muamele olarak değerlendirilmeyecektir. Böylece Birlik, pozitif ayrımcılığa dair açık bir hükme kurucu metninde yer vererek gerçek anlamda eşitliği sağlama niyetinde olduğunu göstermiştir.¹⁸⁸ Değiştirilen 'eşit değerde işe eşit ücret'

¹⁸⁶ Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, s. 35.

¹⁸⁷ Cenk Bolayır, *Amsterdam Antlaşması, Bütünleştirilmiş Haliyle Avrupa Birliği Kurucu Antlaşmaları*, İstanbul: İKV Yayınları, Haziran 2000, ss. 3-4; Antlaşmanın İngilizce metni için bakınız: EU, European Union Treaty of Amsterdam, (1997), https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_of_amsterdam_en.pdf (11.05.2020).

¹⁸⁸ Emine Tuncay Senyen Kaplan, "İş Hukukunda Eşitlik İlkesi ve Cinsiyet Ayrımcılığı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt: 30, Özel Sayı, 2017, s. 233; Nilgün Tunçcan Ongan, "AB'nin Kadın-Erkek Eşitliğine İlişkin Direktifleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 53, Sayı: 1, Ocak 2003, s. 95; İlgili maddeler için bakınız: EU, European Union Treaty of Amsterdam, 1997,

prensibi ile de 'eşit iş' tanımının kapsamı genişletilmiştir. Çünkü eşit iş, bir işletmede bulunan birbirine büyük oranda benzer işler olarak tanımlanırken; eşit değerde iş için bu benzerlik aranmaz, bu işlerin işletme içerisindeki değerlerinin eşit kabul edilmesi anlamına gelir.¹⁸⁹

141. madde kendisinden önceki 119. maddeye kıyasla sosyal politika alanında bazı yenilikler yapmıştır. Bu yenilikler, 'eşit değerde iş' kavramı, kadın ile erkek arasında ücret eşitliği, istihdamda fırsat eşitliği, çalışma hayatında muamele eşitliği ve pozitif ayrımcılık gibi konulardır.¹⁹⁰ Ayrıca İngiltere'nin de Maastricht Antlaşması'na ek olarak düzenlenen Sosyal Politika Hakkında 14. Protokol'e taraf olmaya karar vermesiyle bu Protokol, Amsterdam Antlaşması'na eklenmiştir. Böylece Topluluk içinde sosyal politika alanında tam bir bütünlük sağlanmıştır.¹⁹¹

Amsterdam Antlaşması ile AB'nin sadece kadın-erkek eşitliğini sağlama konusu üzerinde durmayacağı, cinsiyet politikaları oluşturma hususunda da çalışmalar yapacağı ortaya konmuş oldu. Antlaşma ile Birliğin tüm ana politikalarının oluşturulma ve işletilme sürecine toplumsal cinsiyetin de dâhil edileceği *gender mainstreaming* yani toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması yaklaşımı benimsenmiştir. Böylece kadın-erkek eşitliğinin ve toplumsal cinsiyete duyarlı yaklaşımın, oluşturulacak bütün politikalara yansıtacağı anlaşılmıştır. Yukarıda saydığımız yenilikleri doğrultusunda denebilir ki bu Antlaşma, kadın-erkek eşitliği başta olmak üzere sosyal politikanın pek çok alanında adeta bir mihenk taşı olma niteliği taşımaktadır.

1.4. Nice Antlaşması (2001)

Derinleşme ve genişleme sürecinde olan AB'nin karar alma mekanizmalarının bu genişleme sürecine hazır hale getirilmesi gerekiyordu. Bu bağlamda 26 Şubat 2001 tarihinde Nice Antlaşması imzalanarak 1 Şubat 2003'te yürürlüğe girmiştir. Parlamento'daki sandalye sayıları, Konsey'deki oy ağırlıkları, AB'nin kurumsal yapısının nasıl şekilleneceği ve Komisyon'un yapısı düzenlenerek Adalet Divanı'nın

https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_of_amsterdam_en.pdf
(11.05.2020).

¹⁸⁹ Kübra Doğan Yenisey, "Kadın-Erkek Eşitliği Bakımından Türk İş Hukuku'nun Avrupa Birliği Hukuku ile Olası Uyum Sorunları", *Kamu-İş*, Cilt: 6, Sayı: 4, 2002, ss. 23-24.

¹⁹⁰ Taner Akpınar, "AB İşgücü Piyasasında Cinsiyet Ayrımcılığının Boyutları Ve Ortadan Kaldırmaya Yönelik Çabalar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 60, Sayı: 4, 2005, s. 13.

¹⁹¹ Ibid., s. 14.

yapısında ve yetkilerinde de değişiklikler yapılmıştır.¹⁹² Bunların yanı sıra Nice Antlaşması, Topluluklar Kurucu Antlaşmaları'nda ve ABKA'da da birtakım değişiklikler yapmıştır.¹⁹³

Nice Zirvesi'nde AB Temel Haklar Şartı (ABTHŞ) kabul edilmiştir. Bu şart, AB yurttaşları açısından temel haklar bakımından hukuki açıklık ve hukuki güven getirmiş ve bunları güçlendirmiştir. Şart'ta eşitlik konusunda da maddeler bulunmaktadır. Birliğin yetkilerinin kullanımını düzenleyen Şart, bireylerin haklarını da temin etmektedir.¹⁹⁴ ABTHŞ, Avrupa Anayasası'nın ikinci bölümüne aktarılmış fakat Anayasa Fransa ve Hollanda tarafından kabul edilmediği için Şart de yürürlüğe girememiş, anayasal statüye kavuşamamıştır.¹⁹⁵

Amsterdam Antlaşması, ATKA'nın Avrupa Parlamentosu ile ilgili olan 137. maddesinin numaralandırmasını değiştirerek 189. madde haline getirmiştir. 118. madde ise 137. madde olarak yeniden numaralandırılmıştır. 136. maddede üye devletlerin, *“İstihdamı ve ilerlemeyi korurken bunlar arasında uyumu mümkün kılacak şekilde ileri düzeyde yaşam ve çalışma koşullarının geliştirilmesi, uygun sosyal koruma, yönetim ve işgücü arasında diyalog, uzun süreli yüksek istihdamın temini ve dışlanmayla mücadele etmek amacıyla insan kaynaklarını geliştirme hedeflerine sahip olduğu”* bildirilmektedir. 137. maddenin ilk paragrafında ise Topluluğun 136. maddede sayılan bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için üye devletleri 137. maddede sayılan alanlarda destekleyip tamamlayacağı belirtilerek maddede bazı alanlar sayılmaktadır. Bu sayılan alanlardan biri de iş hayatında kadın-erkek eşitliği ile ilgilidir. 137. maddenin 1. fıkrasının i bendi şu şekildedir: *“İşgücü pazarı fırsatları ve işyerinde muamele açısından kadınlar ve erkekler arasında eşitliğin sağlanması.”*¹⁹⁶ Maddeden anlaşılacağı üzere, üye devletlerde işgücü piyasalarında kadın ile erkek arasında muamele ve fırsat eşitliğinin sağlanması hedeflenmiştir. AB kadın-erkek eşitliği konusunu bizzat kurucu antlaşmalarına taşıyarak bu olguya anayasal nitelik kazandırmaktadır.

¹⁹² Özdal, op. cit., s. 151; T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, “AB'ye Genel Bakış”, No: 02, (ty), s. 27, https://www.ab.gov.tr/files/rehber/02_rehber.pdf (11.05.2020).

¹⁹³ Reçber ve Aydın, op. cit., s. 98.

¹⁹⁴ Füsun Arsava, “Nice Antlaşması'nın Getirdikleri”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Bahar 2002, ss. 26-27.

¹⁹⁵ Emre Ataç, “AB Sosyal Boyutunun Geleceği”, *İKV Değerlendirme Notu*, Sayı: 206, Ocak 2018, s. 4.

¹⁹⁶ Reçber, *Avrupa Birliği Mevzuatı*, ss. 136-137, 368-370.

1.5. Lizbon Antlaşması (2007)

2007 yılına gelindiğinde 500 milyona ulaşan nüfusu ve 27'yi bulan üye sayısı ile AB'nin uluslararası sistemde nasıl bir rol oynayacağı tartışma konusu haline gelmişti. Bu tartışmalar ve AB'deki değişim ihtiyacı neticesinde AB Anayasası fikri ortaya çıkmıştır. 2001 yılında Laeken Zirvesi'nde başlayan anayasa hazırlık süreci, 17-18 Haziran 2004'te Nice Zirvesi'nde anayasanın kabul edilmesiyle sona ermiştir. AB Anayasası, üye devletler tarafından 29 Ekim 2004'te Roma'da düzenlenen bir törenle imzalanmıştır. Üye devletlerin onaylama işlemine tâbi tutulması gereken Anayasa, Fransa ve Hollanda'da sırasıyla 29 Mayıs 2005 ve 1 Haziran 2006 tarihlerinde gerçekleştirilen referandumların olumsuz sonuçlanması sebebiyle yürürlüğe girememiştir.¹⁹⁷

AB Anayasası, AB'ye yetki tanıyan bir hukuki işlem niteliğindedir. Anayasa, üye devletlerin ulusal anayasalarının yerine ikame edilebilecek bir yapıda değildi. Zira Anayasa, AB bünyesinde egemenlik yetkisinin nasıl ve ne şekilde kullanılacağı ve sınırlanacağı gibi konularda düzenlemeler içermekteydi. Fakat anayasa kabul edilmedi ve yürürlüğe giremedi. Anayasa'nın yürürlüğe girememesinin getirdiği belirsizlik, 21-22 Haziran 2007 tarihlerinde Brüksel'de gerçekleştirilen toplantıda benimsenen 'Zirve Sonuç Bildirgesi' ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Anayasa'nın yerine kurucu antlaşmalarda değişiklikler yapabilecek bir Hükümetlerarası Konferans (HAK)'ın toplanmasına AB Konseyi tarafından karar verilmiştir. HAK, Brüksel'de kabul edilen Zirve Sonuç Bildirgesi'nde yer alan düzenlemelere istinaden yetki kullanmış ve 23 Temmuz 2007 tarihinde çalışmalarına başlamıştır.¹⁹⁸

HAK çalışmalarını, Ekim 2007'de tamamlamış ve Lizbon ya da Reform Antlaşması olarak bilinen antlaşma ortaya çıkmıştır. Antlaşma, 18-19 Ekim 2007 tarihlerinde AB Konseyi'ne sunulmuş ve Konsey tarafından kabul edilmiştir. Antlaşma metninin imza töreni, 13 Aralık 2007'de Lizbon'da yapıldığı için Lizbon Antlaşması olarak anılmaktadır. Antlaşma metninin, üye devletlerin Antlaşma'yı iç hukuklarına uygun bir şekilde onaylamasından sonra 1 Ocak 2009 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülmüştür. Fakat 12 Haziran 2008 tarihinde İrlanda'da yapılan referandumdan

¹⁹⁷ Özdal, op. cit., ss. 179-180; Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, ss. 39-40; Kamuran Reçber, "Avrupa Güvenlik ve Savunma Sisteminde NATO'nun Dışlanma Olasılığına Hukuksal Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 34, Mart 2006, s. 28.

¹⁹⁸ Reçber, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, ss. 40-41.

Antlaşma ile ilgili %53,4 olumsuz oy çıkmıştır. Bu bağlamda 11-12 Aralık 2008 tarihinde Brüksel’de AB Konseyi tarafından bir toplantı düzenlenmiş ve toplantı sonucunda yayınlanan Zirve Sonuç Bildirgesi’nde İrlanda’nın endişelerini gidermek amacıyla bazı düzenlemeler kabul edilmiştir. Bunun üzerine İrlanda’da 2 Ekim 2009 tarihinde tekrar referandum yapılmış ve bu defa olumlu sonuç çıkmıştır.¹⁹⁹

1 Aralık 2009 tarihinde, belirlenen tarihten geç yürürlüğe giren Reform Antlaşması’ndan önce AB uluslararası antlaşma akdedememekte ve bu husus AB Bakanlar Konseyi’nin bizzat kendisi tarafından ya da Konsey’in Komisyon’u yetkilendirmesi sonucu Komisyon tarafından yapılmaktaydı. Yani AB, Avrupa Toplulukları’nın hukuki kişiliğinden yararlanarak Toplulukların organları aracılığıyla bazı işlemleri gerçekleştirmekteydi. Zira Reform Antlaşması’ndan önce AB’nin tüzel kişiliği bulunmamaktaydı. Hazırlanan AB Anayasası yürürlüğe girseydi AB de hukuki kişiliğini kazanmış olacaktı. Bu kazanım Lizbon Antlaşması ile mümkün olmuştur.²⁰⁰ Lizbon Antlaşması ile beraber ATKA ve ABKA’da değişiklikler yapılmıştır. ABKA terimi korunmuş fakat ATKA terimi, *Avrupa Birliği’nin İşleyişine İlişkin Antlaşma* olarak güncellenmiştir. Böylece AB tüzel kişilik kazanmış ve Kurucu Antlaşmalarda yer alan Topluluk kelimesinin yerini de Birlik kavramı almıştır. Lizbon Antlaşması aracılığıyla AB, AT’nin yerine geçmiş ve AB, AT’nin halefi olarak kabul edilmiştir. Yani AB’ye hukuki kişiliği verilmiş ve AB, Avrupa Toplulukları’nın sahip olduğu bütün yetkileri kullanmaya başlamıştır.²⁰¹

Lizbon Antlaşması, AB Antlaşması’nda yaptığı düzenlemelerle 1. maddede Birlik’in, *“azınlıklara ait olan kişisel haklar da dâhil olmak üzere, insan haklarına saygı, hukuk devleti, eşitlik, demokrasi, özgürlük, insan onuruna saygı değerleri”* üzerine kurulduğunun bir kez daha altını çizmiştir.²⁰² 2. maddenin devamı, *“Bu değerler, kadınlar ve erkekler arasında eşitlik, adalet, hoşgörü, ayırım gözetmeme ve çoğulculuk yoluyla karakterize edilen bir toplumda üye devletler tarafından paylaşılmaktadır.”* şeklindedir. Ayrıca 3. maddede Birlik’in amaçları arasında, çocuk haklarının korunması, nesiller arası dayanışmanın ve kadınlarla erkekler arasında

¹⁹⁹ Ibid., ss. 42-49.

²⁰⁰ Ibid., ss. 38-39.

²⁰¹ Ibid., s. 50.

²⁰² Ibid., s. 46.

eşitliğin sağlanması, sosyal adaletin ve korumanın teşvik edilmesi, sosyal dışlanma ve ayrımcılıkla mücadele edilmesi gösterilmiştir.²⁰³

Lizbon Antlaşması ile değiştirilen AB'nin İşleyişine İlişkin Antlaşma'nın 8. maddesinde, Birlik'in tüm faaliyetlerinde *“erkekler ve kadınlar arasındaki eşitsizliği gidermeye ve eşitliği geliştirmeye”* çalıştığı belirtilmektedir. 153. maddede sayılan faaliyet alanlarında Birlik'in üye devletlerin faaliyetlerini destekleyip tamamlayacağı bildirilmektedir. Bu maddenin 1. fıkrasının i bendinde, *“iş pazarı fırsatları ve işyerinde muamele ile ilgili olarak kadınlar ve erkekler arasında eşitlik”* hedefi konmaktadır.²⁰⁴ 157. maddenin 1. fıkrasında, *“Her üye devlet, kadın ve erkek işçilere, aynı veya eşit değerde iş için eşit ücret ilkesinin uygulanmasını sağlar.”* denmekte ve devamında, ATKA ve Amsterdam Antlaşmalarındaki 119 ve 141. maddelerde olduğu gibi ücretin tanımı yapılarak eşit ücretin neye göre hesaplanması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Aynı maddenin 3. fıkrasında, *“Konsey ve Avrupa Parlamentosu, olağan usulüne uygun olarak hareket ederek ve Ekonomik ve Sosyal Komite'ye danıştıktan sonra, aynı iş veya aynı değere sahip iş için aynı ücret ilkesi dâhil olmak üzere, çalışma ve istihdam konusunda erkekler ve kadınlar arasında eşit fırsat ve eşit muamele ilkelerinin uygulanmasını temin eden önlemleri”* alacağı belirtilmektedir. 4. ve son fıkrada ise pozitif ayrımcılık konusuna yer verilmektedir.²⁰⁵

Görüldüğü üzere Lizbon Antlaşması ile AB bir kez daha kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizlikleri giderme, fırsat ve muamele eşitliği sağlama ve cinsler arası ayrımcılığa karşı mücadele etme gibi konulara değinmiş ve bu konularda kararlı olduğunun altını çizmiştir. Kurucu antlaşmalarda yerini alan kadın-erkek eşitliği kavramı, Birliğin temel dayanaklarından ve hedeflerinden biri haline gelmiş, sadece iş yaşamı ile sınırlı kalmayarak her anlamda eşitliğin sağlanması hedefi konmuştur. Eşitlik konusunun Kurucu Antlaşmalarda da yerini sağlamlaştırması aslında AB'nin konuya verdiği önemi göstermektedir. Her antlaşmada kadın-erkek eşitliği hususunda hedeflerin konması ve kararlılığın bildirilmesi, Birliğin ABKA'da belirtildiği gibi eşitlik, demokrasi, özgürlük, insan haklarına ve onuruna saygı üzerine kurulduğunu da ortaya koymaktadır.

²⁰³ Ibid., ss. 469-470.

²⁰⁴ Ibid., ss. 505, 567.

²⁰⁵ Ibid., s. 570.

2. AB'DE KADIN HAKLARINA YÖNELİK ÇIKARILAN DİREKTİFLER

Amsterdam Antlaşması ile beraber AB'de toplumsal cinsiyet temelli bakış açısı, iş yaşamından başlayarak sosyal alanda da yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. AB, kadın-erkek eşitliği ve kadınlara karşı ayrımcılık gibi konulara sadece kurucu antlaşmalarda yer vermemiş, belirli aralıklarla direkt bu konularla ilgili direktifler de çıkarmıştır. AB Komisyonu tarafından hazırlanan bu direktifler, AB'ye üye olmak isteyen aday devletler için de örnek teşkil etmektedir. Zira üye devletler, AB'nin kurucu antlaşmalarında geçen maddeler ve çıkarmış olduğu direktifler doğrultusunda iş yaşamında kadınla erkeğe eşit değerde işe eşit ücret ödemek ve fırsat eşitliği yaratmak durumundadırlar. Bunun yanında aday devletler de iç hukuklarını kadın-erkek eşitliği konusunda, AB kurucu antlaşmalarına ve direktiflerine uyumlaştırmak zorundadırlar. Çünkü Birliğin muhtemel ekonomik başarıları, kadın ve erkeğin çalışma yaşamına eşit biçimde katılımını gerektirmektedir. Bu bağlamda tarım dâhil pek çok iş alanıyla, işe alım ve çalışma koşullarıyla, ücret eşitliğiyle, istihdam ve çalışma koşullarında eşitlikle, ayrımcılık yasağıyla, gebelik ve doğum sonrası gibi süreçlerle ve cinsel tacizle ilgili direktifler çıkarılmıştır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde bahsi geçen direktifler incelenmiştir.

2.1. 75 / 117 / EEC Sayılı Eşit Değerde İşe Eşit Ücret İlkesinin Uygulanmasına Dair Direktif

'Kadın ve Erkek Çalışanlar için Eşit İşe Eşit Ücret İlkesinin Uygulanması Hakkında Üye Devletler Mevzuatının Yakınlaştırılmasına Dair 75/ 117/ EEC Sayılı Konsey Direktifi' olarak bilinen direktif, 10 Şubat 1975'te Avrupa Konseyi tarafından kabul edilmiştir. ATKA'nın 119. maddesindeki eşit ücret uygulamasına dair ayrıntıları içeren Direktif, 19 Şubat 1975 tarihinden itibaren yürürlüğe girmek üzere çıkarılmıştır.²⁰⁶

Direktifin ilk maddesi, "*Antlaşmanın 119. maddesinde geçen kadınlar ve erkekler için 'eşit ücret prensibi', aynı iş için veya aynı değerde iş için, ücretle ilgili her açıdan ve her koşulda cinsiyet temelli ayrımların ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Bilhassa, ücretin belirlenmesinde mesleki sistem sınıflandırmasının*

²⁰⁶ Arısoy ve Demir, op. cit., s. 717.

kullanıldığı hallerde, kadınlar ve erkekler için ücretin belirlenmesinde aynı kriterlere dayanılmalı ve cinsiyet temelli ayrıma hiçbir şekilde yer verilmemelidir.” demektedir.²⁰⁷

Direktif genelinde de ücretlendirme hususunda yapılan her türlü cinsiyet temelli ayrımcılığın önlenmesi gerektiği ve asli ücret ile diğer tüm yan ücretlerin ücret kapsamına girdiği belirtilmektedir.

Direktifin 2. maddesinde, eşit ücret prensibinin uygulanması hususunda hakları ihlal edilen çalışanların, haklarını arayabilecekleri adli sistemin üye devletler tarafından kurulması gerektiğinin altı çizilmektedir. 3. maddeye göre üye devletler, yasalarından, tüzüklerinden ve idari hükümlerinden kaynaklanan, eşit ücret prensibine uygun olmayan ve kadın erkek ayrımcılığına sebep olan her türlü düzenlemeyi ortadan kaldıracaktır. Ayrıca 5. maddede, ücret eşitliği konusunda haksızlığa uğrayan bir çalışanın, hukuki yollardan hakkını ararken işveren tarafından bir tepki olarak işten çıkarılmaması için üye devletlerin gerekli önlemleri alması gerektiğinin de üzerinde durulmuştur.²⁰⁸ 75/117 Sayılı Direktif, eşit ücret prensibinin uygulanması için gerekli ulusal mevzuatın oluşturulması, ulusal mevzuatta eşit ücret prensibine aykırı hükümler varsa kaldırılması, konuyla alakalı mağdur olanların haklarını arayabilmeleri ve mağdurların haklarını ararken işten çıkarılarak bir kez daha mağdur edilmemesi için gerekli düzenlemeleri yapması açısından oldukça önemlidir.

2.2. 76 / 207 / EEC Sayılı İşe Alımda, Mesleki Eğitim ve İşte Yükselmeye ve Çalışma Koşullarında Kadınlara ve Erkeklerle Eşit Davranılmasına İlişkin Direktif

9 Şubat 1976 tarihinde kabul edilen direktifte işe alımda, terfide, mesleki eğitim ile çalışma hayatında kadınlara erkeğe eşit muamele edilmesi öngörülmektedir. Eşit muamele ile anlatılmak istenen, medeni duruma ya da aile durumuna dayalı olarak hiçbir türlü cinsiyet ayrımcılığı yapılmamasıdır. Bu bağlamda direktif, sektör ve faaliyet alanı fark etmeksizin işe alımda ve işte yükselmeye cinsiyete dayalı ayrımcılığın son bulmasını, her düzeyde mesleki eğitime ulaşmada kadına ve erkeğe eşit muamele yapılmasını, aynı şekilde işten çıkarma hususunda da kadın ve erkeğin eşit şartlarda

²⁰⁷ Council Directive 75/ 117/ EEC of 10 February 1975, Official Journal of the European Communities, s. 1, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31975L0117&from=EN> , (13.02.2020).

²⁰⁸ Ibid., s. 2.

değerlendirilmesini garanti altına almaktadır.²⁰⁹ Bu direktifle, ilk defa AB'nin çıkardığı direktiflerden biri, doğrudan veya dolaylı cinsiyet ayrımcılığını yasaklamış oldu. Ayrıca bu Direktifle, Topluluk üyesi devletlerin işe alım, terfi, çalışma koşulları ve meslek içi eğitim gibi konularda kadın-erkek eşitliğinin gerçek manada sağlanmasına dair özel önlemler almalarının da önü açılmış oldu.²¹⁰

Direktifin 2. maddesinin 2, 3 ve 4. fıkrasında belirli bir cinsin yapması gereken bir iş için mesleki sınırlandırma getirilmesinin, hamile kadınların korunması için gerekli düzenlemeler yapılmasının ve kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmaya yönelik önlemler alınmasının ayrımcılık anlamına gelmeyeceği belirtilmektedir. 3. maddenin 2. fıkrasının a bendinde, "*eşit davranma ilkesiyle bağdaşmayacak her türlü hukuki düzenlemenin ortadan kaldırılmasını*", b bendinde, "*eşit davranma ilkesiyle bağdaşmayacak toplu sözleşme, özel sözleşme, işyeri yönetmelikleri ve serbest meslek statülerinin geçersiz kılınması, geçersiz ilan edilmesi veya değiştirilmesi*", c bendinde ise "*kökeninde koruyuculuk amacı taşıyan ama geçerliliğini yitirmiş ve eşit davranma ilkesiyle bağdaşmayacak hukuki ve idari düzenlemelerin gözden geçirilmesi*" gerektiği üzerinde durulmuştur.²¹¹

Direktifin 5. maddesinde, eşit muamele ilkesinin işten çıkarmayı da kapsadığı; 6. maddesinde haksızlığa uğrayan çalışanın başvuracağı hukuki yolların devlet tarafından tesis edileceği ve 9. maddede ise eşit muamele ilkesine istisna teşkil eden durumların, haklı sebeplere dayanıp dayanmadığının devlet tarafından düzenli aralıklarla kontrol edileceği belirtilmiştir.²¹²

76/ 207/ EEC sayılı direktifin üzerinde durduğu ayrımcılık yasağının örneğine, Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'nın 25 Temmuz 1991 tarihinde aldığı Stoeckel Kararı'nda²¹³ rastlamak mümkündür. Erkek işçilerin gece çalışması yasak değilken,

²⁰⁹ Aybike Elif Bolcan, "Avrupa Birliği Direktifleri Işığında Türk Çalışma Mevzuatında Kadın", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 24, 2010, ss. 258-259.

²¹⁰ Kamile Türkoğlu Üstün, "Kamu Hizmetine Girişte ve Yükselmeye Kadınlara Pozitif Ayrımcılık Yapılması ve Avrupa'daki Örnekler", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Kadın ve Hukuk (Özel Sayı), 2017, s. 111.

²¹¹ Nazan Moroğlu, *Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Kadın-Erkek Eşitliği Politikaları*, Ankara: Başbakanlık Yayınları, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Aralık 2000, ss. 104-105.

²¹² Council Directive 76/ 207/ EEC of 9 February 1976, Official Journal of the European Communities, ss. 2-3,

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31976L0207&from=EN> , (13.02.2020).

²¹³ JOTC, Alfred Stoeckel, Case C-345/89, 25.07.1991,

kadın işçilerin gece çalışmasının yasak olması, söz konusu Direktifin 5. maddesinde yer alan, işten çıkarma ve çalışma koşullarında eşit muamele ilkesine aykırı bulunmuştur. Kadınların hamilelik, annelik ya da gece saldırıya uğrama riskinin daha fazla olması gibi olgulardan dolayı gece çalışmalarının yasaklanması ya da buna bağlı olarak işten çıkarılmaları Direktife aykırıdır. Kadın ile erkeğin, aynı iş için taşıdığı risklerin farklı olduğunun varsayılması dolaylı ayrımcılık olarak nitelendirilmiştir.²¹⁴

2.3. 79/ 7/ EEC Sayılı Sosyal Güvenlik Alanında Kadın ve Erkeğe Muamele Eşitliği Hakkında Direktif

19 Aralık 1978 tarihinde Avrupa Toplulukları Konseyi tarafından sosyal güvenlikle alakalı mevzularda kadınlarla erkeklere eşit muamele edilmesine dair 79/ 7/ EEC sayılı direktif çıkarılmıştır.²¹⁵ Direktifin 2. maddesinde Direktifin uygulanacağı kişiler belirtilmiştir. Buna göre Direktif, serbest meslek sahibi çalışanlar, işçiler ve hastalık, kaza veya işsizlik sebebiyle çalışamayanlar, iş arama sürecindeki insanlar ile emekliler ve malul olan çalışanları kapsamaktadır. 3. maddenin a bendinde Direktifin iş kazaları ve meslek hastalıkları, işsizlik, yaşlılık, hastalık ve malullük gibi durumlara yönelik koruma sağladığı belirtilmektedir.²¹⁶ 4. maddenin 1. fıkrası şu şekildedir:

- “*Rejimlerin uygulama alanı ve rejimlere giriş koşulları,*
- *Prim ödeme yükümlülüğü ve primlerin hesaplanması,*
- *Yardımların hesaplanması ile ilgili olarak, özellikle evlilik veya aile durumunu göz önünde tutarak doğrudan veya dolaylı biçimde cinsiyete dayandırılan her türlü ayrımcılığın yapılmamasını öngörür.”*

Ayrıca 5. madde, üye devletlerin eşit muamele ilkesine aykırı yasal düzenlemeleri kaldırması gerektiğini belirtmektedir.²¹⁷

https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:0ac5dc1f-5c7c-4661-9a45-1e6037204dc9.0002.06/DOC_1&format=PDF , (13.02.2020).

²¹⁴ Doğan Yenisey, op. cit., s. 26.

²¹⁵ Gökçeçiçek Ayata, Sevinç Eryılmaz Dilek ve Bertil Emrah Oder, *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Temmuz 2010, s. 580.

²¹⁶ Council Directive 79/ 7/ EEC of 19 December 1978, Official Journal of the European Communities, ss. 1-2, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31979L0007&from=EN> , (15.02.2020).

²¹⁷ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Çalışma Mevzuatı ile İlgili Avrupa Birliği Direktifleri*, Yayın No: 11, Ankara: Kayıhan Ajans, 2014, s. 208.

Direktifin 7. maddesinin 1. fıkrasında, emeklilik yaşının tespitinde, çocuk yetiştirme nedeniyle çalışmaya ara veren kişilerin yardımlara hak kazanması, evli kadının yaşlılık ve malullük haklarından yararlanması, direktifin kabulünden önce yasal tercih olarak haklardan yararlanmamayı tercih etmenin getirdiği sonuçlar gibi konulardaki ulusal düzenlemeler, üye devletlerin yetki alanına bırakılmaktadır. 2. fıkrada ise 1. fıkrada belirlenen kapsam dışında bırakılabilecek konulara ilişkin sosyal düzenlemelerin haklı nedenlere dayanıp dayanmadığının belirli sürelerde incelemeye tâbi tutulması öngörülmektedir. 8. maddenin 1. fıkrasında, üye devletlerin iç hukuklarını 6 yıllık süre içerisinde 79/ 7/ EEC sayılı direktife uyumlu hale getirmeleri gerektiği belirtilmektedir.²¹⁸

2.4. 86 / 378 / EEC Sayılı Mesleki Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Kadın ve Erkeğe Eşit Muamele Edilmesine Dair Direktif

Direktif, 24 Temmuz 1986 tarihinde AET Konseyi tarafından kabul edilmiştir. Direktifin amacı yine Direktifin 1. maddesinde, “işyeri sosyal güvenlik kanunlarında kadın ve erkeğe eşit muamele prensibinin tedricen uygulanması” olarak ifade edilmektedir.²¹⁹ Direktifin 3. maddesinde, söz konusu Direktifin, serbest meslek sahiplerine; hastalık, doğum, kaza veya gayri iradi işsizlik sebebiyle çalışmaya ara verenler ile iş arayanlara, emeklilere ve engelli çalışanlara uygulanacağı belirtilmektedir. 5. maddenin 1. fıkrası, sigorta programlarına katılımında, sigorta primlerinin hesaplanmasında, prim ödenecek sürelerin belirlenmesinde kişinin evli olup olmamasına ya da aile içindeki durumuna bağlı, doğrudan veya dolaylı cinsiyet ayrımı yapılmasını yasaklamaktadır. Direktifin 7. maddesine göre ise üye devletler, eşit muamele prensibine aykırı olan toplu sözleşmeleri, işyeri taahhütlerini veya konuyla alakalı diğer düzenlemeleri ortadan kaldıracak tedbirleri almakla yükümlüdür.²²⁰

86/ 378/ EEC Sayılı Direktif, kendisinden önce çıkarılan 79/ 7/ EEC sayılı direktifin düzenlemediği konulara açıklık getirmektedir. Bu Direktifin önceki direktiften

²¹⁸ Ibid., s. 209.

²¹⁹ Ülku İleri, "Sosyal Politikalarda Kadın Ve Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Başlıca Uluslararası Ve Ulusal Hukuki Düzenlemeler", *Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 12, 2016, s. 147.

²²⁰ Council Directive 86/ 378/ EEC of 24 July 1986, Official Journal of the European Communities, ss. 2-3, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31986L0378&from=EN>, (15.02.2020).

farkı, çalışanların kanun tarafından belirlenen sosyal güvenlik yardımlarına ek olarak, özel sosyal sigorta yardımlarını da kapsamaktadır.²²¹

2.5. 86 / 613/ EEC Sayılı Kadın ve Erkekler Eşit Muamele İlkesinin Serbest Çalışan Kadın ve Erkekler Arasında Uygulanmasına Dair Direktif

11 Aralık 1989 tarihinde kabul edilen bu Direktif, aslında kendisinden önceki 76/ 207 ve 79/ 7 sayılı direktifler gibi eşit muamele prensibi üzerinde durmuştur. Fakat önceki direktiflerden farkı, prensibin uygulama alanını genişleterek tarım dâhil olmak üzere profesyonel olarak çalışan kadınları da kapsamına almış olmasıdır.²²² Direktif, daha önceki direktiflerin yalnızca bağımlı çalışanları hedef alması sebebiyle var olan eksikliği giderebilmek için serbest çalışan kadınların ve tarım gibi aile işinde çalışan kadınların durumlarını da ele almaktadır. Bu kadınların ürettiklerinin tanınması ve sosyal güvenlik haklarından yararlandırılmaları ve ev işi ile aile işi arasındaki ayrımın belirlenmesi hedeflenmektedir.²²³

2. maddede Direktifin çiftçiler dâhil kendi hesabına çalışan kadın ve erkekler eşit muamele edilmesini ve serbest çalışan kadınları, gebelik ve analık dönemlerinde korumayı hedeflediği belirtilmektedir.²²⁴ 4. maddede üye devletlerin, kendi hesabına çalışan kişiler hakkında 76/ 207/ EEC sayılı Direktifte belirtilen eşit muamele prensibine aykırı mevzuat hükümlerini ortadan kaldıracığı bildirilmektedir. Üye devletlerde serbest çalışanların katılabileceği bir sosyal güvenlik sistemi varsa, serbest çalışan kapsamına girmeyen eşlerin bu sosyal güvenlik sistemine ihtiyari olarak girebilmesi için gerekli önlemlerin alınması gerektiği 6. maddede belirtilmiştir. 8. maddede ise serbest çalışanların eşlerinin, hamilelik veya doğum nedeniyle çalışmayı bıraktıklarında, sosyal güvenlik veya başka bir kamusal yardım sisteminden geçici

²²¹ Arısoy ve Demir, op. cit., s. 719.

²²² Mine Tan, vd., *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*, İstanbul: Lebib Yalkım Yayınları, Yayın No: TÜSİAD-T/2000-12/290, Aralık 2000, s. 189.

²²³ Şükran Ertürk, *Çalışma Hayatımızda Kadın Erkek Eşitliği*, Ankara: Belediye-İş Yayınları, AB'ye Sosyal Uyum Dizisi, Mart 2008, s. 112.

²²⁴ Bolcan, op. cit., s. 261.

yardım almaya hakları olup olmayacağı ve hangi koşullarda yardım alabileceklerinin üye devletler tarafından araştırılacağına altı çizilmiştir.²²⁵

Direktif, vergi yükünün azaltılması amacıyla kadınların sigortasız veya düşük ücretle çalıştırılması suretiyle emeklerinin karşılığının verilmemesi gibi durumları ortadan kaldırmayı hedeflemektedir.²²⁶ Böylece kadının adeta 'görünmeyen işçi' konumunda olduğu tarım gibi bir sektörde sigortasız çalıştırılması ya da ucuz emek olarak kullanılması gibi durumların önüne geçilerek, aynı sektördeki erkeklerle aynı haklara sahip olması sağlanmaya çalışılmıştır.

2.6. 92 / 85/ EEC Sayılı Gebe, Doğum Yapmış ve Emziren Kadınların İşyerlerinde Sağlık ve Güvenliklerinin İyileştirilmesine İlişkin Asgari Önlemlerin Belirlenmesine Dair Direktif

19 Ekim 1992 tarihinde kabul edilen bu Direktif, hamile, lohusa ve emzikli kadın işçilerin, özel risk grubu olduğu kabul edilerek oluşturulmuştur. Direktifin işverene yüklediği öncelikli sorumluluk, hamile, lohusa ve emziren kadınların iş yerinde maruz kalabilecekleri risklerle ilgili olarak uyarılmasıdır.²²⁷ Direktifin 2. maddesinde hamile, lohusa ve emziren işçinin tanımı yapılmaktadır. Bu durumda olan kadınların mutlaka işverenlerine konuyla ilgili bildirim yapmaları gerekmektedir. 3. maddenin 1. fıkrasında, 2. maddede tanımlanan kadınlar için tehlike oluşturabilecek kimyasal, fiziksel ve biyolojik maddelerin ve sağlık için risk taşıyan endüstriyel süreçlerin, işveren tarafından belirlenmesi gerektiği belirtilmiştir. 5. maddeye göre, 3. maddenin ilk fıkrasında sayılan riskler söz konusu ise işveren gerekli önlemleri almalı ve alamıyorsa da çalışanı başka bir işe kaydırmalıdır. Uygun bir iş yoksa da çalışana belirli bir süre izin vermelidir.²²⁸

Direktifin 6. maddesi, hamile ve emziren kadınların, sağlık veya güvenliklerini riske atacak işlerde çalışmama hakkı olduğunu belirtmekte ve bu hakkı güvence altına

²²⁵ Council Directive 86/ 613/ EEC of 11 December 1986, Official Journal of the European Communities, s. 2, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31986L0613&from=EN> , (16.02.2020).

²²⁶ Moroğlu, "Avrupa Birliği Antlaşmalarında ve Yönergelerinde Kadın Erkek Eşitliği", s. 8.

²²⁷ İştari (Urhanoglu) Cengiz, "Protection Of Women Workers in Pregnancy and Maternity Status in The Context Of Council Directive 92/85/EEC Of 19 October 1992", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2011, s. 61.

²²⁸ Council Directive 92/ 85/ EEC of 19 October 1992, Official Journal of the European Communities, ss. 2-3, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31992L0085&from=EN> , (16.02.2020).

almaktadır. Gece çalışması ile ilgili olan 7. madde ise 2. maddede tanımı yapılan kadınların, sağlık ve güvenlikleri açısından tehlike arz edebilecek durumlarda gece çalışmak zorunda olmadıklarını belirtmektedir. Bu kadınlar gündüz işlerine transfer edilmeli, böyle bir transfer imkânı yoksa doğum iznine çıkarılmalıdırlar.²²⁹ 8. maddeye göre doğum izni, iki haftası zorunlu olmak üzere on dört hafta olarak belirlenmiştir. Doğumdan önce ve sonrası olarak ikiye bölünecek olan iznin düzenlenmesi ise ulusal mevzuata bırakılmıştır. Hamile işçilerin doktor kontrol saatleri iş saatine rastlarsa, ücret kesintisi yaşamaksızın izinli sayılacakları 9. maddede düzenlenmiştir. 10. maddeye göre, istisnalar saklı kalmak kaydıyla, hamile çalışanlar hamilelik ve annelik izinleri süresince işten çıkarılamazlar. Bu konuda gerekli düzenlemeleri yapmak üye devletlerin görevidir.²³⁰

Direktifin bir diğer önemli maddesi olan 11. maddede doğum izni esnasında kadın çalışanların alacağı ödenek düzenlenmiştir. Buna göre kadın işçinin istihdamla bağlı tüm hakları saklıdır ve doğum izni süresince kendisine belli bir miktar ödenek sağlanacaktır. Söz konusu ödenek, zorunlu sosyal güvenlik sisteminde verilen hastalık ödeneğinden daha düşük olamaz. 12. madde ise diğer direktiflerle benzer şekilde, hakların ihlal edilmesi durumunda izlenecek prosedürün ve başvurulacak mercilerin üye devletlerce belirlenmesi gerektiğini öngörmektedir.²³¹ Bu Direktifle, özde ortadan kaldırılması mümkün olmayan biyolojik farklılıklardan dolayı dezavantajlı durumların ortaya çıkmaması için hukuki önlemler alınarak risk grubunda sayılan hamile, lohusa ve emziren kadınlar korunmaya çalışılmaktadır.

2.7. 96 / 34/ EC Sayılı CEEP, ETUC ve UNICE Tarafından Kabul Edilen Ebeveyn İzni Çerçeve Antlaşması Hakkındaki Direktif

14 Aralık 1995 tarihinde CEEP (European Center of Public Enterprises- Avrupa Kamu Teşebbüsleri Merkezi), ETUC (European Trade Union Confederation- Avrupa Sendikalar Konfederasyonu) ve UNICE (Union of Industries of European Community- Avrupa Sanayi ve İşveren Konfederasyonları Birliği) tarafından *Ebeveyn İzni Çerçeve*

²²⁹ Şebnem Gökçeoğlu Balcı, “Koruma mı Dışlama mı? Çalışma Mevzuatımızda Kadını Koruyucu Kimi Düzenlemelerin Kadın İstihdamı ve AB Normları Açısından Değerlendirilmesi”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 3, 2017, s. 1280.

²³⁰ Akpınar, op. cit., s. 19.

²³¹ Ertürk, op. cit., s. 115.

Antlaşması kabul edilmiştir. Antlaşmanın amacı, iş ve aile hayatını uyumlaştırarak kadınlar ve erkekler arasındaki fırsat ve muamele eşitliğini artırmaktır. 3 Haziran 1996 tarihinde, bahsi geçen antlaşmanın Topluluk üyesi devletlerde yürürlüğe girebilmesi için Avrupa Konseyi 96/ 34/ EC²³² sayılı direktifi düzenlemiştir.²³³

Söz konusu Direktif ile ilk defa bir çerçeve anlaşma direktif olarak kabul edilmiştir.²³⁴ Bu direktife göre, doğum ya da evlat edinme yoluyla çocuk sahibi olan kadın veya erkek çalışana, çocuğun bakımı için en az üç aylık izin hakkı verilecektir. Ebeveyn izninin ne zaman kullanılacağı üye devletler ve yönetim ile işçilerce belirlenecektir. Fakat iznin, çocuk sekiz yaşına gelene kadar kullanılması gerekmektedir. Ebeveyn izni, kadın ile erkek arasında fırsat ve muamele eşitliğinin tesis edilebilmesi açısından devredilemez niteliktedir.²³⁵ Aksi takdirde ebeveyn iznini kadın kullanmaya devam edecek ve çocuk bakımının kadının görevi olduğuna dair toplumsal rol paylaşımı da devam edecektir. Bu durum ise kadın erkek eşitsizliğinin devamına sebep olacaktır.

96/ 34/ EC sayılı direktife göre, ebeveyn iznini kullanan çalışanlar, izin bittiğinde aynı işlerine veya bu mümkün değilse benzer ya da eşdeğer bir işe geri dönme hakkına sahiptir. Çalışanın izin başlangıcında kazanılmış hakları, izin bittiğinde de muhafaza edilecektir. Ayrıca bahsi geçen haklar, iç hukuktan, toplu sözleşme ve uygulamalardan ileri gelen değişikliklerle beraber uygulanacaktır.²³⁶ Direktifin 2. maddesinin 8. fıkrasında üye devletlerin, çalışanın hizmet sözleşmesini ve bu sözleşmeden doğan haklarını ve bu hakların sürekliliğini dikkate alarak düzenlemeler yapması gerektiği belirtilmektedir. Aynı şekilde direktifte, sözleşmenin uygulanmasından doğan uyuşmazlıkların giderilebilmesi için ulusal mevzuatta gerekli düzenlemelerin yapılması görevi de üye devletlere verilmektedir.²³⁷

²³² Council Directive 96/ 34/ EC of 3 June 1996, Official Journal of the European Communities, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31996L0034&from=EN> , (21.02.2020).

²³³ Bolcan, op. cit., s. 262.

²³⁴ Konuk, "Avrupa Birliği Hukukunda Cinsiyet Ayrımcılığına İlişkin Temel Kavramların Değerlendirilmesi", s. 1734.

²³⁵ *Avrupa Sosyal Politikası ve Kadın Hakları*, ARI Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, İstanbul, Ekim 2005, s. 23; Sinem Göçmener, *Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Kadın Erkek Eşitliği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 77.

²³⁶ Nurgün Kul Parlak, "Avrupa Birliği'nde İş-Yaşam Dengesine Yönelik Uyumlaştırma Politikaları: Ebeveyn İzni", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, 2016, s. 60.

²³⁷ Ertürk, op. cit., s. 118.

96/ 34/ EC Sayılı Direktif, her ne kadar ev hayatı ile iş hayatını uyumlaştırarak kadın ile erkeğin özel alandaki yükü paylaşmasını sağlamaya çalışmışsa da yalnızca ebeveyn iznine yönelerek kapsamını küçük tutmuştur. Buna rağmen, yalnızca çocuk bakımında da olsa, kadın ve erkeğe eşit sorumluluklar yüklenmesi ciddi bir adım olarak görülmektedir. Direktifi ulusal mevzuatlarına aktarabilmeleri için üye devletlere 1988 yılının Haziran ayına kadar süre tanınmıştır. Fakat AB'nin çalışma yaşamı ile ilgili olarak yayınlanan bazı raporlar, babaların doğum izni almasına dair uygulamaları yürürlüğe koyan devlet sayısının sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum ise konuyla alakalı dayatmanın olmamasıyla ilgilidir.²³⁸

2.8. 86 / 378 / EEC Sayılı Mesleki Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Kadın ve Erkeğe Eşit Muamele Edilmesine Dair Direktifte Değişiklik Yapan 96/ 97/ EC Sayılı Direktif

20 Aralık 1996 tarihinde çıkarılan 96/ 97/ EC sayılı Direktifle, 86/ 378/ EEC Direktifinde değişiklikler yapılmıştır. Yeni direktifte, 86/ 378/ EEC'nin 5. maddesi aynen korunmuş ve eşit muamele ilkesinin uygulama alanları aynı kalmıştır. Benzer şekilde, 7. madde de değiştirilmeden muhafaza edilmiştir.²³⁹ Fakat 86/ 378'in 9. maddesinde değişiklik yapılmıştır. Adalet Divanı'nın vermiş olduğu Bilka Kaufhaus²⁴⁰ ve Barber²⁴¹ gibi kararlar ile ATKA'nın 119. maddesinin özel sosyal güvenlik planlarına uygulanacağı sonucuna varılmıştır. Divan, Marshall²⁴² Davası'nda verdiği kararla, 86/ 378 sayılı Direktifin, özel sosyal güvenlik planlarında kadınlar ve erkekler için farklı emeklilik yaşları belirlenebileceğini belirten 9. maddesinin a bendini değiştirmiştir.²⁴³ Söz konusu davada sağlık uzmanlığı alanında çalışan Helen Marshall, çalışmaya devam etmek istemesine rağmen 62 yaşında iken işvereni tarafından zorunlu olarak emekli edilmiştir. Sağlık uzmanlığı alanında erkek çalışanlar için 65 olan emeklilik yaşı, kadın çalışanlar için 60 olarak tayin edilmiştir. Marshall, emeklilik

²³⁸ Akpınar, op. cit., s. 19.

²³⁹ Tunçcan Ongan, op. cit., s. 98.

²⁴⁰ JOTC, Bilka-Kaufhaus GmbH, Case 170/84, 13.05.1986, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61984CJ0170&from=EN>, (15.02.2020).

²⁴¹ JOTC, Harvey Barber, Case C-262/88, 17.05.1990, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:32ab0ae3-b8cc-4104-8f5c-03d29be408e0.0002.03/DOC_2&format=PDF, (15.02.2020).

²⁴² JOTC, M. H. Marshall, Case 152/84, 26.02.1986, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61984CJ0152&from=EN>, (15.02.2020).

²⁴³ Ertürk, op. cit., ss. 109-110.

yaşının belirlenmesinin ayrımcılık olduğunu savunmuştur. Divan, kadın işçinin sadece emekliliğe hak kazandığı için işten çıkarılamayacağına hükmetmiştir.²⁴⁴

Divan bahsi geçen Marshall davasında, direktiflerin birey ile devlet arasındaki ilişkileri düzenlediğini, bireyler üzerinde yükümlülük yaratmadığını belirtmiştir. Yani bireyler, direktiflere dayanarak başka bir bireye ya da devlet dışı kuruma karşı hak iddia edemeyeceklerdir. Zira direktifler, üye devletleri bağlayan hukuki metinlerdir. Direktiflerin düzgün bir şekilde iç hukuka aktarılması bireylerin değil, üye devletin sorumluluğundadır.²⁴⁵ Böylece Divan davada, kadın ve erkekler için farklı emeklilik yaşları belirlenebilmesine göz yuman üye devleti sorumlu tutmuştur. Bu sebeple de 96/97/ EC sayılı Direktifin 9. maddesinde yapılan değişikliğe göre, kadın ve erkekler için emeklilik yaşı, zorunlu sosyal güvenlik sistemlerinde farklı olabilecek fakat özel sosyal güvenlik sistemlerinde (serbest çalışanlar hariç) aynı yaşın belirlenmesi gerekecektir.²⁴⁶

2.9. 97 / 80 / EC Sayılı Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık Davalarında İspat Yükümlülüğüne İlişkin Direktif

15 Aralık 1997 tarihinde kabul edilen Direktifin amacı 1. maddesinde ortaya konmuştur. Bu maddeye göre Direktifin amacı, eşit muamele ilkesinin ihlal edilmesi sebebiyle zarar gören kişilerin, yetkili makamlardan sonra yargı mercilerine başvurmasını sağlayacak daha etkili önlemlerin alınmasıdır.²⁴⁷ Direktifin 2. maddesinin 1. fıkrasında, cinsiyete dayalı doğrudan ve dolaylı ayrımcılık yasaklanmaktadır. 2. fıkrada ise dolaylı ayrımcılığın tanımı yapılarak tarafsız olduğu addedilen bir kararın, ölçütün yahut önlemin bir cinsiyete mensup kişilerin büyük kısmını negatif yönde etkilemesi olarak adlandırılmaktadır.²⁴⁸

AB en başından beri, toplumsal cinsiyet rollerinden sıyrılmış ve bireysel anlamda benliğini ortaya koyabilen insanlardan oluşan ve fırsat eşitliğine dayanan bir toplum hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşabilmek için sadece şekli anlamda eşitlik

²⁴⁴ Ibid., s. 103.

²⁴⁵ Ahmet M. Güneş, "Avrupa Birliği Yönergelerinin Doğrudan Etkisi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 2, 2009, ss. 301-303.

²⁴⁶ Ertürk, op. cit., s. 110.

²⁴⁷ Ertan İren, *Avrupa Birliği İş Hukuku Yönergeleri Karşısında 4857 Sayılı İş Kanunu'nun Durumu*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 155.

²⁴⁸ Nurhan Süral, *Avrupa Topluluğunun Çalışma Yaşamında Kadın-Erkek Eşitliğine Dair Düzenlemeleri ve Türkiye*, Ankara: Başbakanlık Yayınları, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Soruları Genel Müdürlüğü, Eylül 2002, s. 100; Akpınar, op. cit., s. 17.

anlayışının yeterli olmayacağı da açıktır. Bu nedenle doğrudan ve dolaylı ayrımcılık yasağı, cinsler arasındaki ayrımcılık hallerine Adalet Divanı tarafından uygulanmaya başlamıştır.²⁴⁹ Divan'ın kararlarında fiili anlamda kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasına ciddi katkıları olan bir kavrama yani dolaylı ayrımcılık kavramına yer vermesi, ayrımcılık hukukuna yaptığı en önemli katkılardandır.²⁵⁰ Daha sonrasında Divan'ın içtihadının etkisiyle yerleşen kavram, Komisyon tarafından çıkarılan başta 97/ 80 sayılı Direktif olmak üzere başka direktiflere de girerek norm halini almıştır.

Direktifin 3. maddesi, uygulama alanları ile ilgilidir. Buna göre Direktif, ATKA'nın 119. maddesine, ücret ve muamele eşitliğiyle ilgili 75/ 117/ EEC ve 76/ 207/ EEC sayılı Direktiflere, cinsiyete dayalı ayrımcılık ile ilgili 92/ 85/ EEC ve ebeveyn iznine ilişkin 96/ 34/ EC sayılı direktiflerin kapsadığı durumlara, isteğe bağlı veya iç hukukun sağladığı yargı dışı yöntemler hariç, ulusal hukuk tarafından sağlanan adli ve idari mahkemelere uygulanır.²⁵¹ Direktifin 4. maddesi ise asıl konusu olan ispat yükü ile ilgilidir. Bu maddeye göre, eşit muamele ilkesinin kendisine uygulanmadığını düşünen kişi iddiasını ispatlamakla değil, davalı taraf aksini ispatlamakla yükümlüdür. Aslında ispat yükü davacıya aittir fakat kendisine ayrımcılık yapıldığına dair karineler ortaya koyması, ispat yükünü karşı tarafa geçirecektir.²⁵²

2.10. 2000/ 78 / EC Sayılı İşe Alma ve Mesleki Açından Eşit Muamele Edilmesi Hakkında Genel Çerçeve Direktifi

AB mevzuatında ırk, etnik köken, ücret gibi pek çok konuda ayrımcılık yasağı düzenlenmiştir. Fakat kadınlar aynı anda birden fazla konuda ayrımcılığa maruz kaldığı için bu konuda ek düzenlemelere ihtiyaç duyulmuş ve 27 Aralık 2000 tarihinde, 2000/ 78 / EC Sayılı Direktif kabul edilmiştir. Din ve inanca, cinsel yönelime, yaşa ve engelli olma durumuna dayalı ayrımcılık halleri, ilk defa bu işlem ile direktif düzeyinde

²⁴⁹ Ebru Kılıç, "İşverenin Eşit Davranma Borcu Açısından Türk İş Hukukunun Avrupa Birliği Hukukuna Uyumlu", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 6, Temmuz 2011, s. 232.

²⁵⁰ Kübra Doğan Yenisey, "İş Kanununda Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 11, 2006, s. 71.

²⁵¹ İren, loc. cit.

²⁵² Council Directive 97/ 80/ EC of 15 December 1997, Official Journal of the European Communities, s. 3, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997L0080&from=EN> , (26.02.2020).

düzenlenmiştir.²⁵³ Direktifin 1. maddesinde amacı şöyle açıklanmaktadır; "*Bu Direktifin amacı, üye devletlerde eşit muamele ilkesinin uygulanması maksadıyla, işe alma ve mesleki açıdan din veya inanış, engellilik, yaş veya cinsel yönelime dayalı ayrımcılıkla mücadelede genel bir çerçeve çizmektir.*"²⁵⁴ Görüldüğü üzere 2000/ 78/ EC sayılı Direktif, sadece cinsiyet temelinde ayrımcılığı önlemeye yönelik değildir. Diğer ayrımcılık halleri için de çerçeve çizmektedir.²⁵⁵

Direktifin 2. maddesinde ayırım kavramı, bir kişinin din, dünya görüşü, engellilik, yaşlılık veya cinsel eğilim gibi nedenlerle farklı muamele görmesi olarak tanımlanmaktadır. Aynı maddede, doğrudan ve dolaylı ayrımcılığın da tanımları yapılmaktadır.²⁵⁶ Görüldüğü üzere, ayrımcılık tanımı önceki direktiflerle aynı olmakla birlikte ayrımcılığa sebep olabilecek durumların sayısı artırılmıştır. Örneğin, Afrikalı birinin etnik kökeninden dolayı işe kabul edilmemesi, bir kadının sadece kadın olduğu için bir erkekten daha düşük ücret alması veya bir kişinin din ya da inancından dolayı işinde yükselmemesi doğrudan ayrımcılık olarak kabul edilecektir.²⁵⁷

Bir önceki bölümde değindiğimiz 97/ 80/ EC sayılı Direktifin 2. maddesinde dolaylı ayrımcılığın tanımı, tarafsız olduğu addedilen bir kararın, ölçütün yahut önlemin bir cinsiyete mensup kişilerin büyük kısmını olumsuz etkilemesi olarak tanımlanmaktaydı. Oysa şu an incelemesini yaptığımız 27 Kasım 2000 tarihli Direktifte, önlem yahut kriterin belli cinse mensup kişileri büyük oranda olumsuz etkilemesi kıstasından yani istatistik yönteminden vazgeçilmiştir. Bundan böyle tarafsız bir hükmün, ölçüt yahut önlemin başka kişilere kıyasla belli bir dini inanca, dünya görüşüne, sakatlığa, yaşa veya cinsel yönelime sahip kişilerin aleyhinde olması dolaylı ayrımcılık için yeterli sayılmıştır. Bu değişiklik sadece şekli değildir, aynı zamanda bir anlayış değişikliğini ortaya koymaktadır.²⁵⁸

²⁵³ Gonca Aydınöz, "Avrupa Birliği Direktifleri ile ATAD Kararları Çerçevesinde Ayrımcılık Yasağı ve Ayrımcılığın İspatı", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 22, 2009, s. 170.

²⁵⁴ Council Directive 2000/ 78/ EC of 27 November 2000, Official Journal of the European Communities, s. 3, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0078&from=EN>, (29.02.2020).

²⁵⁵ ARI Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, op. cit., s. 27.

²⁵⁶ Ali Nazım Sözer, "-AB'nin İstihdama İlişkin 2000/78 EG Sayılı Çerçeve Yönergesi Işığında- Türk İş Hukukunda Din, Dünya Görüşü, Özürlülük, Yaşlılık ve Cinsel Eğilime İlişkin Düzenlemeler", *MESS Sicil Dergisi*, Sayı: 2, Haziran 2006, s. 186.

²⁵⁷ Ensari Yücel, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Birliği Direktiflerinde Ayrımcılık Yasağı Hukuku", *Adam Akademi*, Cilt: 1, Sayı: 6, 2015, s. 73.

²⁵⁸ Doğan Yenisey, "Kadın-Erkek Eşitliği Bakımından Türk İş Hukuku'nun Avrupa Birliği Hukuku ile Olası Uyum Sorunları", s. 15.

Direktifin 3. maddesinde direktifin kapsamı, işe giriş, mesleki terfi, mesleki eğitim, ücret ve fesih dâhil çalışma koşulları, mesleki örgütlere üyelik olarak belirtilmiştir. 4. maddede ise Direktifin koruma alanının sınırları çizilmiştir.²⁵⁹ Direktifin 7. maddesinde olumlu eylemle ilgili düzenlemelere yer verilmiş ve pozitif ayrımcılığa yönelik düzenlemelerin eşitlik ilkesini zedelediğinin bir kez daha üzerinde durulmuştur. İş hayatında kadınlarla erkekler arasında eşitliğin sağlanabilmesi için daha az temsil edilen cinsin teşvik edilmesi ve mesleki anlamda gelişebilmesi adına kolaylaştırıcı tedbirler alınması olumlu ayrımcılık kapsamına girmektedir.²⁶⁰

Direktifin 9. maddesi, ayrımcılığa maruz kalanların başvurabileceği hukuki yolların üye devlet tarafından oluşturulmasını öngörmektedir. 10. maddesi ise bir önceki 97/ 80/ EC sayılı Direktifin ispat yüküne dair 4. maddesine paralel olarak, ayrımcılık yapıldığına ilişkin açık deliller bulunan davalarda, ispat yükünün davalı tarafa geçeceğini hükme bağlamaktadır. 16. madde kanun, tüzük, iş sözleşmeleri ve meslek içi kurallarda eşit muamele ilkesine aykırı düzenlemelerin üye devletler tarafından kaldırılması gerektiğini belirtmektedir. Son olarak 18. maddeye göre, üye devletler Aralık 2003'e kadar iç hukuklarını Direktif ile uyumlu hale getireceklerdir.²⁶¹

2.11. 76/ 207/ EEC Sayılı İşe Alımda, Mesleki Eğitim ve İşte Yükselmeye ve Çalışma Koşullarında Kadınlara ve Erkeklerle Eşit Davranılmasına İlişkin Direktifi Değiştiren 2002 / 73 / EC Sayılı Direktif

Çalışma yaşamında kadın ile erkek arasında eşitliğin tam manada sağlanabilmesi için 9 Şubat 1976 tarihli ve 76/ 207/ EEC sayılı Direktif, 23 Eylül 2002 tarihli ve 2002/ 73/ EC sayılı Direktifle değiştirilmiştir.²⁶² Direktifin değiştirilen 2. maddesinde doğrudan ve dolaylı ayrımcılık kavramlarına yer verilmiştir. Aynı maddenin 1. fıkrasında, "*eşit muamele ilkesi, doğrudan veya özellikle medeni duruma veya aile*

²⁵⁹ Sözer, op. cit., ss. 186-187.

²⁶⁰ A. Eda Manav, "2000/43, 2000/78, 2006/54 Sayılı AB Direktifleri Çerçevesinde İş Hukukunda Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye'deki Yansımaları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Özel Sayı, 2013, (Basım Yılı: 2014), ss. 742-743.

²⁶¹ Süral, op. cit., s. 102.

²⁶² Linda Clarke, "Harassment, Sexual Harassment and the Employment Equality (Sex Discrimination) Regulations 2005", *Industrial Law Journal*, Cilt: 35, Sayı: 2, Haziran 2006, s. 166.

*durumunda atıfta bulunacak şekilde dolaylı olarak, cinsiyet temelinde her türlü ayrımcılığın yapılamayacağı anlamına gelmektedir.*²⁶³

2002/ 73/ EC sayılı Direktifin 2. maddesinin 3. fıkrasına göre, “*Bu direktifteki anlamıyla taciz ve cinsel taciz, cinsiyete dayalı ayrımcılık sayılır ve bu nedenle yasaklanmıştır.*” Böylece Direktif, doğrudan ve dolaylı ayrımcılığı tanımakla kalmamış, taciz ve cinsel tacizi de cinsiyet temelinde ayrımcılık olarak kabul etmiştir. Direktife göre, “*Cinsel taciz: Kişinin onurunu çığnemeyi amaçlayan özellikle yıldırıcı, düşmanca, değersizleştirici, aşağılayıcı ya da incitici bir ortam yaratan ve kişinin isteği dışında gerçekleşen sözlü, sözlü olmayan ya da fiziksel her türlü cinsel içerikli tavidir.*”²⁶⁴ Bu tanımda özellikle üç temel unsur üzerinde durulmaktadır. Bunlar bu durumun; istenilmeyen olması, insan onuruna aykırı olması ile onur kırıcı, aşağılayıcı, küçük düşürücü ve saldırgan bir ortam yaratmasıdır. İnsanlık onuruna aykırı davranış tanımı, üye devletlerin kendi anlayış ve kültürel yapıları gereğince belirlenecektir. 'Onur kırıcı, aşağılayıcı, küçük düşürücü ve saldırgan bir ortam'ın nasıl olduğu da bu noktada önem arz etmektedir. Direktifte bu konuya açıklık getirilmemekle beraber, bu ölçütün alındığı ABD Yüksek Mahkemesi içtihadına göre, işçinin çalışma ortamını etkileyecek derecede ciddi ve ahlaksızca davranışlar, küçük düşürücü ve saldırgan bir ortam yaratacaktır.²⁶⁵

Direktifin 2. maddesinin 3. fıkrasında kişinin taciz veya cinsel taciz minvalinde bir davranışı reddetmesinin ya da bu tarz bir davranışa boyun eğmesinin, bu kişinin aleyhinde karar alınmasına temel oluşturamayacağı belirtilmektedir. Aynı maddenin 4. fıkrası, bir kimseye karşı cinsiyete dayalı ayrımcılık yapılması için talimat verilmesini de direktifteki anlamıyla ayrımcılık olarak kabul etmektedir. 3. maddeye göre, üye devletler, işverenleri ve mesleki eğitimden sorumlu kişileri, her türlü ayrımcılığı önlemeye dair önlemleri almaya teşvik edecektir.²⁶⁶

2002/ 73/ EC sayılı Direktif 6. maddesi ile üye devletlerden, ayrımcılığa maruz kalarak bundan zarar gören kişilerin uğradıkları zararlarla orantılı ve caydırıcı nitelikte

²⁶³ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Çalışma Mevzuatı ile ilgili Avrupa Birliği Direktifleri*, s. 219.

²⁶⁴ Z. Gönül Balkır, "Cinsiyet Ayrımcılığı Temelinde İş Yerinde Cinsel Taciz", *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2015, s. 22; T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Çalışma Mevzuatı ile ilgili Avrupa Birliği Direktifleri*, s. 220.

²⁶⁵ Erdem Özdemir, "İşyerinde Cinsel Taciz", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 11, 2006, ss. 84-85.

²⁶⁶ Council Directive 2002/73/EC of The European Parliament and of the Council of 23 September 2002, Official Journal of the European Union, s. 3, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002L0073&from=EN>, (01.03.2020).

tazminat veya tamirat borcu ödenmesini öngören iç hukuk düzenlemelerini yapmalarını istemektedir.²⁶⁷ 7. madde ise mağdurlaştırma üzerinde durarak ayrımcılık dolayısıyla şikâyetle bulunan ya da eşit muamele ilkesine uyulmadığını belirterek hukuki yollara başvuran bir kişinin, tepki olarak işten çıkarılmaması ya da olumsuz davranışlara maruz kalmaması için gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasını öngörmektedir.²⁶⁸

2.12. 2004/ 113 / EC Sayılı Mal ve Hizmetlere Erişim Konusunda Kadın ve Erkeğe Eşit Muamele Edilmesine Dair Direktif

2004 yılına kadar AB'nin kabul ettiği bütün direktifler iş yaşamıyla ilgiliydi. 2004/ 113/ EC sayılı Direktif ise cinsiyet temelinde ayırım yapılmaksızın kadın ve erkeğin tüm alanlarda mal ve hizmetlere eşit şekilde erişebilmesini öngörmektedir. Bu bakımdan AB tarafından çalışma hayatı dışında düzenlenen ilk direktif olma özelliği göstermektedir. Ayrıca söz konusu Direktif, Amsterdam Antlaşması'nı baz alarak, hayatın her alanında cinsiyete dayalı ayrımcılığı yasaklayan ilk direktif olması açısından örnek teşkil etmektedir.²⁶⁹ ATKA'nın 13. maddesi, çalışma hayatı dışında da cinsiyete dayalı ayrımcılıkla mücadele edilmesini öngörmektedir. 13 Aralık 2004 tarihinde kabul edilen Direktif de bu maddeye istinaden mal ve hizmetlere ulaşımında eşit muamele konusunda genel bir çerçeve çizmeyi amaçlamaktadır. Direktif, konut, bankacılık ve sigortacılık gibi hizmetleri de kapsamaktadır.²⁷⁰

Direktifin 1. maddesinde, yukarıda da değindiğimiz amacına yer verilmektedir. 2. maddede bir önceki direktifte olduğu gibi doğrudan ve dolaylı ayrımcılık, taciz ve cinsel taciz kavramlarının tanımları yapılmaktadır. 3. madde direktifin kapsamına değinirken, 4. madde eşit muamele ilkesi üzerinde durmaktadır.²⁷¹ Anlaşılacağı üzere, bu Direktif de önceki gibi tanımları özellikle tekrarlamakta ve taciz, cinsel taciz ve ayrımcılığa teşviki de cinsiyet temelinde ayrımcılık olarak görmektedir. Öte yandan doğrudan ve dolaylı ayrımcılığı da yasaklamaktadır. Bu bağlamda örneğin sigortacılık

²⁶⁷ Bolcan, op. cit., s. 259.

²⁶⁸ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Çalışma Mevzuatı ile İlgili Avrupa Birliği Direktifleri*, s. 221.

²⁶⁹ Moroğlu, "Avrupa Birliği Antlaşmalarında ve Yönergelerinde Kadın Erkek Eşitliği", ss. 9-10.

²⁷⁰ Feride Acar ve Hakkı Onur Arıner, *Kadınların İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*, Ankara: İçişleri Bakanlığı Genel Yayın No: 656, Şubat 2009, ss. 27-28.

²⁷¹ Council Directive 2004/ 113/ EC of 13 December 2004, Official Journal of the European Union, s. 4, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0113&from=EN>, (02.02.2020).

alanında yapılacak bir sözleşme için prim hesaplanırken cinsiyetin kriter olarak alınması ayrımcılıktır ve yasaktır.²⁷²

Direktifin 6. maddesi 'olumlu eylem' üzerinde durarak, kadın ile erkek arasında tam manasıyla eşitliğin sağlanabilmesi için pozitif ayrımcılık uygulamalarının yürütülmesinin, ayrımcılık yasağı ilkesine hanel getirmeyeceğini belirtmektedir. 12. maddeye göre, üye devletler eşitliği tesis edecek, geliştirecek, analiz edecek birimler kurulması için gerekli düzenlemeleri yapacaktır. Bu birimler, her türlü önyargıdan uzak bir şekilde, ayrımcılık mağdurlarına destek sağlayacak, konuyla ilgili araştırmalar yapacak ve bağımsız raporlar yayınlayacaktır. 16. madde ise Direktifin uygulanması ile ilgili düzenleme içermektedir. Buna göre üye devletler konuyla ilgili raporlarını, ilki 21 Aralık 2007 tarihinde olmak üzere, beş yılda bir Komisyon'a sunacaklardır. Komisyon da özet rapor hazırlayarak Konsey ve Parlamento'ya sunacaktır. Söz konusu Komisyon gerek görürse Direktif üzerinde değişiklik yapılmasını teklif edecektir.²⁷³ Direktifin diğer maddelerinde iç hukuk mevzuatına uyumlaştırma, iç hukukta bulunan ve eşit muamele ilkesine aykırılık teşkil eden her türlü hukuki düzenlemenin kaldırılması, Direktife uyulmaması halinde cezalandırma, raporlar ve yürürlüğe girme konuları da açıklanmaktadır.²⁷⁴

2.13. 2006/ 54/ EC Sayılı İstihdam ve Çalışma Koşullarında Kadın ve Erkeklere Eşit Davranma ve Fırsat Eşitliği İlkesinin Uygulanmasına Dair Direktif

Birliğin çıkarmış olduğu yukarıda bahsettiğimiz direktifler, zaman içerisinde Divan kararları ile değişikliğe uğramıştır. Önceki direktiflerin içerdikleri kavramlar, sağladıkları koruma kapsamı ve öngördükleri usuller de böylece değişmiştir. Öte yandan konu bakımından kapsama alanlarında ihtiyaçlar da değişmiştir. Bu sebeplerle 2 Temmuz 2006 tarihinde, 2006/ 54/ EC²⁷⁵ sayılı direktif düzenlenmiştir. Bu Direktif, 75/ 117/ EEC, 96/ 97/ EC, 97/ 80/ EC ve 2002/ 73/ EC sayılı direktiflerin revize edilmiş ve

²⁷² Berna Özşar, *Avrupa Birliği Sigorta Müktesebat Rehberi*, 2. Baskı, İstanbul: Ceyma Matbaacılık, Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği, Temmuz 2007, ss. 141-142.

²⁷³ ARI Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, op. cit., s. 26.

²⁷⁴ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Çalışma Mevzuatı ile İlgili Avrupa Birliği Direktifleri*, ss. 229-230.

²⁷⁵ Council Directive 2006/54/EC of The European Parliament and of the Council of 5 July 2006, Official Journal of the European Union, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006L0054&from=EN>, (22.02.2020).

birleştirilmiş halidir. Topluluk üyesi devletlerin söz konusu direktifi, 15 Ağustos 2009'a kadar iç hukuklarına aktarmaları gerektiği için bahsi geçen tarihe gelindiğinde 75/ 117/ EEC, 76/ 207/ EEC, 86/ 378/ EEC ve 97/ 80/ EC sayılı direktifler yürürlükten kaldırılmıştır.²⁷⁶

Bahsettiğimiz üzere AB, ayrımcılık konusuna özen göstermiş ve kadın-erkek eşitliğinin sağlanabilmesi için ayrımcılığın önlenmesi gerektiği üzerinde durmuştur. 2006/ 54/ EC sayılı Direktifte, ayrımcılığın yalnızca işyerinde yapılmadığı, işe alım, meslek içi eğitim ve işte yükselme olanaklarına erişim gibi konularda da yapıldığı belirtilmektedir. Bundan dolayı, bahsi geçen durumlardaki ayrımcılık da yasaklanmalı ve cezalandırılmalıdır. Devlet, işverenler ve mesleki eğitim sorumluları iş birliği yaparak bilhassa işe alım, meslek içi eğitim ve işte yükselme olanaklarına ulaşmada cinsiyet temelli ayrımcılıkla ve işyerinde taciz ile cinsel tacizle mücadele etmelidir. Ayrıca kadın ile erkeğin özel alanda sorumlulukları ortaklaşa paylaşabilmesi adına aile ve iş hayatının uyumlaştırılabilmesi için esnek çalışma saatlerinin ayarlanması gibi uygulamalara da özen gösterilmelidir.²⁷⁷

Direktifin gerekçelerinin belirtildiği bölümde, kadın-erkek eşitliğinin o dönemki adıyla Topluluk hukukunun (günümüzde AB hukukunun) temel ilkesi olduğu belirtilmektedir. Topluluğu kuran Antlaşma maddeleri uyarınca, kadın ile erkek arasında eşitliği sağlamanın Topluluğun sadece 'amacı' değil, aynı zamanda 'görevi' olduğu bildirilmektedir. Bu duruma istinaden, Topluluk tüm faaliyetlerinde eşitliği sağlamak adına teşvik etme yükümlülüğü altındadır.²⁷⁸ Diğer direktiflere benzer şekilde bu Direktifin de 2. maddesinde, doğrudan ve dolaylı ayrımcılık ile taciz ve cinsel tacizin tanımları yapılmaktadır. 3. maddede üye devletlerden, iş yaşamında kadınlarla erkekler arasında gerçek anlamda eşitliği sağlayabilmek için gereken önlemleri almaları istenmektedir. Diğer maddelerde de genel itibarıyla ayrımcılığın yasaklanması üzerinde durulmaktadır. Direktifin 19. maddesi, cinsiyete dayalı ayrımcılık yasağının ihlali

²⁷⁶ Aydınöz, op. cit., ss. 170-171.

²⁷⁷ Esin Gürbüz Güngör, "Türk Hukuku Ve Avrupa Birliği Hukukunda Kadın İstihdamının Teşvikine Yönelik Düzenlemeler", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2012, s. 24.

²⁷⁸ İnsan Hakları Kurullarının Desteklenmesi ve Kadın Hakları Projesi, Temel Haklar Şartı ve Eşitlik ve Ayrımcılık Alanında Avrupa Birliği Direktifleri, (ty), ss. 34-35,

https://www.tihk.gov.tr/upload/file_editor/2019/03/1551818880.pdf , (22.02.2020).

durumunda ispat yükünün muhatabını değiştirmesi açısından önemlidir. Bu madde ile ispat yükü mağdur olan taraftan alınarak davalı tarafa geçirilmiştir.²⁷⁹

Direktifin yukarıda bahsettiğimiz 3. maddesi, devletlere pozitif eylem yükü getirmektedir. Çünkü bu madde, kurucu antlaşmaya atıfta bulunarak çalışma yaşamında kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için gerekli önlemlerin alınmasını öngörmektedir. Bu önlemler pozitif ayrımcılık hükümleri içerebilir. Zira üye devletlerin iç hukuklarında gerekli düzenlemeleri yapmayarak bir cinsi diğerine karşı dezavantajlı konuma getirmeleri AB hukukuna aykırı olacaktır.²⁸⁰ Hatta Direktif, hamilelik ve doğum izni gibi durumlara istinaden kadınlar lehine önlemler alınmamasını ayrımcılık olarak görmektedir.²⁸¹

2006/ 54/ EC sayılı Direktif, mağdurlaştırma konusuna da değinmektedir. Bu kavram, ayrımcılığa maruz kaldığı için şikâyette bulunan ya da eşitlik ilkesine uyulması talebini öne sürerek hukuki yollara başvuran bir kişinin, şikâyetlerinden dolayı maruz kaldığı her türlü olumsuz tavır anlamına gelmektedir. Direktifin 24. maddesi konuyla ilgili şöyle demektedir: “*Üye Devletler, ulusal kanunlar ve/veya uygulamaların öngördüğü işçi temsilcisi olan kişiler de dâhil, çalışanları, eşit muamele ilkesinin uygulamaya sokulmasını amaçlamak üzere işletme içinde yapılan bir şikâyete ya da başlatılan herhangi bir hukuki sürece tepki olarak işveren tarafından işten çıkartılmaya ya da diğer olumsuz davranışlara karşı korumak için gerekli önlemleri ulusal yasal sistemlerinde yürürlüğe sokacaklardır.*”²⁸²

Bu bölümde bahsettiğimiz direktif, adeta bir şemsiye direktiftir. Cinsler arası eşitlik konusundaki direktifler tek bir çatı altında toplanarak mevzuat sadeleştirilmiştir. Böylece konuyla ilgili direktiflere tek bir metinde yer verilerek, kaynağa daha kolay ulaşım sağlanmıştır. Direktifte ayrımcılık örneklerine ve Divan kararlarına da yer verilmiş fakat yeni haklar öngörülmemiştir. Ayrımcılığın ortadan kaldırılabilmesi için sivil toplum kuruluşlarının önemine de dikkat çekilmiştir.²⁸³ Direktif kamu sektörü ve özel sektörün ikisinde de ayrımcılık yapılmasını yasaklaması açısından önemlidir. Ayrıca Direktif, kadın-erkek eşitliğini AB hukukunun temeline koyması ve eşitliği

²⁷⁹ Ibid., ss. 40-48.

²⁸⁰ Türkoğlu Üstün, op. cit., s. 111.

²⁸¹ Yücel, op. cit., s. 75.

²⁸² Manav, op. cit., ss. 770-771.

²⁸³ Moroğlu, op. cit., s. 10.

sağlamayı Birliğin öncelikli hedefleri arasında göstermesi bakımından da ciddi bir adım olarak görülmektedir.²⁸⁴

2.14. 96/34/EC sayılı Direktifin İlgâ Edilmesine İlişkin 2010/18/EU Sayılı Direktif

96/ 34/ EC sayılı Ebeveyn İzni Direktifi, 3 Haziran 1996'da Avrupa Konseyi tarafından düzenlenmiştir. Bunun öncesinde, 14 Aralık 1995'te UNICE, CEEP ve ETUC gibi sosyal taraflar, ebeveyn izni ve yarı zamanlı çalışma gibi konularda çerçeve antlaşmalar kabul etmişlerdi. Bu antlaşmaların amacı, iş ve aile hayatını bağdaştırarak kadın ile erkek arasındaki fırsat ve muamele eşitliğini artırmaktı. Söz konusu antlaşmalar Bakanlar Konseyi tarafından direktif olarak kabul edilmek suretiyle bağlayıcı nitelik kazanmıştır. Böylece sosyal tarafların Birliğin yasama sürecine katılımı mümkün olmuştur.²⁸⁵ İlerleyen yıllarda ortaya çıkan gereksinimler neticesinde ETUC, CEEP, UEAPME (European Association of Craft, Small and Medium-Sized Enterprises- Avrupa KOBİ Birliği) ve BUSINESSEUROPE (Avrupa Ticaret Konfederasyonu) gibi sosyal taraflar Ebeveyn İzni konusundaki Çerçeve Antlaşma'nın revize edilmesi için tekrar bir araya gelmiştir. Böylece Avrupa sosyal diyalogu tarihinde ilk olarak bir çerçeve antlaşmanın gözden geçirilmesi söz konusu olmuştur.²⁸⁶ Revizyon süreci sonunda, 8 Mart 2010 tarihinde kabul edilen 2010/ 18/ EU sayılı Direktifle 'Doğum İzni Hakkındaki Çerçeve Antlaşma' kabul edilmiş ve 96/ 34/ EC sayılı Direktif ilga edilmiştir.²⁸⁷

2010/ 18/ EU sayılı Direktif ile getirilen en önemli değişiklik, ebeveyn izninin süresi olmuştur. Önceki direktifin 3 ay olarak düzenlediği izin, ayrı ayrı her çocuk için her iki ebeveyne de verilecek biçimde 4 aya çıkarılmış ve 1 ayı iki ebeveyn arasında devredilemeyecek şekilde düzenlenmiştir. Bunun yanında Direktif, izin sonrası işine dönen ebeveyne, belirli zaman zarfında çalışma programında değişiklik talep edebilme

²⁸⁴ Manav, op. cit., s. 776.

²⁸⁵ Banu Uçkan, "Avrupa Birliği Anayasası'nın Genel Çerçevesi ve Sosyal Politikalara İlişkin Temel Düzenlemeleri", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2005, ss. 128-129.

²⁸⁶ T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, *Avrupa Birliği'nde Sosyal Güvenlik*, Ankara: Uzman Matbaa, Yayın No: 172, 2019, s. 22.

²⁸⁷ Namık Hüseyinli, "Uluslararası Sözleşmeler Işığında Aile Ve Çalışma Yaşamının Uzlaştırılması Kapsamında Ebeveyn İzninin Uygulamadaki Yeri", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, 2015, ss. 287-288.

hakkı da sunmaktadır.²⁸⁸ 96/ 34/ EEC sayılı Direktifte olduğu gibi verilecek izin, çocuğun sekiz yaşına gelene kadarki bir dönemde üye devletler ve sosyal taraflarca belirlenerek kullanılacaktır. Ayrıca evlat edinerek çocuk sahibi olanlar da ebeveyn iznini kullanabilmektedirler. Birlik üye devletlere, Direktifi iç hukuk mevzuatlarına aktarabilmeleri için 8 Mart 2012 tarihine kadar süre tanımıştır.²⁸⁹

İzin süresinin artırılmasının yanı sıra Direktif, ebeveyn iznini kullanıp işine geri dönen çalışanın kötü muameleye maruz kalmaması için de koruma sağlamaktadır. 96/ 34/ EEC sayılı Direktif yalnızca işten çıkarmaya karşı koruma sağlamaktaydı. Bunların yanı sıra 2010/ 18/ EU²⁹⁰ sayılı Direktif, belirli süreli ve yarı zamanlı çalışanların ebeveyn izni haklarını da güçlendirmiştir. Ayrıca tek ebeveynin, aynı cinsiyetten birliktelik yaşayanların, resmi olarak evlenmeden birlikte yaşayanların, uzun süreli hastalığı veya engelli çocuğu olan ebeveyn durumlarının ve ihtiyaçlarının göz önünde tutulması da Direktifin amaçları arasındadır.²⁹¹ Söz konusu Direktif, getirdiği yenilikler açısından oldukça önemli olmasına rağmen, kısmi ya da tamamen ücretli ebeveyn izni zorunluluğu getirmemesi açısından eleştirilmektedir. Direktifte, 96/ 34/ EEC sayılı Direktifte olduğu gibi ücrete ilişkin herhangi bir hüküm yer almamaktadır.²⁹²

2.15. 86/ 613/ EEC Sayılı Direktifi Fesheden ve Serbest Meslek Faaliyetleriyle Uğraşan Kadın ve Erkekler için Eşit Muamele İlkesinin Uygulanmasına İlişkin 2010/ 41/ EU Sayılı Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyi Direktifi

11 Aralık 1989 tarihinde kabul edilen 86/ 613/ EEC sayılı Direktif de aslında kendisinden önceki 76/ 207 ve 79/ 7 sayılı direktifler gibi eşit muamele prensibi üzerinde durmaktadır. Fakat daha önceki direktiflerin yalnızca bağımlı çalışanları hedef alması sebebiyle, ötekilerden farklı olarak prensibin uygulama alanını genişletmiş ve tarım dâhil olmak üzere profesyonel olarak çalışan kadınları da kapsamına almıştır. 7

²⁸⁸ Çağla Ünlütürk Ulutaş, "İş Ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları: Türkiye'de Yeni Politika Arayışları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 70, Sayı: 3, 2015, s. 734.

²⁸⁹ Nurhan Süral, "Türkiye'de Kadın İstihdamı: Fırsatlar, Engeller Ve Hukuki Çerçeve", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Özel Sayı, 2013, (Basım Yılı: 2014), s. 295.

²⁹⁰ Council Directive 2010/18/EU of 8 March 2010, Official Journal of the European Union, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0018&from=EN>, (02.03.2020).

²⁹¹ T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, *Avrupa Birliği'nde Sosyal Güvenlik*, s. 23.

²⁹² Nurhan Süral, "An Assessment Of The Pregnancy And Maternity- Related Provisions Of The Labour Legislation", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 72, Sayı: 2, 2014, s. 450.

Temmuz 2010 tarihli, 2010/ 41/ EU sayılı Direktif kabul edilmiş ve 86/ 613 sayılı Direktifi ilga etmiştir. 2006/ 54, 79/ 7 ve 2004/ 113 sayılı Direktiflerin kapsamına girmeyen alanlarla alakalı hükümlere yer vererek, serbest çalışan kadınlarla erkekler arasında eşit muamele prensibinin hayata geçirilmesini hedeflemektedir.²⁹³

2. maddede Direktifin serbest çalışan kişiler ile serbest çalışan kişinin faaliyetlerine katkıda bulunan eşleri ve ulusal hukuk tarafından tanınmışsa partnerlerini kapsadığı belirtilmektedir. 3. madde, daha önceki direktiflerde olduğu gibi tanımlara ayrılmıştır. 4. maddede ise eşit muamele prensibinden bahsedilmekte ve taciz ve cinsel tacizin cinsiyete dayalı ayrımcılık olduğu tekrar edilerek her ikisi de yasaklanmaktadır.²⁹⁴ Ayrıca yine bu maddenin 3. fıkrasında, “*cinsiyete dayalı kişilere karşı ayrımcılık yapılmasına yönelik bir talimat da ayrımcılık olarak addedilir.*” denmektedir. 5. maddede olumlu eylem üzerinde durularak, üye devletlerin eşitliği sağlamak için pozitif ayrımcılık yapmaları gerektiği belirtilmektedir. Ek olarak 8. maddeye göre, serbest çalışanlar ve serbest çalışanların kadın eşleri veya ulusal hukuk uygun buluyorsa partnerleri için gebelik veya doğum gibi durumlarda mesleki faaliyetlerinin aksaması sebebiyle kullanabilecekleri 14 haftalık doğum yardımı üye devletler tarafından zorunlu veya gönüllü olarak verilecektir.²⁹⁵

AB, 2002/ 73, 2004/ 113, 2006/ 54 ve 2010/ 41 gibi direktiflerle üye devletlere, ayrımcılıkla mücadele etmek ve eşitliği sağlamak için kurumlar kurmaları yükümlülüğü getirmiştir. Önceki direktiflerde olduğu gibi 2010/ 41 sayılı Direktifte de üye devletlere, ayrımcılığa maruz kalanların başvurabilecekleri hukuki yolların oluşturulması, mağdurların yardım alabileceği kurumların tesis edilmesi ve mağdurlara hukuki yardım sağlanabilmesi gibi sorumluluklar yüklenmiştir. Ayrıca üye devletlerin kurduğu/kuracağı eşitlik kurumlarının, Avrupa Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Enstitüsü gibi kurumlarla ortak hareket etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.²⁹⁶

²⁹³ CPS, İstihdam Ve Sosyal Politikaya İlişkin AB Müktesebat Rehberi, İstanbul& Brüksel, Ağustos 2011, s. 66, https://mess.org.tr/media/filer_public/d9/e5/d9e556d4-a6f4-4c51-ba69-7a47b2bacbfd/mess_ab_sosyal_politika_ve_istihdam_muktesebat_rehberi_tr-agustos2011.pdf, (04.03.2020).

²⁹⁴ Directive 2010/ 41/ EU of the European Parliament and of the Council of 7 July 2010, Official Journal of the European Union, ss. 3-4, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0041&from=EN>, (04.03.2020).

²⁹⁵ T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Çalışma Mevzuatı ile İlgili Avrupa Birliği Direktifleri*, ss. 262-263.

²⁹⁶ Diele Çakmak, "Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kurumları", *İnsan Hakları Savunucuları*, 23.09.2016, ss. 13-14,

3. AB MEVZUATI'NDA KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİNE DEĞİNEN DİĞER DÜZENLEMELER

Ekonomik amaçlarla kurulan AB'nin, 70'lerin başına kadar olan dönemde sosyal politikalar öncelikleri arasında değildi. Fakat ortak bir sosyal politika olmadan ekonomik bütünleşmenin de tam anlamıyla sağlanamayacağı zaman içerisinde anlaşılmıştır. Çıkarılan direktiflerin temel prensibi de ekonomik gelişmelerin toplumsal ve sosyal reformlarla desteklenmesi fikridir.²⁹⁷ Ekonomik entegrasyonun yanı sıra sosyal alanda da bütünlük sağlanabilmesi açısından, direktifler düzenlenmesi dışında farklı çalışmalar da yürütülmüştür. Bu çalışmalarda, kadın ile erkek arasındaki eşitliğe, ayrımcılık yasağına ve kadınların korunması gereken çeşitli haklarına da değinilmiştir. Buna istinaden sonraki bölümde, bahsi geçen çalışmalardan bazıları kadın-erkek eşitliği açısından ele alınmıştır.

3.1. Çalışanların Temel Sosyal Haklarına İlişkin Topluluk Şartı

1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi, siyasi alanda iş birliğini artırmayı amaçlamaktaydı. Senet ile Ortak Pazara da yeni bir boyut kazandırılması ve sermayenin Avrupa düzeyinde akışının düzenlenmesi öngörülmekteydi. Ancak Ortak Pazar girişiminin başarılı olabilmesi için sosyal politikanın da ihmal edilmemesi gerektiği biliniyordu. 1985 sonrasında artan sosyo-ekonomik sorunları görüşmek üzere sosyal tarafların bir araya geldiği bir dizi toplantılar başlatılmıştır. 1988'de Ekonomik ve Sosyal Komite, konuyla ilgili bir rapor hazırlamış ve "*Avrupa sosyal modelinin temel değerlerinin, Topluluk hukuku ile güvence altına alınmasını ve Topluluğun sosyal boyutunun oluşturulması*" gerektiğini belirtmiştir. Bu rapora dayanarak Komisyon tarafından hazırlanan belge, 1989'da gerçekleştirilen Strasbourg Zirvesi'nde *Çalışanların Temel Sosyal Hakları Topluluk Şartı* olarak kabul edilmiştir.²⁹⁸

Çalışanların Temel Sosyal Hakları Topluluk Şartı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ile Avrupa Sosyal Şartı (ASS)'na ve ILO Sözleşmeleri'ne koşt

<http://insanhaklarisavunuculari.org/dokumantasyon/files/original/9079aac90fb6225183cb8084ae34e498.pdf>, (04.03.2020).

²⁹⁷ Konuk, op. cit., s. 1735.

²⁹⁸ Meryem Koray ve Aziz Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, Ankara: Belediye-İş Yayınları, AB'ye Sosyal Uyum Dizisi, Mayıs 2007, ss. 170-171.

haklar içermektedir.²⁹⁹ Topluluk Sosyal Şartı ile ASS birbirinden farklıdır. 18 Ekim 1961 tarihli ASS, Avrupa Konseyi'ne üye olan on altı devlet tarafından İtalya'nın Torino kentinde onaylanmıştır. Şart, temel sosyal, ekonomik, medeni ve politik hakları koruyan ve güvence altına alan bir insan hakları sözleşmesidir. ASS, yaşama hakkı, işkence yasağı, hürriyet hakkı, adil yargılanma hakkı, zorla çalıştırma yasağı gibi temel hak ve hürriyetleri garantiye alan AİHS'yi takviye edici nitelikte bir sözleşmedir. AİHS'ye ek olarak çalışma, sosyal güvenlik ve örgütlenme gibi ikinci kuşak hakları da korumaktadır.³⁰⁰ ASS, onu tanıyan ve onaylayan tüm devletleri bağlayan bir sözleşmedir. Oysa İngiltere'nin taraf olmadığı Topluluk Şartı, ikinci derecelik ilkesine uygun olarak, temel sosyal hakların korunması amacının yükümlülüğünün üstlenildiği siyasi bir niyet belgesi niteliğindedir.³⁰¹

Topluluk Şartı, serbest dolaşım, sosyal güvenlik, sendikal haklar, özürlü ve yaşlıların korunması gibi farklı konulara değinmekle beraber, kadın ve erkeğe eşit davranma prensibi üzerinde duran 16. maddesi çalışma açısından önem taşımaktadır. Topluluk kadın ve erkeğe eşit muamele prensibi ile ilgili farklı düzenlemeler yapmış olsa da Topluluk Şartı'ndaki 16. madde, konuyu yeniden ve daha geniş biçimde düzenlemektedir. Bu maddeye göre, *"Kadın ve erkek işçiler arasında eşitlik ilkesi güvenceye kavuşturulmalıdır. Kadın ve erkekler arasında fırsat eşitliği geliştirilmelidir. Bu amaçla gerekli olduğu her yerde, özellikle işe girişte, ücrette, çalışma koşullarında, sosyal korumada, eğitimde, mesleki eğitim ve mesleki kariyerde ilerleme konularında, kadın erkek eşitliğinin uygulamaya konulmasını güvenceye kavuşturacak çalışmalar yoğunlaştırılmalıdır. Bunun gibi kadın ve erkeklerin, mesleki ve ailevi yükümlülüklerini bağdaşturmalarına yardımcı olacak önlemler geliştirilmelidir."*³⁰²

Topluluk Şartı, Avrupa'daki bazı sendikalarca yetersiz bulunsa da aslında Topluluğun sosyal haklar bağlamında etkin olacağını sinyallerini vermesi açısından önem arz etmektedir. Bağlayıcı bir belge olmasa bile artık Topluluğun sosyal alanlara da yönelmeye başladığının göstergesidir ve üye devletlere ahlaki yükümlülük

²⁹⁹ Ayhan Gençler ve Hasan Şenocak, "1951'den 2009'a Avrupa Birliği Sosyal Politikasının Gelişimine Panoramik Bakış", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, Haziran 2009, s. 203.

³⁰⁰ Fazıl Aydın, *Avrupa Sosyal Şartı*, Ankara: Kayihan Ajans, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yayın No: 06, Ankara, 2014, s. 25.

³⁰¹ Klaus Fuchs, "Avrupa Sosyal Şartı: Günümüzdeki Durum ve Perspektifler", *Avrupa Sosyal Şartı ve Türkiye Kolokyumu, Bildiriler ve Tartışmalar*, Yay. Haz.: Mesut Gülmez, Ankara: TODAİE, 1993, ss. 28-29.

³⁰² Ali Güzel, "Çalışanların Temel Sosyal Hakları Topluluk Şartı", *Çimento İşveren Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, Mayıs 1992, ss. 18-19.

getirmiştir. Şart'ın 16. maddesi ise kadın ve erkeğe eşit muamele ilkesi açısından Topluluğun o zamana kadarki en kapsamlı düzenlemesi olması sebebiyle önem arz etmektedir.

3.2. Lüksemburg Zirvesi ve Avrupa İstihdam Stratejisi

Avrupa İstihdam Stratejisi (AİS), 20-21 Kasım 1997 tarihlerinde gerçekleştirilen 'Lüksemburg Olağanüstü İstihdam Zirvesi'nde kabul edilmiştir. Birliğin istihdam politikalarını şekillendirecek olan dört temel dayanak belirlenmiştir. Bunlar:

- İstihdam oranlarını iyileştirmek,
- Girişimciliği desteklemek,
- Gelişim ve değişim süreçlerine uyum sağlanabilmesinin teşvik edilmesi,
- Fırsat eşitliği politikalarının güçlendirilmesi.³⁰³

AİS'in özellikle fırsat eşitliği ile alakalı olan hedefi kapsamında, kadınlarla erkekler için eşit kariyer fırsatlarının sağlanması ve özürlü insanların çalışma yaşamına entegrasyonlarının artırılması üzerinde durulmuştur. Böylece AB, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için gerekli adımları ekonomik alanda atmaya başlamıştır. Özellikle kadınların iş gücüne katılımının artırılması için çalışma yaşamında fırsat eşitliği politikalarının güçlendirilmesi bu anlamda atılan en önemli adımlardan biridir.

3.3. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı

ABTHŞ kabul edilip yürürlüğe girmeden önce AB sisteminde temel hak ve özgürlüklere dair bütünlük içeren bir düzenleme bulunmuyordu. AB asli ve türeme normlarındaki temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeler dağınık şekilde ve bütünlükten yoksundu. Üye devletlerin taraf olduğu AİHS ve Ek Protokoller benimsenmiş ve bunlara istinaden çalışmalar sürdürülmüştü. Fakat ekonomik ve sosyal alanda tam manasıyla entegrasyon amacıyla olan AB'nin, temel insan haklarına dair düzenleme eksikliği eleştirilmekteydi.³⁰⁴ Haziran 1999 tarihinde Köln'de gerçekleştirilen AB Zirvesi'nde, ilk defa bir Konvansiyon oluşturulması ve temel haklara dair şart hazırlanması kararı alınmıştır. Fransa'nın Biarritz kentinde 13-14 Ekim

³⁰³ Oğul Zengingönül, "Sosyal Politika-Esnek Çalışma Biçimleri Paradoksunda Avrupa Birliği Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4, 2003, s. 160.

³⁰⁴ Ertürk, op. cit., s. 97.

2000 tarihleri arasında gerçekleştirilen zirvede, Konvansiyon'un hazırladığı şart taslağı oybirliği ile kabul edilmiştir. 7-8 Aralık 2000 tarihli Nice Zirvesi ise ABTHŞ'ye resmi belge niteliği kazandırmıştır. Şart'ın hazırlanmasının en önemli nedenlerinden biri, ekonomik bütünleşmeden daha fazlasını hedefleyen Birlik'in, Avrupa vatandaşları ile hükümetler arasında baz alabilecekleri bir temel haklar ve özgürlükler belgesine ihtiyaç duyulmasıdır.³⁰⁵

ABTHŞ'nin önsöz bölümünde, AİHS ve ASS'de yer alan hakların teyit edildiği belirtilmektedir. Özellikle ASS, ABTHŞ'nin aslî dayanaklarından biridir.³⁰⁶ Ortak bir temel haklar belgesi olan Şart, 'Avrupa kimliği' oluşturulması açısından önemlidir. Şart ile beraber AB'nin, ekonomik ve parasal birliğin ötesinde bir değerler topluluğu haline geldiği görülmektedir.³⁰⁷ Şart'ın giriş bölümünde bu değerlere değinilerek insan onuru, hürriyet ve eşitlik gibi evrensel değerlerin, demokrasi ilkesi ile hukuk düzeninin AB'yi şekillendireceği belirtilmektedir. Kişi, mal ve hizmetler ile sermayenin serbest dolaşabileceği bir AB ortak alanı yaratılacağı ifade edilmektedir. Şart, AB'nin insan hakları ve temel özgürlükler politikası açısından bir yapıtaşını niteliğindedir. Yurttaşlık haklarına, ekonomik, siyasi ve sosyal haklara yer veren belge 7 bölüm ve 54 maddeden oluşmaktadır.³⁰⁸

Şart'ın 7 bölümü onur, özgürlükler, eşitlik, dayanışma, vatandaşlık, adalet ve genel düzenlemeler başlıklarını taşımaktadır. Şart'ın Eşitlik başlıklı üçüncü bölümünde kadın-erkek eşitliği ile ilgili maddeler bulunmaktadır. Üçüncü bölümde yer alan 20. maddeye göre, *"Herkes yasa önünde eşittir."* 21. madde ise ayrımcılık yasağını öngörmekte ve *"...cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, kalıtımsal özellikler, dil, din veya inanç, siyasi veya başka herhangi bir görüş ... gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılması yasaktır."* diyerek her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır.³⁰⁹

ABTHŞ'nin 23. maddesi, kadın ve erkek arasında eşitlik başlığını taşımaktadır ve şu şekildedir: *"Kadın ve erkek arasındaki eşitlik, istihdam, çalışma ve ücret dâhil"*

³⁰⁵ Hakan Taşdemir ve Arif Bağbaşıoğlu, "Avrupa Birliği Hukuk Düzenindeki İnsan Hakları Anlayışına Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın Getirdikleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 3, 2007, s. 23.

³⁰⁶ Aziz Çelik, "Avrupa Sosyal Şartı ve Türkiye'nin Çekinceleri", *Türk-İş Dergisi*, Sayı: 366, Mayıs-Haziran 2005, s. 98.

³⁰⁷ Bahar Yeşim Deniz, "Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar Ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi İle Etkileşim", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 97, 2011, ss. 53-54.

³⁰⁸ İbrahim S. Canbolat, *Avrupa Birliği ve Türkiye Uluslararası Sistemle Ortaklık*, 5. Baskı, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, Şubat 2011, s. 263.

³⁰⁹ Reçber, op. cit., s. 741.

olmak üzere her alanda sağlanmalıdır. Eşitlik ilkesi, yeterli şekilde temsil edilmeyen cinsin lehine belirli avantajlar sağlanmasını öngören önlemlerin sürdürülmesini veya benimsenmesini engellemez." Şart'ın 33. maddesinin 2. fıkrası ise ebeveyn izni ile ilgilidir: "Aile ve meslek yaşamının bağdaştırılması için herkes, doğumla bağlantılı bir nedenle işten çıkarmaya karşı korunma hakkına ve bir çocuğun doğumu veya evlat edinilmesinden sonra ücretli doğum ve ebeveynlik izni alma hakkına sahiptir." ³¹⁰

ABTHŞ, kadın ile erkek arasında kanun önünde eşitliği tanınması ve her türlü ayrımcılığı yasaklaması açısından önemlidir. Ayrıca pozitif ayrımcılığa bu belgede de değinilerek daha az temsil edilen cinsiyet lehine alınacak önlemlerin eşitlik ilkesine hanel getirmeyeceğinin altı çizilmiştir. Tüm bunlara ek olarak, doğum ve ebeveyn izni korumaya alınmış, kadınların analık ya da doğum gibi sebeplerle işten çıkarılmayacağı da garanti edilmiştir. ABTHŞ ilk kabul edildiğinde hukuki bir beyanname niteliğindeki, 1 Ocak 2009 tarihinde yürürlüğe giren Reform Antlaşması'yla beraber Şart da antlaşmalarla aynı hukuki statüye yükselmiştir. ³¹¹

3.4. Lizbon Stratejisi ve Kadın-Erkek Eşitliği

2000 yılının Mart ayında toplanan Lizbon Zirvesi'nde AB, sonraki on yıl için stratejik hedefler belirlemiştir. Dinamik ve rekabetçi, bilgiye dayanan bir ekonomiye sahip olmak; iş imkânlarını artırmak ve çeşitlendirmek, sosyal uyumu artırmak ve çevreye duyarlı, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak bu hedefler arasındadır. Dolayısıyla Lizbon Stratejisi, ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç sütun üzerine kurulmuştur. ³¹² Zira AB'nin öngördüğü bilgiye dayalı, rekabetçi ekonomi ile büyüme hızlanacaktı. Ancak büyüyen ekonomilerde işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanma gibi sorunların da baş göstereceği bilinen bir durumdur. Bu sebeple, ekonomik büyüme yanında sosyal koruma politikalarının güçlendirilmesi de gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. ³¹³

³¹⁰ Reçber, op. cit., ss. 742-744.

³¹¹ Savaş Taşkent ve Dilek Kurt, "Uluslararası Düzenlemeler Çerçevesinde Türk İş Mevzuatında Kadın İşçinin Korunması", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 40, 2014, s. 33; Lizbon Antlaşması'nın Şart'ın yürürlüğe girmesini sağlayan 6. Maddesi için bakınız: Reçber, op. cit, ss. 471-472.

³¹² Cihan Selek Öz ve Sefa Karagöz, "Avrupa 2020 Hedeflerinin Avrupa İstihdam Stratejisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Bilgi*, Sayı: 31, Kış 2015, s. 108.

³¹³ Seyhan Erdoğan, "Avrupa Birliği ve Sosyal Politika", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 245, 2004, ss. 42-43.

1997 tarihinde gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi'nde oluşturulan AİS, Lizbon Zirvesi'nde gözden geçirilmiş ve gelecek on yıl için yeni istihdam hedefleri belirlenmiştir. Bu hedefe göre, istihdam oranı %70'e, kadın istihdamı ise %60'a kadar artırılabilecektir.³¹⁴ AB'nin bu hedefleri koymaktaki amaçlarından biri işsizliği önlemek ve ekonomiyi güçlendirmekken, diğeri ise kadın ile erkek arasında iş yaşamında fırsat eşitliği yaratarak, kadınların üretime katılımını artırmak ve kadın-erkek eşitliği hedefine ulaşmaktır. Bu amaçlar doğrultusunda 2000 yılının Haziran ayında Komisyon, Sosyal Politika Gündemi'ni kabul etmiştir. Bu gündemde, istihdam konusunda ve toplumsal hayatta 2005'e kadar yürütülecek politika ve faaliyetler belirlenmiştir. Ayrıca gündemde sayılan başlıca amaçlardan biri, cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesidir. Avrupa genelinde kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ile ilgili girişimlerin artırılması ve cinsiyet konusunun ilgili bütün politikalara dâhil edilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır.³¹⁵

2000 yılında gerçekleştirilen Zirve'den 2005 yılına kadar geçen 5 yıllık sürede Lizbon Stratejisi'nin istihdam hedeflerine ulaşamamıştır. Bunun üzerine Komisyon, 9 Şubat 2005'te, 2005 ve 2010 yılları arasını kapsayan yeni bir sosyal gündemi duyurmuştur. Yeni gündeme göre, istihdam ve fırsat eşitliği öncelikli konular olarak belirlenmiştir. Cinsiyetler arası fırsat eşitliği kapsamında kadın ile erkek arasındaki ücret farkı, kadınların istihdam oranı, cam tavan sendromu, çalışma hayatı ile özel hayatın uyumlaştırılması gibi konuların incelenmesi gerektiği vurgulanarak, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması konusunda Birlik hedeflerinin uygulanmasına katkıda bulunacak *Kadın-Erkek Eşitliği Avrupa Enstitüsü*'nün kurulması önerilmiştir.³¹⁶

3.5. Göteborg Sosyal Haklar Zirvesi

17 Kasım 2017'de İsveç'in Göteborg şehrinde 'Adil İş ve Büyüme Sosyal Zirvesi'nde AB liderleri toplanmıştır. Zirve'de büyüme ile beraber ortaya çıkan işsizlik sorunu ele alınmış; fırsat eşitliği, daha iyi yaşama koşulları ve adil ücretlendirme gibi konular üzerinde durulmuştur. Zirve sonucunda *Avrupa Sosyal Haklar Sütunu* (European Pillar of Social Rights- ESPR) kabul edilmiştir. Bu belgede, kadınlar ile erkekler arasındaki ücret farklılıklarının giderilmesine, işsizlik ve yoksulluk

³¹⁴ Erol Turan, Emre Aydilek ve Alper Tunga Şen, "Avrupa Sosyal Modeli ve Türkiye'deki Sosyal Politikaların Tarihsel Bağlamda Karşılaştırmalı Analizi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 11, 2016, s. 9.

³¹⁵ Bolcan, op. cit., s. 255.

³¹⁶ Ibid., s. 256.

rakamlarının düşürülmesine yönelik hedefler bulunmaktadır.³¹⁷ Avrupa Sosyal Haklar Sütunu, 20 temel ilkeye dayanmaktadır ve bu ilkeler üç başlık altında toplanmaktadır:

- 1) Fırsat eşitliği ve işgücü piyasasına erişim,
- 2) Adil çalışma koşulları,
- 3) Sosyal koruma.³¹⁸

Sosyal Haklar Sütunu'nda yer verilen toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve eğitim ve istihdam alanında fırsat eşitliğinin sağlanması, cinsiyetler arasındaki ücret farklarının ortadan kaldırılması gibi konular çalışma açısından önemlidir.³¹⁹ Yukarıda da belirtildiği üzere, istihdamda belirlenen hedeflere ulaşamamış olsa bile ortaya konan düzenlemeler AB'nin konuya verdiği önemi yansıtmaktadır. AB bir yandan ekonomik ve parasal bütünleşmeyi, diğer yandan da sosyal politikalar ile sosyal entegrasyonu sağlamaya çalışmaktadır. Neredeyse her düzenlemede var olan kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik alt başlık ya da maddeler de AB'nin konuyla alakalı çabasını göstermektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, AB'nin tarihinden kısaca bahsedilmiş, ardından AB'nin beş kurucu antlaşması ve bu antlaşmalarda kadın hakları, kadın-erkek eşitliği gibi konulara nasıl değinildiği aktarılmıştır. Sonrasında AB'nin en önemli yasama enstrümanlarından olan direktiflerden bahsedilerek, kadın haklarına ve kadın-erkek eşitliğine dair çıkarılan on beş direktifin incelemesi yapılmıştır. Böylece AB'nin kadın haklarına dair yaptığı düzenlemeler aktararak söz konusu örgütün konuya verdiği önem ortaya konmaya çalışılmıştır.

Görüldüğü üzere AB'nin kadınlarla ilgili yaptığı düzenlemelere yakından bakıldığında, özellikle çalışma hayatında doğum izni, süt izni gibi pek çok hakkın verildiği; kadınların erkeklerle eşit ücret alabilmeleri için düzenlemeler yapıldığı, her türlü ayrımcılığın yasaklandığı ve eşit muamelenin öngörüldüğü, işyerinde cinsel tacize dair önlemler alındığı görülmektedir. Tüm bunlar, çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan feminist teorilerin savunduğu ortak noktalara işaret etmektedir. AB'nin attığı bu adımlar sayesinde feminist teorilerin mücadelesini verdiği ve vermeye devam ettiği

³¹⁷ Emre Ataç, "AB'den Daha Adil Bir Birlik Yaratma Hamlesi: Göteborg Sosyal Haklar Zirvesi", *İKV*, Sayı: 223, Kasım 2017, ss. 26-27.

³¹⁸ Kamu-Sivil Toplum Projesi, AB Sosyal Politikalarına Genel Bakış, s. 10, http://kamusiviltoplum.com/wp-content/uploads/2019/02/Guideline_N.5_Overview_EU-Social-Policies_Design_TR.pdf (12.02.2020).

³¹⁹ Ataç, op. cit., s. 28.

pek çok hakkın kazanılması mümkün olmuştur. Uygulamada ise maalesef ki bazı aksaklıklar devam etmektedir. Örneğin, kadın istihdamı konusunda AB kendi belirlediği hedeflere çok yaklaşmış olsa da halen daha kadın istihdamı erkek istihdamına göre düşük seviyededir. Fakat unutulmamalıdır ki, bu konularda yasal çerçevenin oluşturulması ve ciddi ilerlemeler kaydedilmesi, feminist teorilerin de savunduğu nihai hedef olan kadın-erkek eşitliğine ulaşmanın mümkün olduğunu bizlere göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KADIN HAKLARININ KONUMU

Çalışmanın bu bölümünde öncelikli olarak, Türkiye'de kadın hareketlerinden bahsedilmiştir. Hemen ardından eğitim, siyaset, çalışma hayatı ve hukuki alanda kadınla ilgili yapılan düzenlemelere değinilmiştir. Devamında kısaca AB'ye adaylık sürecinden söz edilecek ve bu süreçte yapılan düzenlemeler anlatılmıştır. Son olarak AB Komisyonu'nun Türkiye'nin üyelik süreciyle alakalı hazırladığı İlerleme Raporları aktarılarak bu raporların Türkiye'de kadın haklarının gelişimine etki edip etmediği ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. TÜRKİYE'DE KADIN HAREKETLERİ

Türkiye'de kadın hareketlerinin gelişimini görebilmek için Cumhuriyet Dönemi'ne ve hatta biraz daha öncesine bakmamız gerekmektedir. Şirin Tekeli'ye göre, Türkiye'de kadın hareketleri üç kısımda incelenebilir. İlk dönem, 1908'den sonra başlayan ikinci anayasal süreçte ortaya çıkmıştır. Bu hareket, Osmanlı toplumunda kadının anne ve eş olarak görüldüğü geleneksel rolleri sorgulamış; eğitim hakkını, çalışma hakkını ve toplumsal yaşama katılma hakkını savunarak kadının hane içine hapsedilmesiyle mücadele etmeye çalışmıştır. Bu dönemde pek çok kadın topluluğu, dergi ve gazeteler yayınlamıştır. İkinci kısım, Cumhuriyet Dönemi'nden 70'li yıllara kadar devam etmiş ve 80'lerde de üçüncü kısım başlamıştır.³²⁰

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkisi altına almıştır. Savaş sırasında ilan edilen seferberlik dolayısıyla erkek nüfusun cepheye gitmesiyle boş kalan istihdam alanları kadınlar tarafından doldurulmuştur. Pamuk, incir, tütün ve üzüm üreten zirai işletmelerle PTT ve Maliye Bakanlığı gibi kuruluşlar kadınları istihdam etmeye başlamıştır. Bunlara ek olarak kadınlara cephe gerisindeki bazı görevler için de ihtiyaç duyulmuştur.³²¹ Savaş bittikten sonra alınan yenilgiyle beraber Osmanlı topraklarının işgal edilmeye başlaması kadınları harekete geçirmiştir. Bu yenilgi ve sonrasında gelen işgaller, kadının özel alandan kamusal alana çıkmasına

³²⁰ Şirin Tekeli, "Women in Turkey in the 1980s", *Women in Modern Turkish Society: A Reader*, der. Şirin Tekeli, London: Zed Books Ltd, 1995, s. 11.

³²¹ İhsan Şerif Kaymaz, "Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye'de Kadının Toplumsal Konumu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 46, Güz 2010, s. 340.

olanak sağlamıştır. Bu dönemde kadınlar ilk defa büyük çaplı gösterilere katılarak işgalleri protesto etmişlerdir. İstanbul'un işgali sonrası düzenlenen Sultanahmet Mitingi'nde kadınlar erkeklerle yan yana yer almış ve tepkilerini dile getirmişlerdir. Bununla da sınırlı kalmayarak cephede ve cephe gerisinde mücadele ederek savaşta da yararlılık göstermişlerdir. Bu bağlamda Kurtuluş Savaşı, Türkiye'de kadın hareketleri açısından dönüm noktalarından biridir.³²²

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadın örgütlenmesi namına ilk oluşum olarak *Türk Kadınlar Birliği* (TKB)'ni gösterebiliriz. Otoritelerden onay alamayan bir parti kurma girişiminin dernek fikrine dönüşmesiyle TKB ortaya çıkmıştır. Kadınların toplumsal ve siyasal alandaki konumunu yükselterek, onların bu alanlarda belli yerlere gelebilmesini sağlamak isteyen Birlik, kadınlara oy kullanma hakkının verilmesinde önemli çalışmalar yürütmüştür. Bu konudaki ilk taleplerini Mart 1927'de İstanbul'da düzenledikleri bir kongrede dile getirmişlerdir. Talebin sonucunda Birlik Başkanı Nezihe Muhiddin ve arkadaşları yönetimden uzaklaştırılırken Birlik de siyasi hak talebini daha sessizce dile getirmeye başlamıştır. 1935 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmesinden sonra ise Birlik amacına ulaştığı gerekçesiyle kendi kendini feshetmiştir.³²³

Nermin Abadan Unat'a göre, Cumhuriyet kurulduktan sonra Mustafa Kemal ve arkadaşlarının başlattığı modern bir toplum yaratma yolundaki girişimleri, zaten sınırlı olan kadın hareketini 'devlet feminizmi'ne dönüştürmüştür. Kemalist devrim, kamusal alandan dışlanan bir kadın imajı üzerine kurulu olan toplumsal yapıyı değiştirmek istiyordu. Bundan dolayıdır ki, henüz 1923'te Medeni Kanun tartışmaları başlamıştı. Tartışmalar sonucunda ortaya şeriatı sadık bir kanun tasarısı çıktı. Ancak bu tasarı ne İslamcılar ne de modernleşme yanlılarını tatmin etmedi. İlk gruba göre şeriatı uzaklaşmıştı, ikinci grup ise akılcılık yerine dini ideolojiye sığınılmasını anlamsız buluyordu. Bu tartışmalar esnasında kadınlar da konuyla ilgili fikirlerini beyan ettiler. Fakat bu fikirler salt eleştiri içeriyordu, çözüm ya da öneri getirmiyordu. Nihayetinde İsviçre Medeni Kanunu kabul edildi fakat kadının toplumsal konumunu ilgilendiren

³²² Nermin Abadan-Unat, "Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 326.

³²³ Zülal Kılıç, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss. 348-349.

böylesine köklü bir değişiklik, kadın derneklerinin mücadelesine ya da öncülüğüne imkân vermeden gerçekleştirilmiş oldu.³²⁴

Tekeli de benzer şekilde Türkiye’de feminizmin ikinci aşamasının devlet feminizmi haline geldiğini belirtmektedir. Kadınların Kurtuluş Savaşı’na aktif katılımı ve ulusun bağımsızlığı için gösterdikleri çaba, bazı toplumsal ve siyasi hakları elde etmelerine olanak sağlamıştır. Dönemin baskın görüşü olan milliyetçilik, kadınların rolleri için yepyeni bir tanım ortaya atmıştır. Bu rol, eskisine göre daha cinsiyet eşitlikçi bir ortamda, kadının hane içinden çıkarılması ve ona hane dışında da öğretmenlik, hemşirelik gibi kariyer imkânları tanınmasını öngörmüştür. Bu dönemde kadının yeni kurulan seküler devlete bağlı kalması beklenmiş ve oy hakkı gibi eşitliğin sembolü olan hakların verilmiş olması nedeniyle kadınların özel olarak örgütler kurmasına gerek olmadığı belirtilmiştir. Bu sebeple, bu dönemde yaşayan nesil kendilerini feminist olarak değil, Kemalist olarak tanımlamıştır. Zira Cumhuriyet Dönemi, kadınlara pek çok hakkı istemeden vermiştir.³²⁵

Ayşe Durakbaşı da bu iki görüşe paralel bir fikir öne sürmektedir. Durakbaşı’ya göre, tek parti döneminde kadına verilen eğitim hakkı, giyimde değişiklik, medeni ve siyasi haklar, kadının toplumdaki konumunu büyük ölçüde değiştirmiş olsa da kadına isteklerini dile getirme imkânı bırakmamıştır. Cumhuriyet rejiminin sağladığı eğitim imkânlarından yararlanarak elit konuma yükselen ve toplumsal statüleri de değişen kadınlar için feminizm 'Kemalizm' demektir. Kazanılmış haklarını kendilerine verdiği için devlet ile kadınlar arasında özel bir ilişki oluşmuştu ve kadınlar bu haklarının devamı için devletin koruyuculuğuna ve paternalizmine sığınmaktaydı.³²⁶

İki dünya savaşı arasında yükselen faşist iktidarlar kadın hareketini bastırmıştır. Türkiye’de böyle bir iktidar var olmasa bile oy kullanma hakkının ve bazı medeni hakların elde edilmesi, sanki kadın hareketleri amacına ulaşmış gibi bir algıya sebep olmuş ve kadınlar rehavete kapılmıştır.³²⁷ Bu dönemde kadın hareketinin amacı, status quo’yu korumak, yani elde edilen hakları ve seküler devleti koruyarak eski İslami geleneklere dönmemek olmuştur. Her ne kadar kabul edilen Türk Medeni Kanunu

³²⁴ Abadan-Unat, op. cit., ss. 328-329.

³²⁵ Tekeli, op. cit., s. 12.

³²⁶ Ayşe Durakbaşı, *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, Şubat 2017, s. 19.

³²⁷ Şirin Tekeli, “Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Bakış”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s. 338.

(TMK)'nda ailenin reisinin erkek olduğu belirtilse de kadınlar elde ettikleri haklar pahasına devam eden ataerkil düzeni görmezden gelmiştir. Kendilerinden önceki kadınların eğitimsiz oldukları için yasal haklarından habersiz olduklarını düşünmüş ve bu bağlamda eğitime büyük önem atfetmişlerdir.³²⁸

İkinci Dünya Savaşı sonrası ile 60'lı yıllar arasındaki kadın hareketlerinin motivasyonunu anlamak adına 1949 yılında yeniden açılan TKB'ye bakabiliriz. Birlik yeni hedeflerini şu şekilde ortaya koymuştur:

- Kadınların kazandığı hakları korumak,
- Kadınları kültürel ve toplumsal alanda görünür kılmak,
- Türkiye'de kadının haklarını ve kadına düşen vazife ve sorumlulukları açığa çıkarmak,
- Kültürlü, haklarını bilen ve yeri geldiğinde kullanabilen, erkeği ve çocuğuna bilgiyle hizmet eden, sadakat ve feragatle her derde yetişen Türk kadınları yetiştirmek.

Kılıç'a göre son cümleden de anlaşılacağı üzere, kadının fedakâr bir anne ve sadık bir eş olarak rolü belirlenmişti. Yani kadın, haklarını elde etmişti ve bundan sonra yapması gereken bu rolü benimseyerek elde ettiği haklarını korumaya çalışmaktı. Herhangi bir parti ya da derneğe üye olanların TKB'ye alınmaması da kadınların siyasetten uzaklaştığının göstergesidir. Birlik ancak 1998 yılında tüzüğünü değiştirerek kadınların hem partiye hem de Birlik'e üye olma yolunu açmıştır.³²⁹

1950'ler ile 70'li yıllar arasında kurulan pek çok kadın derneği aslında TKB'nin görüşlerini paylaşıyordu. Kadın Haklarını Koruma Derneği, Türkiye Kadın Dernekleri Federasyonu, Türk Kadınları Kültür Derneği gibi kuruluşlardaki kadınların çoğu iyi eğitim görmüş, yüksek statü sahibi, üst sınıftan kadınlardı. Onlara göre cumhuriyet, Türk kadınına hak ettiği hakları ve yeri vermişti, kendileri de bunun kanıtıydı. Onların şimdiki amaçları, Türkiye'deki diğer kadınları da kendi seviyelerine çıkarabilmektir. Çalışmalarını da bu yönde yürütüyorlardı. 1947 ile 1979 yılları arasında yayın hayatını sürdürmüş ve Türkiye'nin kadınlar tarafından çıkarılmış en uzun ömürlü gazetesi olan *Kadın Gazetesi* de benzer görüşleri savunuyordu. Gazeteye göre de Türkiye'de kadın

³²⁸ Tekeli, "Women in Turkey in the 1980s", s. 12.

³²⁹ Kılıç, op. cit., ss. 349-350.

her hakkını elde etmişti, bundan sonra yapılması gereken bu hakları korumak ve bu hakları kullanamayan kadınlara yol göstermekti.³³⁰

60'lı yıllar tüm dünyada sol ideolojiyle beraber feminizmin de yükseldiği bir dönem olmuştur. Ancak Türkiye'de bu durum farklı cereyan etmiş ve feminizmin yükselişi, 1980 Darbesi'nde tüm sol ideolojilerin bastırılarak yok edildiği ve Avrupa'da Berlin Duvarı'nın yıkılarak liberal/muhafazakâr siyasi dalga'nın etkisini artırdığı Sovyet sonrası döneme denk gelmiştir. Yani Türkiye'de kadın hareketi, 60'lı yıllarda yükselişe geçen demokratik siyasal akımlarla aynı zamanlarda ortaya çıkan bir hareket olmamıştır.³³¹ Türkiye özelinde de 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ortam, pek çok kesimin özgürlük ve hak arama mücadelesine girişmesine sebep olurken, kadınların bu dönemde oldukça atıl olması ilginçtir. 1965 yılında *İleri Kadınlar Derneği* kurulmuş olsa da ilgi görmemiş ve 1970'te kapanmıştır. Benzer dernekler kadının her hakka zaten sahip olduğunu düşünürken bu Dernek, kadınlara verilen yasal hakların genişletilmesi konusunu gündeme getirmeye çalışmıştır. Bu dönemin diğer bir kuruluşu ise 1975'te kurulan *İlerici Kadınlar Derneği*'dir. Türkiye Komünist Partisi (TKP)'nin ön ayak olmasıyla kurulan dernek, tüzüğünde kadın sorunlarıyla ilgili ciddi vaatlerde bulunsa bile o dönemde Türkiye solu kadın hareketlerine pek olumlu bakmadığı için yerini belirlemede sorunlar yaşamıştır. Kendisini kadın örgütü olarak tanımlasa bile yerini İşçi Partisi dışında gösterememiştir. Marksist bir örgüt olduğunu belirten İlerici Kadınlar Derneği'nin varlığı 12 Eylül Darbesi ile son bulmuştur.³³²

Türkiye'de 1980'li yıllara kadar toplumsal cinsiyet rolleri pek sorgulanmamıştır. Çünkü mevcut neoliberal söylemler, var olan toplumsal düzeni sorgulamanın doğru olmayacağını, dolayısıyla geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin devamlılığının da bu bağlamda gerekli olduğunu belirtmiştir. Fakat 1950-1980 yılları arasında kentlere yönelen yoğun göç dalgaları, artan işsizlik ve yoksulluk gibi olgulardan en çok kadınlar etkilenmiştir. Bu esnada toplumsal cinsiyet rollerinin hem toplum hem de yasalar

³³⁰ Ibid., s. 350.

³³¹ Serpil Sancar, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Politikası: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler", *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan, der. Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 70.

³³² Kılıç, op. cit., ss. 351-354.

aracılığıyla meşrulaştırılması ise kadının aile içindeki ve toplumdaki konumunun sorgulanmasını kaçınılmaz kılmıştır.³³³

70'li yılların sonu, Türkiye'de sol ideolojilerin yükselişe geçtiği yıllar olmuştur. Bu dönemde ekonomik gelişme, emperyalizm, ekonomik ve sosyal adaletsizlik, eşitsizlik, sınıfsal sömürü gibi kavramlar gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, tüm 'cinsiyet eşitliği' söylemlerine rağmen kadının da sömürüldüğü ve baskılandığı gerçeği gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde eğitilmiş aydın kesimin devşirdiği ortodoks Marksizm'le beraber köylü ve cahil kadın sorunları, yerini işçi sınıfı kadınlarının sorunlarına bırakmıştır. Kadınlar erkeklerle beraber sınıf sömürüsüne karşı mücadele etmeye başlamıştır.³³⁴ Ayrıca 70'li yıllarda BM'nin Mexico City, Nairobi ve Kopenhag'da gerçekleştirdiği kadın konferansları, 1975'te 'Kadının On Yılı' ilan edilmesi gibi girişimler; kadına yönelik şiddet, aile planlaması, kadının eğitimi, istihdam gibi konuların da Türkiye gündemine taşınmasına sebep olmuştur.³³⁵

80'li yıllar kendisine 'feminist' diyen kadınların varlık göstermeye başladığı yıllar olmuştur. 1985'te Türkiye'nin de imzaladığı CEDAW'ın hayata geçirilmesi için 1986 yılında yedi bin imza toplanmıştır. 1987'de İstanbul'da yapılan yürüyüş, ev içi şiddete karşı kampanyanın başlangıcı olurken, aynı tarzda başka bir kampanya ise 1989'da cinsel tacize karşı başlatılmıştır.³³⁶ 1989 yılında Ankara'da *Birinci Feminist Kongre* toplanmıştır. Kongre sonucunda bir manifesto yayınlanmış ve bu manifestoda erkek egemen sosyal yapılar, kadının emeği, bedeni ve kimliği üzerindeki baskılardan bahsedilmiştir. Aynı yıl İstanbul'da *Birinci Kadın Kongresi* toplanmıştır. Bu dönemde feminist hareket yavaş yavaş halkın gözünde de meşruluk kazanmaya başlamıştır.³³⁷

Dünya genelinde sosyalist ideolojilerde olduğu gibi Türkiye'deki sosyalistler de en başından beri kadın mücadelesinin, sınıf savaşı mücadelesini ve devrimi baltaladığını düşündükleri için bu mücadeleden uzak durmuşlardır. Bunu değiştiren ise 12 Eylül Darbesi ve sonrasındaki süreçtir. Darbe, sosyalist ve Marksist ideolojilerin neredeyse tamamen bastırılmasına sebep olmuştur. Bu ortam, yeni bir feminist ideolojinin filizlenmesine olanak sağlamıştır. Radikal feministler olarak adlandırılan bu yeni grup,

³³³ Mehtap Nur Bitmez, "İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Türkiye'de Kadına Yönelik Sosyal Politikalar", *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 2019, ss. 65-66.

³³⁴ Tekeli, op. cit., s. 13.

³³⁵ Abadan-Unat, op. cit., s. 331.

³³⁶ Kılıç, op. cit., s. 355.

³³⁷ Tekeli, op. cit., ss. 14-15.

toplumu modernleştirmek ya da erkeklerle eşit olmak istemiyordu. Kendi ifadelerine göre yalnızca “*kendilerini özgürce ifade etmek*” istiyorlardı. İlk bakışta oldukça bireysel görünen bu hareket, kadına karşı şiddet gibi bazı konular söz konusu olunca bireyselliği bir kenara bırakmış ve eylemlerle kolektif kimlik kazanmıştır. Hatta bir süre sonra TMK’daki ataerkil aile yapısını meşrulaştıran maddeleri eleştirerek yeni hukukî düzenlemeler talep etmeye başlamıştır. Radikal feministler, Kemalist feministlerle tam tersi kutuplarda yer alıyordu. Çünkü Kemalist feministler eşitliği bir anlamda erkekler gibi davranmak, onların rollerini üstlenmek olarak görürken, radikal feministler oldukları gibi kalarak, erkeklere özenmeden ve onları taklit etmeden eşit olmak istiyordu.³³⁸

Böylece 90’lı yıllarda Türkiye’de yavaş yavaş farklı feminist fraksiyonlar oluşmaya başlamıştır. O dönemde Türkiye’de, yükselen İslamcılık etkisindeki kadınlar ve onların karşısında da Kemalist feministler vardı. Sancar’a göre iki grup karşı karşıyaydı çünkü İslamcı kadınların tesettürlü olma özgürlüğünü talep etmeleri, Kemalist feministler açısından laikliğe balta vurmaktaydı. Kemalist feministler, başörtüsünün dinin kadın bedeni üzerindeki erkek egemenliğinin tezahürü olduğunu iddia ederken, örtünen kadınlar ise serbest iradeleriyle ve otoriter laikçiliğin dayatmalarına karşı tepki olarak örtündüklerini dile getiriyordu. Yapılan tartışmalar, Türkiye’deki modern kadın imajının kentli, orta sınıf ve eğitilmiş kadınları kapsadığını, bu hareketin eğitimsiz, taşralı ve haklarının bilincinde olmayan kadınları dışladığını ortaya koymaktaydı. Bu tartışmalar ve gelişen tarih araştırmaları, Türk ulusunun kurucu unsuru olan ‘modern Türk kadını’ imajının aslında kapsayıcı olmaktan ziyade, dışlayıcı bir imge olduğunu gösteriyordu. Böylece 2000’li yıllara kadar yakın ilişki halinde olan feminist örgütlerle Kemalizm’in yolları ayrılmış oldu.³³⁹ Kemalist feministler örtünme konusunda radikal feministlerle de anlaşamıyordu. Çünkü Kemalistler, İslamcı saflardaki kadın hareketlerini laikliği korumak adına tolere etmezken, radikaller kadınların örtünme özgürlüğüne karışmanın otoriter ve hatta faşistçe olduğunu savunuyordu. Onlara göre, Kemalist reformlar tepeden inme yapılmıştı ve kadının ne istediğini önemsemiyordu. Bireyselci değil, toplumsalcıydı. Oysa radikaller bunun tam tersinin olması gerektiğini savunuyordu.³⁴⁰

³³⁸ Abadan-Unat, op. cit., ss. 331-332.

³³⁹ Sancar, op. cit., ss. 72-73.

³⁴⁰ Abadan-Unat, op. cit., s. 332.

Tekeli, Cumhuriyet Dönemi'nin kadına verdiği hakların bazılarınca 'tepeden inme' görülmesinin, bu dönem öncesinde mücadele eden kadınlara haksızlık olduğunu düşünmektedir. Zira Cumhuriyet Dönemi, kadın hareketlerine sahne olmasa bile Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yükselen ilk dalga kadın hareketinin emekleri ve mücadelesi sayesinde bu dönemde bazı haklar kazanılmıştır. Yani Cumhuriyet Dönemi'nin köklerini önceki feminist dalgada aramak gerekmektedir. Tekeli'ye göre, ikinci dalga feministlerin işi ise daha zordur. Çünkü ilk dalga görece daha basit ve temel haklar için mücadele vermiştir. İkinci dalga ise istihdamda eşitlik, eşit ücret, doğum kontrolü, beden üzerinde söz hakkı, siyasete eşit katılım gibi daha karmaşık ve ileri düzeyde haklar istemektedir.³⁴¹

Sancar, Türkiye'de kadın hareketinin hala çok ciddi eksiklikleri olduğunu belirtmektedir. Bu konuların başında kadın emeği gelmektedir. Kadınların hane içi karşılıksız emeği, kayıt dışı işlerde çalışan kadınların emeği, kadın emeğinin emek piyasasında güvencesiz olması, aşırı sömürülmesi ve işyerlerinde kadına yönelik taciz, mobbing sorunlarına karşı güçlü bir gündem oluşturulamaması büyük sorunlardır. Bunda en büyük etki ise sendikalardaki kadın sayısının azlığı ve kadın örgütleriyle sendikaların ortak çalışmalar yürütememesidir. Ayrıca Sancar, Türkiye'de feminist örgütlerin erkek egemenliğini azaltacak ya da ortadan kaldıracak nitelikte gündem oluşturamadığını belirtmektedir. Askeri kurumlarda eğitimler esnasında erkekleri motive etmek için kadınların aleyhine sloganlar atılması, erkekliğin şiddetle ilişkilendirilmesi, dini kurumların kadınları mütemadiyen 'eksik' olarak tanımlaması ve kadının 'kocasına itaat etmesinin Allah'a itaat etmek' olduğunu söylemesi gibi konuları feminist örgütler yeterince gündeme getirememektedir. Son olarak Sancar'a göre, kadın hareketinin müdahil olamadığı aile politikası alanı da ciddi bir problemdir. Feminist bir aile politikasının olmaması ve bu politikanın muhafazakâr siyasiler tarafından hazırlanması, kadını iş yaşamından dışlayarak evde oturmaya ve çocuk doğurmaya teşvik etmektedir. Bu durum, 'sadık ev kadını' ve 'fedakâr anne' gibi sıfatlarla kadınlar için çekici hale getirilmektedir. Oysa gerçek anlamda cinsiyet eşitliğinden bahsediyorsak aile kurma ve çocuk doğurarak yetiştirme konusunda kadınların da özgür

³⁴¹ Tekeli, "Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Bakış", s. 345.

seçimler yapabilme lüksünün olduğunu kabul eden aile politikaları geliştirmemiz gerekmektedir.³⁴²

Tekeli'ye göre ise kadın hareketinin sorunu 'seçkin' olmasıdır. Ona göre, Türkiye'de tüm feminist hareketleri seçkin, iyi eğitilmiş, kentli kadınlar başlatmıştır. İlk dalgada başı çeken Fatma Aliye ve Halide Edip gibi isimler de buna örnektir. 80'ler sonrasında da aynı tipte kadınlar hareketi başlatmıştır. Fakat feminist hareketler başladıktan sonra alt tabana yayılamamaktadır. Bu da belli bir kesimin sorunlarının dillendirilememesine ve feminist hareketin de halkın tüm kesimi tarafından kabullenilmemesine sebep olmaktadır.³⁴³

2. TÜRKİYE'DE KADIN HAKLARIYLA İLGİLİ YAPILAN ÇEŞİTLİ DÜZENLEMELER

Bu başlık altında Türkiye'de kadın haklarıyla ilgili yapılan yasal düzenlemelere ve bu düzenlemelerin etkilerine değinilmiştir. Bu düzenlemeler, eğitim, siyaset, çalışma hayatı ve yasal çerçeve olmak üzere dört gruba ayrılarak incelenmiştir.

2.1. Eğitim Hayatında Kadın

1927 yılında Türkiye'de nüfusun %8,9'u okuma yazma biliyordu, bilmeyenlerin oranı ise %91,1 idi. Aynı yıl kadınlarda okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise %95,4'tü.³⁴⁴ Bunun yanı sıra eğitimde Tanzimat'tan beri devam eden iki başlılık mevcuttu. Çocukların bir kısmı dinî esaslarla öğretim görebilecekleri okullara giderken, bir kısmı ise modern eğitim görebilecekleri okullara gidiyordu. İlk gruptaki okullar Şer'îye Vekâleti'ne, ikinci gruptakiler ise Maarif Vekâleti'ne bağlıydı. 3 Mart 1924 tarihli ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu aracılığıyla bu ikilik ortadan kaldırıldı.³⁴⁵ Bu Kanun'la beraber geçilen eğitim sistemi, kadın ve erkeğin eşit eğitim olanaklarından yararlanmasını sağlama yolunda atılmış ilk adımdır.

20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye'nin 87. maddesi, ilköğrenimi bütün vatandaşlar için mecburi ve ücretsiz hale getirmiştir. Bu reform, 1928'de kabul edilen

³⁴² Sancar, op. cit., ss. 82-84.

³⁴³ Tekeli, op. cit., ss. 339-340.

³⁴⁴ Mine Tan, "Toplumsal Değişim ve Eğitim: Kadın Bakış Açısından", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, 1994, s. 87.

³⁴⁵ Burhan Göksel, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Atatürk Dizisi/ 27, 1993, ss. 159-160.

Latin harfleriyle tamamına erdirilmiştir. Önceki alfabeye göre daha kolay olan Latin alfabesinin kabulü ve zorunlu ilköğrenim kanunu sayesinde kadınların okuma yazma ve ilkokula devam etme oranlarında artış gözlemlenmiştir.³⁴⁶ Bu gibi reformların yanı sıra başlatılan eğitim seferberliği ve açılan halkevleri sayesinde bu konuda ciddi gelişmeler kaydedilmiştir. Yıllar içerisinde azalan okuma yazma bilmeyenlerin oranı, 2018 yılında %3,6'ya gerilemiştir.³⁴⁷

Yıl	6+ yaş okuma yazma bilmeyenlerin sayısı			6+ yaş okuma yazma bilmeyenlerin oranı (%)		
	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek
1935	10.387.105	5.997.138	4.389.967	80,8	90,2	70,7
2018	2.198.088	1.872.537	325.551	3,6	6,1	1,1

Kaynak: TÜİK, 2018.

Kız çocuklarının okullaşma ve okula devam etme oranlarını artırabilmek için atılan bir diğer adım, zorunlu ilköğrenimin 5 yıldan 8 yıla çıkarılmasıdır. Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda imza edilen Pekin Eylem Platformu'nu Türkiye çekincesiz olarak onaylamıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin verdiği taahhütlerden biri de kadınlar arasındaki okuryazarlık oranını 2000'e kadar %100'e ulaştırmaktır. Buna istinaden 5 yıl olan zorunlu eğitim süresi, 1997 yılında 8 yıla çıkarılmış ve kız çocuklarının eğitim süresinin uzatılması hedeflenmiştir.³⁴⁸

Yükseköğrenim seviyesinde kadının durumuna bakacak olursak, ilk olarak İstanbul Üniversitesi 1921 yılından sonra kapılarını kadınlara açmaya başlamıştır. Edebiyat ve hukuk fakültelerine kadınların kabulüyle beraber, kadınlar öğretmenlik dışında farklı mesleklerde de boy göstermeye başlamıştır. Fakat kadınların doktorluk mesleğine girişi, kamuoyu tarafından pek de hoş karşılanmamıştır. 1922 yılında İstanbul Tıp Fakültesi'ne 7 kadının kabulü büyük bir heyecan yaratmıştır. Toplumun geneli bu kadınların tıp gibi bir alanda başarılı olamayacağını düşünmüştür. Ancak beklenen olmamış ve 1928'de ilk kadın doktorlar mezun olmuş, 1930'da ise Sağlık ve Sosyal Bakanlığı'nda çalışmaya başlamışlardır.³⁴⁹

Gelişmeler o dönem için umut verici olsa da 1945-46 eğitim öğretim yılına gelindiğinde Ankara ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakülteleri'ne kaydolan öğrencilerin

³⁴⁶ Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, 3. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Atatürk Serisi No. 10, 1975, ss. 147-149.

³⁴⁷ Ayşenur Sağlam, "Okuryazar olmayanların yüzde 85,2'si kadın", AA, 14.06.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/okuryazar-olmayanların-yuzde-85-2si-kadin/1504120>, (27.04.2020).

³⁴⁸ Moroğlu, "Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları", s. 290.

³⁴⁹ İnan, op. cit., ss. 151-152.

yalnızca 4%'ünün kadın olması düşündürücüdür. 1974-75 yılları arasında bu oran %17'ye yükselmiştir. Ayrıca 1974-75 döneminde yükseköğrenime yazılan toplam öğrenci sayısının %27 oranında kadın olduğu görülmektedir. Teknik okullarda da benzer durum söz konusudur. Bu bize, yüksek öğrenim gören kadınların sayısı artsa bile okudukları bölümlerin, nitelik ve prestij açısından pek parlak olmadığını gösterir niteliktedir.³⁵⁰

Kadınların toplumumuzun neredeyse her alanında erkeklerle eşit olarak yer alamadıkları bugün bilinen bir gerçektir. Bu durumun temel nedeni eğitim alanında aranmalıdır. Eğitim alanındaki sorunlar ise toplumsal normlara dönüşmüş bazı düşünceler ve dolaylı olarak ataerkillikle alakalıdır. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, özellikle maddi gücü yetersiz olan ebeveynler erkek çocuklarını okutmaya öncelik vermektedir. Kız çocukları okutulsa bile 'onlara uygun alanlara' yönlendirilmektedirler. Okuyan bir erkek evladın yaşlılık döneminde anne babaya daha fazla fayda sağlayacağı, kız evladın ise 'el kapısına' gideceği için anne babasına bakamayacağı düşünülmektedir.³⁵¹

Cumhuriyet kurulduğundan beri kadınlar için eğitim alanında köklü değişiklikler yapılmış olsa bile bunların yeterli olmadığını görüyoruz. Çünkü kadınların alabildikleri eğitim, sosyal statülerini değiştirebilmekten uzaktır. Türk toplumunda erkekler hala karar verici pozisyonlardaki gücü ellerinde tutmaktadırlar. Eğitim sisteminin pek çok alanında kadınlar öğretmen olarak varlık gösterirken, müdür ve yönetici pozisyonları erkekler tarafından doldurulmaktadır. Bir kadının karar verici pozisyona gelmesi, bu alan erkeklerle has sayıldığı için garip karşılanmaktadır. Eğitim yaşamlarında daha az prestijli ve daha az kazandıran bölümlere yöneltilen kadınlar, çalışma yaşamında da daha az prestijli ve daha az kazandıran mesleklere yönelerek erkek egemenliğinde kalmaktadırlar. Kadınlar iş hayatında yeteneksiz olmakla suçlanmaktadırlar. Ama buna sebep olan, iyi bir eğitimden geçememiş olmalarıdır. Yani yeteneksiz oldukları düşünüldüğü için düşük prestijli okullara yönlendirilen kadınlar, prestiji düşük okullardan mezun oldukları için yeteneksiz sayılmaktadır. Böylece kırılmayan bir kısır

³⁵⁰ Türker Alkan, *Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 475, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 18, 1981, s. 42.

³⁵¹ Alkan, op. cit., s. 46; Yücel Gelişli, "Türkiye'de Kadın Eğitiminin Bugünkü Durumu", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 40, Ocak-Şubat 2014, ss. 15-16.

döngü yaratılmaktadır.³⁵² Bu durumu değiştirebilmek için hukuki düzenlemeler yapmak yeterli olmayacaktır. Zira hukuki düzenlemelerle belli bir seviyeye gelinmiştir. Bundan sonrasında hâkim zihniyet değiştirilmeden kadınlar için eğitim alanındaki olumsuzluklar kolay kolay yok olmayacaktır.

2.2. Kadının Siyasi Hakları ve Siyasi Hayata Katılımı

Emre Kongar, "*Özgürlüğün ve eşitliğin en önemli güvencesinin, yönetime katılmak*" olduğunu belirtmektedir. Türkiye’de kadınlar 1930’lu yıllara kadar bu güvenceden yoksundu. İlk olarak 1 Nisan 1923 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) toplantısında seçim çevreleri ve milletvekili sayılarıyla ilgili müzakereler sürerken kadınların oy kullanabilme hakkı da tartışmaya açıldı. Bu hakkın verilmesi gerektiğinin en ateşli savunucularından biri olan Tunalı Hilmi Bey’in konuşması, diğer vekillerce sürekli alkış ve yuhalama sesleriyle kesilmiştir. Kadının oy kullanmasına karşı olanlar, kadınların henüz bu hakkı kullanabilecek seviyede eğitime ve kültürel birikime sahip olmadığını iddia etmişlerdir. Tartışmalar sonucunda kadına oy hakkı tanınmadan kanun tasarısı kabul edilmiştir.³⁵³

1923-1927 yılları arasında görev yapan İkinci Meclis, halifeliğin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun ve TMK’nın kabul edilmesi gibi cesur devrimleri gerçekleştirmiş olmasına rağmen kadınlara siyasi haklarını tanımamıştır. TKB yetkilileri, Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmeler yaparak 1927 seçimlerinde kadın aday göstermek istediklerini belirtmişler fakat görüşme neticesinde bu düşünceden vazgeçmek zorunda kalmışlardır. Seçim tarihinin yakın olması ve yasada değişiklik yapılmadan seçimde kadın aday gösterilemeyecek olması bu durumdan vazgeçilmesinin başlıca nedenlerindedir.³⁵⁴

Kadınlara oy kullanma hakkı verilmesi için beklenmesinin nedeninin toplumu hazırlamak olduğunu düşünenler mevcuttur. Bu dönemde toplumsal ve siyasi hayat ile eğitim hayatında ardı ardına pek çok reformlar yapılmıştır. Meclisteki vekillerin verdiği tepkilerden, toplumun henüz kadına seçme ve seçilme hakkı verilmesine hazır olmadığı

³⁵² Alkan, op. cit., s. 47; Fatma Gök, “Women and Education in Turkey”, *Women in Modern Turkish Society: A Reader*, der. Şirin Tekeli, London: Zed Books Ltd, 1995, s. 133.

³⁵³ Saime Yüceer, "Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 14, 2008, ss. 137-139.

³⁵⁴ Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1982, ss. 210-211.

anlaşılmuştur. Bu sebeptendir ki, kadın hakları ile ilgili devrimler sıraya konmuş, plan dâhilinde ilerlenerek halk duruma hazırlanmış ve bu haklar kadınlara belli aralıklarla verilmiştir. Muhtarlık, belediye ve vekil seçme ve seçilme hakkının aynı anda değil de sırasıyla verilmesi bu nedenle bağlantılıdır.³⁵⁵ 3 Nisan 1930 tarihine gelindiğinde, Meclis'te görüşmeleri süren Belediye Kanunu'nun 23 ve 24. maddelerinde değişiklik yapılarak kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı verilmiştir.³⁵⁶

26 Ekim 1933 tarihinde Köy Kanunu'nda yapılan değişiklikle beraber kadınlar, muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerine aday ve seçmen olarak katılmaya hak kazanmıştır. Nihayet 5 Aralık 1934 tarihinde, İsmet İnönü ile 191 vekilin verdiği önerge kabul edilmiş ve 2598 sayılı kanunla kadınlar milletvekili seçme ve seçilme hakkına da ulaşmışlardır. 1924 Anayasası'nın "*18 yaşını bitiren her erkek Türk milletvekili seçme hakkına sahiptir.*" şeklinde olan 10. maddesi, "*22 yaşını bitiren kadın erkek her Türk milletvekili seçme hakkına sahiptir.*" şeklinde değiştirilmiştir. "*30 yaşını bitiren her erkek Türk milletvekili seçilme hakkına sahiptir.*" şeklinde olan 11. madde ise, "*30 yaşını bitiren kadın erkek her Türk milletvekili seçilme hakkına sahiptir.*" olarak güncellenmiştir.³⁵⁷ Kadınlar ilk olarak 1935 seçimlerine katılmıştır ve katılım oranı %48 civarında gerçekleşmiştir. Bu seçimlerde Meclis'e giren 399 vekilin 17'si kadındır. 12 Ocak 1936 tarihinde ise ara seçimler yapılmış ve emekli öğretmen Hatice Özgener, Çankırı milletvekili olarak Meclis'e girmiştir. Böylece Meclis'teki kadın vekil sayısı 18'e yükselmiştir.³⁵⁸

Türkiye'de kadınlar seçme ve seçilme hakkını dünyadaki pek çok hemcinslerine göre erken elde etmiş olsalar bile sonraki süreçte bu haktan yararlanma ve siyasete katılım konusunda aynı başarı gösterilememiştir. 1935 ile 1970 yılları arasında kadınların meclise girme oranları dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu yıllar arasında vekil olarak seçilen kadınlar, kendilerini kadınların temsilcisi olarak tanımlarken, bu tanım sonraki yıllarda 'ulusun temsilcisi' olmaya evrilmiştir. Belediye başkanı olarak seçilen ilk kadın Müfide İlhan'dır ve seçilebilmesi 1950 yılını bulmuştur. Türkan Akyol ise ilk kadın bakandır ve 1971 yılında kurulan 33. hükümette görev yapmıştır. 1991 yılında Muğla'ya ilk kadın vali olarak Lale Aytaman atanmıştır. 1993 yılında ise ilk kadın

³⁵⁵ Ibid., s. 211.

³⁵⁶ Sevilay Özer, "Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 85, Mart 2013, s. 141.

³⁵⁷ Özer, op. cit., s. 147; Tekeli, op. cit., ss. 216-217; Yüceer, op. cit., ss. 142-144.

³⁵⁸ Yüceer, op. cit., ss. 146-147.

Başbakan 50. hükümette görev yapmış ve aynı hükümette 4 de kadın bakan görev üstlenmiştir. Kadınlar kaymakam olabilme hakkını ise 1989'da elde etmiştir.³⁵⁹

Bilindiği gibi siyasete katılım bireysel ve toplu davranış olmak üzere iki türdür. İlkine bireylerin yönetici seçmek için oy kullanması örnek verilebilir. İkincisi ise daha aktif bir katılımdır ve yönetici olabilmek adına bireyler seçimlere bizzat aday olarak katılırlar. Oy kullanma, sosyo-ekonomik durum, dini inanç, ırksal ve etnik farklılıklar, eğitim, yaş ve cinsiyet gibi faktörlerden etkilenmektedir. Bu konuda kadınlarla ilgili iki farklı görüşten bahsetmek mümkündür. İlk görüşe göre kadınlar, politikaya ilgisizdir ve bu sebeple de oy kullanmaya katılmazlar. İkinci görüşe göre ise kadınlar erkeklerden bağımsız değildir ve oylarını da onların etkisi altında kullanırlar. Fakat ülkemizde genelde oy kullanan kadın sayısı, oy kullanan erkek sayısından fazladır. Bu nedenle kadınların siyasete ilgisiz olduğu görüşü gerçeği yansıtmamaktadır. Evlilik birliği içerisinde çiftler benzer faktörlerden etkilendiği için karı ve kocanın aynı oyları kullanması anlaşılabilir. Yapılan araştırmalar, kadınların yarısının oy kullanırken kocalarına danışmadığını göstermektedir. Danışan kadınların yarısının ise kocalarının isteği doğrultusunda oy kullanmadığı, diğer yarısının da bazen kocalarının istekleri doğrultusunda oy kullandığını ortaya koymaktadır. Fakat şunu da unutmamak gerekir ki, kocasının isteği doğrultusunda oy kullanmayan ama bunu açıkça söylemeyen, itiraf edemeyen ve saklama gereği hisseden kadınlar da çoğunluktadır.³⁶⁰

Seçme yani oy kullanma konusunda Türkiye'de kadının durumu nispeten iyi olsa da seçilme yani siyasete aktif katılım konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Kadının siyasete katılımının düşük olmasının başlıca sebebi, toplumsal cinsiyet rolleridir. Kadın, özel alana ait olarak görüldüğü için kamusal alanı ilgilendiren siyasetten uzak durması gerektiği telkin edilmektedir. Kamusal alanla ilgilenmesi gereken erkektir, kadın ise özel alanda kalmalı ve özel alanla bağlantılı işlerle ilgilenmelidir. Kadınlar siyasete atılmayı başarsa bile bu defa da işleriyle aile hayatlarını bağdaştırmakta zorluk çekmektedirler.³⁶¹ Zira kurumsallaşmış siyasetin esnek çalışma günleri, uzun ve sürekli

³⁵⁹ Ceray Aldemir ve Canan Budak, "Cam Tavanı Kırma: Parlamentoda Cinsiyet Kotası", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 61, Kış 2018, ss. 51-52; Figen Ereş, "Türkiye'de Kadının Statüsü ve Yansımaları", *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 19, 2006, s. 42.

³⁶⁰ Ayşe Güneş Ayata, "Women's Participation in Politics in Turkey", *Women in Modern Turkish Society: A Reader*, der. Şirin Tekeli, London: Zed Books Ltd, 1995, ss. 235-237.

³⁶¹ Semra Gökçimen, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, Sayı: 10, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 2008, s. 42.

çalışma saatleri, gece çalışması ve sıkı rekabet ortamı, kadınların siyasetle özel yaşamlarının taleplerinin çatışmasına sebep olmaktadır.³⁶²

Cinsiyete göre milletvekili sayısı ve Meclisteki temsil oranı, 1935-2019.

Yıl	Toplam milletvekili sayısı	Erkek	Temsil Oranı (%)	Kadın	Temsil Oranı (%)
1935	399	381	95,5	18	4,5
1939	429	413	96,3	16	3,7
1943	455	439	96,5	16	3,5
1946	465	456	98,1	9	1,9
1950	487	484	99,4	3	0,6
1954	541	537	99,3	4	0,7
1957	610	602	98,7	8	1,3
1961	450	447	99,3	3	0,7
1965	450	442	98,2	8	1,8
1969	450	445	98,9	5	1,1
1973	450	444	98,7	6	1,3
1977	450	446	99,1	4	0,9
1983	399	387	97,0	12	3,0
1987	450	444	98,7	6	1,3
1991	450	442	98,2	8	1,8
1995	550	537	97,6	13	2,4
1999	550	527	95,8	23	4,2
2002	550	526	95,6	24	4,4
2007	550	500	90,9	50	9,1
2011	550	471	85,6	79	14,4
2012	548	469	85,6	79	14,4
2013	548	469	85,6	79	14,4
2014	535	458	85,6	77	14,4
2015	550	469	85,3	81	14,7
2016	550	469	85,3	81	14,7
2017	539	464	86,1	75	13,9
2018	600	496	82,7	104	17,3
2019	589	487	82,7	102	17,3

Kaynak: Tablo TÜİK verilerine dayanılarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki tabloda Türkiye’de yıllara göre meclisteki toplam vekil sayısı, kadın ve erkek vekil sayısı ile kadınların ve erkeklerin temsil oranı yüzde olarak verilmiştir. 1935 yılından sonraki 72 yıllık süreçte Meclis’teki kadın temsilci oranının trajik şekilde düşüş yaşadığı görülmektedir. Ancak 2007 yılında, 1935’teki oranın üzerine çıkılabilmektedir. AB'nin kadın temsiliyle ilgili 'kritik eşik' adını verdiği bilimsel tespitine göre, parlamentolardaki kadın temsilci oranı %33 yani 1/3 olmadıkça siyasi temsilde kadın-erkek eşitliğinden bahsedilemeyecektir. Tabloya baktığımızda, 2007 yılından bu

³⁶² Güneş Ayata, op. cit., s. 238.

yana kadın temsilci oranı artmış olsa bile Türkiye'de 86 yıldır seçilme hakkına sahip olan kadınlar, kritik eşik olan %33'ü bir defa bile geçememiştir.³⁶³

IPU'nun 2018'in ocak ayında yayınladığı rapora göre, dünyada parlamentoların sadece %23'ü kadın temsilcilerden oluşmaktadır. 32 ülkede kadın temsilci oranı %10'un altındadır ve hatta bu ülkelerin 4'ünde mecliste hiç kadın vekil yoktur. Dünya genelinde kadınların siyasete katılımlarının düşük olduğu bilinen bir gerçektir. Bu durumun sebeplerinden biri, yukarıda da bahsettiğimiz üzere, kamusal alan ile özel alan ayrımıdır. Diğer ve belki de en önemli sebep ise siyasetin erkek işi olarak görülmesidir. Kadınlar çocukluklarından itibaren siyasetten uzak durmaları gerektiği söylenerek yetiştirilmektedir. Cesaret edip siyasete katılmak isteyen kadınlar da önce aileleri sonra da partilerinden gereken desteği alamamaktadır.³⁶⁴ Siyasete katılan kadınlar için iki aşamalı bir süreçten bahsedilmektedir. İlk aşamada, parti destekleyici olsa bile aileleri ve sosyal çevreleri pek öyle davranmamaktadır. İkinci aşamada ise aile ve sosyal çevre kabullenmeye başlarken politikadaki erkek rekabeti engel olarak boy göstermektedir. Siyasette istediği pozisyona ulaşabilen kadınların pek azı, erkeklerin kendilerini desteklediğini ya da en azından köstek olmadığını belirtmektedir. İstedikleri pozisyonlara ulaşamayanlar ise erkeklerin kendilerini büyük oranda engellediğini ve cinsiyetlerinin dezavantaj olduğunu kaydetmektedirler. Burada önemli olan, başarılı kadınların sayısı düşükken başarısız olanların sayısının yüksek olmasıdır.³⁶⁵

Ayata'ya göre, Türkiye'de belli yerlere gelebilen kadın politikacılar iki farklı davranış sergilemektedir. Bunlardan ilki, daha ziyade yerel politikacılarıdır. Anaç bir tavır sergileyerek insanların sorunlarına eğilen, tavsiyeler veren, bencil olmayan, çok hırslı görünmemeye çalışan, özellikle kendilerinden gençlere arkadaşça davranan, yerelde destek ve oy kazanan kişilerdir. İkinci kategoride olanlar ise yüksek eğitim seviyesine sahip, politika dışında bir uzmanlığı olan, bürokraside yüksek bir mevki işgal eden ya da politika dışındaki işinde başarılı olan kadınlardır. Bu kadınlar, kendi hayatlarının kontrolünü ellerine alıp kamusal yaşama girmekte tereddüt etmeyen, tartışmaya açık, mücadeleci ve rekabetçidir. Saydığımız özellikler ise Türk toplumunda erkeğe atfedilmektedir. Bu kadınlar, erkek dünyasının parçası olan siyasette başarılı olabildikleri için kendilerini diğer kadın siyasetçilerden üstün saymaya başlarlar. Kadın

³⁶³ Aldemir ve Budak, op. cit., s. 44.

³⁶⁴ Ibid., ss. 42-43.

³⁶⁵ Güneş Ayata, op. cit., s. 246.

seçmenin oyunu ‘çantada keklik’ olarak görmeye başlayan kadın siyasetçiler, zaman içinde kadınların problemlerinin ve az temsil edilmelerinin de üzerinde durmazlar ve bu konuda gerekli reformları yapmaya ya da en azından gündeme getirmeye de çalışmazlar.³⁶⁶

Türkiye’de siyasetin patriarkal dinamikler aracılığıyla şekillenmesi, kadınların siyasette ancak sembolik olarak var olabilmesine neden olmaktadır. Bu sorunu aşmak ve kadınları temsil mekanizmalarında daha görünür kılmak için yasal değişikliklere ve kotalara ihtiyaç vardır. Bugün dünyada 80 civarında ülkede çeşitli cinsiyet ve kadın kotaları uygulanmaktadır. Bunlardan bazıları kotayı anayasa ve seçim yasasıyla, bazıları ise siyasi parti seçim tüzükleri ile düzenlemiştir. Yasal düzenlemelere ek olarak, siyasete katılımın teşvik edilmesi, katılımın önündeki zihinsel, fiziksel ve psikolojik engellerin kaldırılması gerekmektedir. Kadınlar siyasetin her basamağına aktif olarak katılıp temsil hakkı elde edene kadar bahsi geçen önlemler uygulanmalı ve bu hakkın devam etmesi sağlanmalıdır.³⁶⁷

2.3. Çalışma Hayatında Kadın

24 Nisan 1930 tarihli, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, kadınlara özel hükümler içeren ilk kanun olma özelliğine sahiptir. Kanun’un 155. maddesine göre, hamile kadınlara doğumdan önce ve sonra 3'er haftalık doğum izni kullanabilme hakkı verilmiştir. Kanun’un 177. maddesi ise doğum izninden sonra çalışmaya başlayan emzikli kadınlara 6 ay boyunca günde iki defa yarımşar saatlik emzirme molası verilmesini hükme bağlamıştır.³⁶⁸

8 Haziran 1936 tarihinde kabul edilerek 16 Haziran 1937’de yürürlüğe giren 3008 sayılı İş Kanunu, Türkiye’de kadının iş gücüne katılımını kapsamlı olarak düzenlemektedir ve aynı zamanda ilk iş kanunudur. Türkiye’de kadınların tarım dışındaki sektörlerde istihdama katılımı 1950’li yıllarda gerçekleşen köyden kente göç sonrası mümkün olmuştur. Toplumsal yapıda meydana gelen değişimler ve gelişmeler

³⁶⁶ Ibid., ss. 246-247; Tekeli, “Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Bakış”, s. 345.

³⁶⁷ Aldemir ve Budak, op. cit., s. 58; Gökçimen, op. cit., ss. 53-54; Kota uygulayan ülkeler ve uygulanan kotalar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Idea, “Gender Quotas Database”, (ty), <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas> , (28.04.2020).

³⁶⁸ Meryem Dinç, "Çalışma Hayatında Kadın ile İlgili Hukuki Düzenlemeler", *Kamu İş Verenleri Sendikası*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2002, s. 13; Söz konusu kanun maddeleri için bakınız: Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 24.04.1930, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1593.pdf> , (29.04.2020).

sonucu eğitim alabilmeye başlayan kadın, hizmet sektörü ve diğer sektörlerde de çalışma imkânına kavuşmuştur.³⁶⁹ 1475 sayılı ve 25 Ağustos 1971 tarihli İş Kanunu'nun 70. maddesinde doğum izni hakkı düzenlenmiştir. Bu maddeye göre, kadınlar doğumdan önce ve sonra olmak üzere 6'şar hafta doğum izni kullanabilmektedir. Buna ek olarak, 4,5 ayı geçmemek kaydıyla ücretsiz izin kullanma hakları da bulunmaktadır. Gebe ve emziren kadınlarla ilgili tüzüğe göre, bu durumdaki kadınların ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaları yasaktır. Ayrıca emzikli kadın işçilere, günde iki defa 45 dakikalık, 'süt izni' olarak bilinen emzirme amaçlı ilave süre verilmektedir.³⁷⁰

Yürürlüğe giren son İş Kanunu, 22 Mayıs 2003 tarihli ve 4857 sayılı kanundur. Kanun'un 5. maddesi, cinsiyete dayalı ayrımcılığı yasaklayarak aynı veya eşit değerdeki iş için eşit ücret ilkesini benimsemiştir. Ancak Kanun'daki eşitlik tanımı oldukça dardır ve ayrımcılığın her türüyle mücadele etmemektedir. Zira Kanun, işe alım, meslek içi eğitim ve meslekte terfi gibi alanları kapsamamaktadır.³⁷¹ 24. maddede, işverenin işçiye sözlü veya fiziksel cinsel tacizde bulunması halinde işçinin, haklı nedenlere dayanarak iş sözleşmesini feshetme hakkı olduğu belirtilmektedir. Aynı hakka işveren de sahiptir. Doğum izninin düzenlendiği 74. maddede ise izin, doğum öncesi ve sonrasında sekizer hafta olmak üzere toplam on altı haftaya çıkarılmıştır.³⁷²

1950 yılı öncesinde nüfusun büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktaydı. Üretimde sınırlı teknolojik imkânlar kullanılmaktaydı ve erkek işgücü, uzun süren savaşlar ve kötü sağlık koşulları nedeniyle eksik durumdaydı. 1950'li yıllardan sonra sanayileşmenin artmasıyla beraber iş imkânları ve işgücüne olan ihtiyaç da artmıştır. Bu durum ise kadınların toplumsal konumunu etkilemiştir.³⁷³ 1960 ile 1985 yılları arasında gelindiğinde 1,5 milyon civarında kadının sanayi sektöründe çalıştığı görülmektedir. Hizmet sektöründe çalışan kadınların sayısı ise yarım milyondan fazlaydı. Fakat 1975'ten itibaren bu oran düşmeye başlamış ve 1980-85 yılları arasında %28 olmuştur. 80'li yıllardan sonra hem özel sektör hem de kamu sektörü, yatırımlarını turizm, iletişim

³⁶⁹ Filiz Kutluay Tutar ve Hatice Şahin, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Kadın İstihdamının Analizi", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, 2017, s. 48.

³⁷⁰ Dinç, op. cit., ss. 12-13.

³⁷¹ Saniye Dedeoğlu, "Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye'de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı", *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı: 21, 2009, s. 49.

³⁷² Moroğlu, "Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları", s. 304.

³⁷³ Ferhunde Özbay, "Changes in Women's Activities both Inside and Outside the Home", *Women in Modern Turkish Society: A Reader*, der. Şirin Tekeli, London: Zed Books Ltd, 1995, ss. 98-100.

ve kentsel hizmetlere yöneltince hizmet sektöründeki istihdam oranları tekrar artmaya başlamıştır. Genel istihdam arttığı halde kadın istihdamı azalmaya devam etmiştir.³⁷⁴

80'li yıllarda yaşanan ekonomik değişimler neticesinde iş fırsatları sınırlı hale gelmiştir. Bu sınırlı imkânlar da erkekler tarafından kullanılmıştır. Dönemin rakamlarına göre, 87 erkeğe karşın 13 kadın istihdam edilmekteydi. Yaşanan ekonomik kriz, iş imkânlarını azaltıp işsizliği artırmış ve gelirleri de azaltmıştır. Bu şartlar altında iş arayan kadınların sayısı artmaya başlamıştır. 1985 yılında sadece istatistiklere yansıyan rakamlara göre 662,518 kadın işsizdi ve bu sayı 1965'teki sayıdan bile daha fazlaydı. Resmi istatistiklere göre çalışan her 100 kadına karşılık 69 kadın iş aramaktaydı. Aşırı yüksek talep, kadınların kamu ve özel sektörde daha fazla baskı ve ayrımcılığa uğramasına sebep olmuştur. Bu durum, kadınların temizlik ve çocuk bakımı gibi işlere olan talebini artırmıştır. Hatta bazıları asgari ücretten de düşük ücretlerle çalışmayı kabul etmek durumunda kalmıştır.³⁷⁵

Kadının iş yaşamında dışlanan konumda olmasının çeşitli sebepleri vardır. Eğitim seviyesinin düşüklüğü, iş imkânlarının azlığı ve az olan bu imkânların da erkeklere verilmesi, kadınların sendikal yönetici kadrolarda kısıtlı temsili bu sebeplerin başında gelmektedir. Kadınların doğum yapma ve emzirme gibi biyolojik süreçleri söz konusu olduğu için işverenler adına erkek işçi öncelikli tercih sebebidir. Bunların dışında diğer bir önemli sebep ise toplumsal cinsiyet rolleridir. Kadınların yeri hane içi olarak görüldüğü için hane dışında çalışmaya başlamaları ve geleneksel olarak erkeğin addedilen bir görevi yani para kazanma ve ev geçindirme işini üstlenmeleri toplum tarafından oldukça zor kabul edilmiştir ve hatta bu durumu hala kabul edemeyen insanların varlığı söz konusudur.³⁷⁶ Aşağıda verilen tabloya baktığımızda kadın ile erkek istihdam oranı arasındaki ciddi fark ortaya çıkmaktadır.

³⁷⁴ Yıldız Ecevit, "The Status and Changing Forms of Women's Labour in the Urban Economy", *Women in Modern Turkish Society: A Reader*, der. Şirin Tekeli, London: Zed Books Ltd, 1995, s. 85.

³⁷⁵ *Ibid.*, s. 87.

³⁷⁶ Alkan, *op. cit.*, ss. 68-69; Ecevit, *op. cit.*, ss. 86-87; Özbay, *op. cit.*, s. 93.

Yıl	İstihdam Oranı (%)	
	Erkek	Kadın
2019	63,1	28,7

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2019.

Türkiye'nin kadın istihdamıyla ilgili yaşadığı sorun Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu'na da yansımaktadır. 2009 yılı raporuna göre ekonomik katılım ve fırsatlar kategorisinde Türkiye 134 devlet arasında 130. sırada yer almıştır.³⁷⁷ 2020 yılı raporunda ise ekonomik katılım ve fırsatlar konusunda 153 devlet arasında 136. olmuştur.³⁷⁸ Eskiden kadınların istihdam edilememesi nedeni olarak eğitim düzeyinin düşüklüğü gösterilebilmekteydi. Fakat günümüzde erkekler eğitim düzeyinden bağımsız olarak işgücüne sorunsuz katılabilirken, kadınlar eğitim düzeylerindeki artışa rağmen istihdama katılma konusunda güçlükler yaşamaya devam etmektedir.³⁷⁹ 2016'da ILO tarafından yayımlanan "Çalışma Yaşamında Kadınlar: Eğilimler" isimli raporu son yıllarda eğitim alanında kadınlara yönelik önemli gelişmeler kaydedildiğini göstermektedir. Ancak iş yaşamındaki durumun eğitim alanındaki gelişmelere paralel ilerlemediği görülmektedir. Raporda 178 devletin rakamları incelenmiş ve küresel ölçekte istihdam piyasasında kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizliğin hala devam ettiği sonucuna varılmıştır. Bu durumun başlıca sebepleri, kadınların mütemadiyen hane içiyle ilişkilendirilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği söylemlerinin samimi olmaması ve sosyal politikaların kadın istihdamını artırmaktan uzak olmasıdır.³⁸⁰

Günümüzde kadınların iş hayatında istihdam ve işsizlik dışında yaşadığı diğer bir büyük sorun da ücret eşitsizliği mevzusudur. Aşağıdaki tabloda kadınların ve erkeklerin eğitim seviyelerine göre yıllık brüt kazanç miktarları verilmiştir.

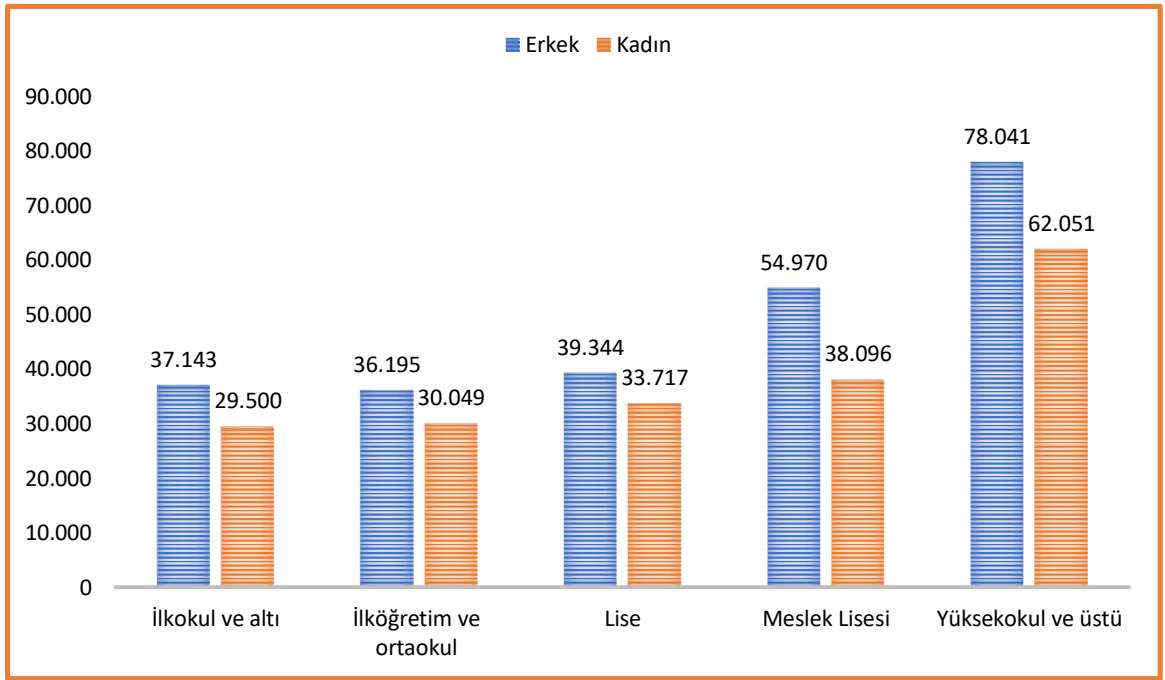
³⁷⁷ Süleyman Aydın, "Türkiye'de Kadının İstihdamı ve Kadına Dair Sosyal Güvenlik Uygulamaları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2016, s. 246.

³⁷⁸ World Economic Forum, Global Gender Gap Report 2020, s. 12, (ty), http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf, (20.04.2020).

³⁷⁹ Aydın, op. cit., s. 248.

³⁸⁰ Bitmez, op. cit., s. 70.

Eğitim durumuna göre cinsiyetlerin yıllık kazanç tablosu:

Kaynak: TÜİK, Cinsiyet ve eğitim durumuna göre yıllık ortalama brüt kazanç, 2018.

Tablodan grldği üzere tüm eğitim seviyelerinde kadınlar ile erkekler arasında yıllık kazanç bakımından ciddi farklar bulunmaktadır. Bu farklar, eğitim seviyesi, yarı zamanlı işler ya da tecrübe eksikliği gibi faktörlerle açıklanamayacak kadar büyüktür. 2017 yılının üçüncü çeyreğindeki rakamlara göre, AB'de bile kadınlar saat başı ücret bazında erkeklere oranla %16 daha az kazanmaktadırlar. Bu durumun nedenleri arasında şunlar bulunmaktadır: Ücretsiz alışma saatlerinin erkeklere kıyasla kadınlarda daha fazla olması, kadınların hane içi işleri (ocuk, yaşlı bakımı vb.) yürütebilmek için kariyerlerine ara ya da son vermek zorunda kalması, kadınların iş hayatında cam tavan sendromuna maruz kalarak kariyerlerinde ilerleyememeleri.³⁸¹

Anayasa'nın 55. maddesine göre, "*cret emeğin karşılığıdır. Devlet, alışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan*

³⁸¹ Mustafa şen, "Cinsiyete Dayalı cret Eşitsizliğinin Avrupa Birliği ve Türkiye Kapsamında Değerlendirilmesi", *Sosyal Politika alışmaları Dergisi*, Yıl: 18, Sayı: 41, Temmuz-Aralık 2018, s. 316; Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, "Sorular ve Cevaplar: Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda AB neler yapıyor?", 08.03.2018, https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2018-03/EU%20factsheet%20on%20gender%20equality_BC.pdf, (01.05.2020).

yararlanmaları için gerekli tedbirleri alır."³⁸² Fakat buna rağmen Türkiye'de kadın ile erkek arasındaki ücret eşitsizliğinin azımsanmayacak kadar fazla olduğunu görmekteyiz. Ücret eşitsizliğini engellemek için ev işleri, çocuk bakımı gibi kadına ait olduğu düşünülen görevler azaltılmalıdır. Böylece kadın çocuk yetiştirmek ya da ev işi yapmak için kariyerinden vazgeçmek zorunda kalmayacaktır. Ayrıca çalışanların haklarını koruyan sendikalara kadınlar daha fazla dâhil edilmeli, kadınların sendikalaşma oranı ve sendikaların karar alma mekanizmalarındaki kadın sayısı artırılmalıdır. Ek olarak, ücret eşitsizliğini ortadan kaldırmaya yönelik farkındalık yaratılmalı ve toplum bu konuda bilinçlendirilmelidir. 2011 yılından beri her yıl Avrupa Eşit Ücret Günü düzenlenmektedir. Böylece toplum, konuyla ilgili bilgilendirilmeye çalışılmaktadır. Bu Günde, hükümet ve işletmeler ücret politikalarını değiştirmeleri için zorlanmakta, saklı kalan ücret farklılıkları görünür hale getirilmeye ve kamuoyunda bilinç oluşturulmaya çalışılmaktadır.³⁸³ Görüldüğü üzere yasal düzenlemeler toplumsal değişimlerle desteklenmedikçe etkisiz kalmaya devam edecektir. Bu sebeple yapılan hukuki düzenlemeler topluma mal edilerek, toplum tarafından kabullenilmesi sağlanmalıdır.

2.4. Kadınla İlgili Hukukî Düzenlemeler

Çalışmanın önceki kısımlarında, kadının eğitim, siyaset ve çalışma hayatındaki konumundan bahsedilmiştir. Bu konularla alakalı olan hukuki düzenlemeler de bu başlıklar altında verilmiştir. Çalışmanın bu kısmında ise Türkiye'de cinsiyetler arası eşitliği sağlamak adına birer adım olarak atılan Anayasa, TMK, Türk Ceza Kanunu (TCK) ve Vatandaşlık Kanunu düzenlemeleri ile Türkiye tarafından kabul edilen uluslararası sözleşmeler ele alınacaktır.

1921 Anayasası kısa bir anayasaydı ve haklarla ilgili hüküm içermiyordu. 1924 Anayasası'yla kadın ve erkek eşit kılınmış fakat medeni haklar açısından şer'i hükümlerin uygulanmasına devam edilmiştir. 1926 yılında kabul edilen TMK ile Mecelle ilga edilmiş ve kadınlar bazı medeni haklarını kazanmıştır. 334 sayılı, 9 Temmuz 1961 tarihli Anayasası'nın 12. maddesinde, "*Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasi*

³⁸² T.C. 1982 Anayasası, 18.10.1982, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf>, (17.05.2020).

³⁸³ Şen, op. cit., ss. 321-322.

düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir."³⁸⁴ ifadelerine yer verilerek anayasal düzeyde kadın ve erkek eşit kılınmıştır. Aynı ifadeler 1982 Anayasası'nda 10. madde olarak yer almış ve kadın ile erkek kanun önünde eşit sayılmaya devam edilmiştir.³⁸⁵ Fakat bu maddenin öngördüğü eşitlik anlayışının, kadın-erkek eşitliği konusunda kesin çıkarımlar yapılamayacak kadar muğlak olduğu görülmektedir. Eşitlik konusunda daha açık ve net bir maddeye duyulan ihtiyaçtan dolayı, Anayasa'da değişiklik yapan 7 Mayıs 2004 tarihli, 5170 sayılı kanunla 10. maddeye şu fıkra eklenmiştir: "*Erkekler ve kadınlar eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.*" 5982 sayılı, 7 Mayıs 2010 tarihli değişiklik kanunu ise 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan halkoylamasında kabul edilmiştir.³⁸⁶ Bu değişikliklerle beraber 10. maddenin kapsamı genişletilmiş ve "*Bu maksatla alınacak tedbirler, eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.*" eklemesi yapılmıştır. Böylelikle pozitif ayrımcılık konusu da mevzuatta yerini almıştır. ABTHŞ'nin 23. maddesinin de pozitif ayrımcılıkla ilgili olduğu göz önüne alınırsa bu hükmün AB hukukuyla uyum açısından önemli olduğu kavranacaktır.³⁸⁷

Anayasa'da bir diğer değişiklik 3 Ekim 2001 tarihinde yapılmıştır. 4709 sayılı değişiklik kanunu ile yapılan değişikliğe göre, 1982 Anayasası'nın "*Aile Türk toplumunun temelidir.*" şeklindeki 41. maddesine "*ve eşler arasında eşitliğe dayanır.*" ibaresi eklenmiştir. Aile kurumu içinde cinsiyetler arası eşitliği sağlamaya yönelik bir adım olması açısından söz konusu değişiklik, pozitif bir gelişme olarak görülmüştür.³⁸⁸

17 Şubat 1926 tarihli, 743 sayılı TMK, 4 Ekim 1926'da yürürlüğe girmiştir. Kadınlar açısından adeta devrim niteliğinde olan TMK, evlenme, boşanma, miras, tanık olabilme gibi konularda kadını adeta ikinci sınıf vatandaş yerine koyan ve erkek karşısında aciz duruma düşüren Mecelle'den sonra kadınlar açısından yepyeni bir dönemi başlatmıştır. Erkeğin üstünlüğüne dayanan Mecelle, oluşturulmaya çalışılan modern toplumla ve Kemalizm'le çelişmekteydi. Yeni TMK en önemli değişiklikleri

³⁸⁴ İlgili madde için bakınız: 1961 Anayasası, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/>, (17.05.2020).

³⁸⁵ Mehmet Kahraman ve Şafak Kaypak, "Türkiye'de Kadının İnsan Hakları ve Anayasal Yansıması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 33, 2016, ss. 310-311.

³⁸⁶ Zehra Odyakmaz, Bayram Keskin ve Yusuf Deniz, "6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme-1", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı: 7, 2016, s. 730.

³⁸⁷ Rabia İlay Akbulut Peerzada, "Gender Equality in Turkish Law: Victims v. Heroes", *Human Rights Review*, Sayı: 8, Yıl: 4, Aralık 2014, ss. 181-182; Ayşegül Demir, "Yasal Düzenlemelerde Kadın Hakları", *Hukuk Gündemi Dergisi*, Sayı: 1, Mart 2011, s. 32.

³⁸⁸ Moroğlu, "Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları", s. 302.

evlenme konusunda yapmıştır ve poligamiyi yasaklamıştır. Kanun'un 93. ve 112. maddelerinde bu konuya değinilmektedir. Ayrıca tek başına dini nikâhın geçerli olmayacağı belirtilmiş ve resmi olarak memur önünde evlilik zorunlu hale getirilmiştir. İslam hukukunda ergin olmayan kadınların velileri onlar yerine evlilik sözleşmesi akdedebilirken kabul edilen TMK bu durumu ortadan kaldırmış ve zorla yapılan evliliklerin önüne geçmiştir. Boşanma konusunda erkeklerin sınırsız gibi görünen hakları kısıtlanmakla beraber kadına da belli haklar verilmiş ve boşanmanın da resmi kanallar yoluyla yapılması hükmüne varılmıştır. Çocuğun velayeti konusunda sadece erkek söz sahibi iken kadına da velayet konusunda haklar verilmiştir. Ayrıca kadına mülk edinme hakkı ve mahkemelerde şahitlik konusunda da haklar verilmiş ve erkeklerle eşit hale getirilmiştir. TMK'da ilk değişiklik 15 Haziran 1938'de yapılarak erkek için 18 ve kadın için 17 olan evlenme yaşı, 17 ve 15'e düşürülmüştür.³⁸⁹

TMK tamamen değiştirilmeden önce birtakım düzenlemeler yapılarak kullanılmaya devam edilmiştir. Eski TMK'nın 153. maddesinde, kadının kocasının yardımcısı olduğu ve eve yani ev işlerine onun bakacağı belirtiliyordu. 159. madde ise kadının çalışmasını kocasının iznine bağlıyordu.³⁹⁰ 29 Mayıs 1990 tarihinde söz konusu maddeyle ilgili olarak Anayasa Mahkemesi'ne iptal başvurusunda bulunulmuş ve 29 Kasım 1990 tarihli karara ile 159. madde iptal edilmiştir. Önceki Kanun'un 152. maddesi, kocayı ailenin reisi kabul ediyordu. Buna istinaden Gelir Vergisi'nde 'aile reisi beyanı' uygulaması yapılmaktaydı. 1998 yılında bu uygulama da kaldırılmış ve kadınlara kendi namlarına beyan verme hakkı tanınmıştır.³⁹¹

17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilen 743 sayılı Medeni Kanun, 22 Kasım 2001 tarihinde kabul edilen 4721 sayılı Medeni Kanun çıkana kadar yürürlükte kalmıştır. Yeni TMK 1 Haziran 2002'de yürürlüğe girmiştir. Eski TMK, kadınlara pek çok hak vermiş olsa da olumsuz yanları da bulunmaktaydı.³⁹² Kocanın aile reisi olarak belirlenmesi, çiftin oturacağı ikametgâhı kocanın seçmesi, boşanmada karı ve koca

³⁸⁹ Emel Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, 3. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sosyal Felsefe Dizisi: 31, Ekim 1997, ss. 83-85; Tennur Koyuncuoğlu, "Medeni Kanun ve Kadın Hakları", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss. 58-59.

³⁹⁰ Füsün ve Tunç Tayanç, *Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın*, Ankara: Tan Yayınları, Düşünce Dizisi: 1, Mart 1981, ss. 152-153.

³⁹¹ Moroğlu, op. cit., s. 295; Anayasa Mahkemesi Kararı, 29.11.1990, <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/6604a41a-c3e9-4b6f-bcb7-65def934b994?excludeGereke=False&wordsOnly=False>, (15.06.2020)

³⁹² A. Aslı Şimşek ve Recep Volkan Öner, "Türkiye'de Hegemonik Erkeklik: Medyada ve Hukukta İzler, Dönüşümler ve Olasılıklar", *Global Media Journal TR Edition*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2015, s. 456.

arasında anlaşma sağlanamaması halinde çocukların velayetinin kocaya verilmesi, kadının kocasının soyadını almak zorunda olması, kadının çalışmasının kocasının iznine bağlanması, ev işlerinin kadının sorumluluğu olarak kabul edilmesi, evlilik birliğini kocanın temsil etmesi bunlardan bazılarıdır.³⁹³ Yeni TMK bahsi geçen cinsiyetçi uygulamaların çoğunu kaldırmıştır. 152. maddedeki, “*Ailenin reisi kocadır.*” ifadesi kaldırılarak eşler arası eşitlik öngörülmüştür. Evlilik yaşı hem kadın hem de erkek için “*17 yaşını bitirmiş olmak*” şeklinde tanımlanmıştır. Olağanüstü evlilik yaşı ise 16 olarak belirlenmiş ve hâkim iznine bağlanmıştır. Eski TMK eşler arası mal ayrılığı rejimini öngörmekteydi. Yeni Kanun ise edinilmiş malların ortaklığı rejimini mal rejimi olarak belirlemiştir.³⁹⁴

Yeni TMK'nın belirlediği mal rejimi, bazı kadınların yaşadığı mağduriyeti gidermemiştir. Zira edinilmiş malların ortaklığı rejimi, 1 Ocak 2002 tarihinden sonra yapılan evlilikler için tamamen geçerli sayılırken, bu tarihten önce yapılan evliliklerde 1 Ocak 2002'ye kadar edinilen mallarda 'mal ayrılığı rejimi', bu tarihten sonra edinilen mallardaysa 'edinilmiş malların ortaklığı rejimi' uygulanması öngörülmüştür. Yapılan evliliklerde de genelde edinilen malların erkeğe ait olduğu hesaba katılırsa, bu tarihten önce yapılan evliliklerde kadınların yaşadığı hak kaybı giderilmemiştir. Fakat kadın ev dışında çalışmıyor olsa bile çocuklarını yetiştirmesi ve ev işleriyle ilgilenmesi 'maddi katkı' olarak sayılarak boşanma durumunda 'katkı payı davası' açma imkânı verilerek bu durum dengelenmeye çalışılmıştır.³⁹⁵

Yeni TMK'nın 186. maddesine göre, eşlerin yaşayacakları konuta beraber karar verecekleri, evlilik birliğini ortaklaşa idare edecekleri ve giderlerini kapasiteleri ölçüsünde birlikte karşılayacakları hükme bağlanmıştır. Maddenin ilk fıkrasında, evlilik birliğinde oturulacak konutun eşler tarafından ortaklaşa seçileceği belirtilmektedir. Böylece konut seçiminde kadın da erkek kadar söz sahibi olmakta ve koca, eşini kendi ailesiyle oturmaya zorlama hakkına sahip olmamaktadır. 186. maddenin 2. fıkrası ise eşlerin evlilik birliğini beraber yöneteceğini belirtiyordu.³⁹⁶

Türkiye’de kadının medeni hakları ile ilgili önemli meselelerden biri de soyadı meselesidir. Yeni Medeni Kanun'un bu konuyla ilgili 187. maddesine göre, “*Kadın,*

³⁹³ İnan, op. cit., s. 161.

³⁹⁴ Akbulut Peerzada, op. cit., s. 185; Moroğlu, op. cit., s. 303.

³⁹⁵ Demir, op. cit., s. 34.

³⁹⁶ Vehbi Umut Erkan, “Türk Medeni Kanunu’nda Evlilik Birliği İçerisinde Kadının Ekonomik ve Sosyal Haklar”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 134, 2018, ss. 433-434.

evlenmekle kocasının soyadını alır; ancak evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruyla kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir. Daha önce iki soyadı kullanan kadın, bu haktan sadece bir soyadı için yararlanabilir.”³⁹⁷ Aslında kadına iki soyadı birden kullanabilme hakkı, 14 Mayıs 1997 tarihinde eski TMK'nın 153. maddesinde yapılan değişiklikle verilmişti. Yani bu madde yeni TMK'da da aynen korunmuştur.³⁹⁸ 16 Kasım 2004 tarihinde yalnızca evlilik öncesi soyadını kullanmak isteyen Ayşe Ünal Tekeli önce yerel mahkemeye ardından da Yargıtay'a başvurmuş fakat bu talebi reddedilmiştir. İç hukuk yollarını tüketen Tekeli Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)'ne başvurmuş³⁹⁹ ve AİHM, Tekeli'nin talebinin reddinin AİHS'nin 8. ve 14. maddelerini ihlal ettiği sonucuna varmıştır. Evlilik birliği içerisinde koca eski soyadını kullanabiliyorken kadının bu hakka sahip olmayışı kişilik haklarına aykırı bulunmuştur.⁴⁰⁰ 13 Ocak 2011'de KTÜ Sürmene Deniz Bilimleri Fakültesi'ne bağlı Deniz Ulaştırma İşletme Mühendisliği bölümü bünyesinde araştırma görevlisi olarak görev yapan Hatice Yılmaz Yüksekıldız, akademik alanda 'Yılmaz' soyadıyla çalışmalar yaptığını ve bu soyadıyla tanındığını belirterek evlendikten sonra da bu soyadı kullanabilmek için dava açmıştır. Ankara 11. Aile Mahkemesi Yılmaz'ın talebini kabul etmiştir. Davaya yapılan itirazlar sonucunda dava, Yargıtay Genel Kurulu'na gelmiş ve Yargıtay da yerel mahkemenin kararını onamıştır.⁴⁰¹

Görüldüğü üzere, evlenen kadının kocasının soyadını almadan yalnızca evlilik öncesi soyadını kullanma durumu oldukça önemli ve sorun teşkil eden bir konudur. 30 Eylül 2015'e kadar mahkemelere bu yönde yapılan talepler reddedilmekte, ancak Anayasa Mahkemesi'ne başvuran kadınlar bu taleplerini gerçekleştirebilmekteydi. Fakat bu durum 30 Eylül 2015'te Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun verdiği kararla değişmiş ve evlenen kadın aile mahkemesine açacağı davayla da kocasından aldığı soyadı iptal ettirerek sadece evlilik öncesi soyadını kullanabilme imkânına erişmiştir. Türkiye'de bu hususta mevzuatta değişiklik hala yapılmamıştır.⁴⁰² Fakat yukarıda bahsettiğimiz gibi AİHM'in bu konuda evlilik öncesi soyadını kullanmak isteyen bir kadını haklı bulduğu

³⁹⁷ Türk Medeni Kanunu, 22.11.2001, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4721.html> , (20.04.2020).

³⁹⁸ Serap Helvacı, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin ve Anayasa Mahkemesinin Kararları Işığında Evli Kadının Soyadı”, *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt: 35, Sayı: 1, ss. 158-159.

³⁹⁹ AİHM Davası için bakınız: Ünal Tekeli/Türkiye, B. N. 29865/96, 16/11/2004.

⁴⁰⁰ Helvacı, op. cit., ss. 161-162.

⁴⁰¹ "Mahkemeden bekarlık soyadına onay", *Hürriyet*, 17.07.2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mahkemeden-bekarlik-soyadina-onay-18273443> , (20.04.2020).

⁴⁰² Erkan, op. cit., ss. 438-439.

karar mevcuttur. Kararda, Türkiye’de kadınların bu hakka sahip olmamasının AİHS’yi ihlal ettiği belirtilmektedir.

Uluslararası antlaşmalarla ilgili olarak Anayasa’nın 90. maddesi şöyledir: *“Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.”*⁴⁰³ Yani bu yönde kanuni düzenlemenin yapılması aslında anayasal açıdan bir gerekliliktir.⁴⁰⁴

26 Eylül 2004 tarihli ve 5237 sayılı TCK, 1 Haziran 2005’te yürürlüğe girmiştir. 765 sayılı eski TCK, cinsel suçları ‘Genel Adap ve Aile Düzenine Karşı Cürümler’ adı altında düzenlemekteydi. Bu durum, cinsel suçların vücut bütünlüğüne saldırı niteliğinde suçlar olarak değil, toplum ahlakına yönelik suçlar olarak görüldüğünü ortaya koymaktaydı. Belirsiz bir kavram olan toplum ahlakı, kadına yönelik ayrımcılığı normalleştiren değer yargılarının bütünüdür. Kadının kişisel alanının yok sayılması ve cinsel suçların kişiye değil, topluma karşı işlenmiş suçlar olarak kabul edilmesi, çağdaş gelişmelerle ve CEDAW hükümleriyle de çelişmekteydi. Yeni Kanun ile beraber cinsel suçlar, ‘cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar’ başlığı altında sınıflandırılmıştır. Böylece kadının da bağımsız bir birey olduğu ve bu suçların ona karşı işlendiği kabullenilmiş oldu. ‘Kişilere karşı suçlar’ başlığı altında ise kasten adam öldürme suçunun nitelikli hallerine ‘töre saikiyle’ eklemesi yapılarak bu güdüyle cinayet işleyenlerin en yüksek cezayı alması sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca haksız tahrik indirimiyle ilgili olarak yapılan düzenlemelere göre, cinsel suç mağduru olan kadını namus saikiyle öldüren aile bireylerinin haksız tahrik indiriminden yararlanamayacağı hükme bağlanmıştır.⁴⁰⁵

Eski TCK, ‘evlilik içi ırza geçme’ durumunu cinsel suç olarak kabul etmemekte, belli şartlarda ‘eşe karşı kötü muamele’ olarak değerlendirmekteydi. Bu durum, kadın sanki evlendiği kişiyle cinsel ilişkiye girmek konusunda geri alınamaz bir irade beyanında bulunmuş sayılmasından ve kadını adeta kocasının malı olarak gören

⁴⁰³ T.C. 1982 Anayasası, 18.10.1982, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> , (11.06.2020).

⁴⁰⁴ Erkan, op. cit., ss. 438-439.

⁴⁰⁵ Nur Centel, “5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu’nda Cinsel Saldırı Suçu ve Cinsel Suçlar Değişiklik Tasarısı’nın Değerlendirilmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 99, 2012, ss. 270-271; Gökçimen, op. cit., ss. 35-36.

geleneksel anlayıştan kaynaklanmaktaydı. 5237 sayılı TCK'da bu durum değişmiş ve evlilik içi ırza geçme de cinsel suçlar kapsamına alınmıştır. Ancak bu tür suçların kovuşturulması için mağdur eşin şikâyeti gerekmektedir.⁴⁰⁶ Buna ek olarak yeni kanun, işyerinde cinsel taciz suçu işleyenlere üç yıla kadar hapis cezası öngörmüş ve kadının tecavüzcüsüyle evlendirilmesi durumunda failin cezasının ertelenmesine dair maddeye yer vermemiştir.⁴⁰⁷

Yeni Ceza Kanunu'nun yaptığı en önemli değişikliklerden biri, eski Ceza Kanunu'nun 438. maddesiyle ilgilidir. Eski Ceza Kanunu'nun 438. maddesi⁴⁰⁸, kaçırılan veya ırzına geçilen kadın eğer bir hayat kadını ise failin cezasının 2/3 kadarının indirilmesini öngörmekteydi. Pek çok kadın örgütü tarafından protesto edilen ve kamuoyundan da tepki alan bu maddeye yeni Ceza Kanunu'nda yer verilmemiştir.⁴⁰⁹ Ayrıca eski Ceza Kanunu'na göre cinsel saldırı suçunun mayubiyete neden olması ağırlaştırıcı sebep olarak değerlendirilmekteydi. Yargıtay kararlarında kızlık zarının yırtılması mayubiyet olarak görülerek cezanın ağırlaştırılması gerektiği belirtilmekteydi. Mayubiyetin ayıp, ayıplanmış anlamlarına geldiği düşünüldüğünde, toplumun kızlık olgusuna yüklenen namus, şeref ve haysiyet gibi değer yargıları ile bu değerleri kaybeden birinin evlenebilme şansının düştüğü yönündeki toplumsal inancın varlığı ortaya çıkmış olacaktır. Yeni TCK'da, kadınları küçük düşürücü mayubiyet kavramına yer verilmemiştir.⁴¹⁰

Hukuki anlamda bir diğer düzenleme ise Vatandaşlık Kanunu'nda yapılmıştır. 29 Mayıs 2009 tarihli ve 5901 sayılı Vatandaşlık Kanunu'ndan önce, 11 Şubat 1964 tarihli ve 403 sayılı Vatandaşlık Kanunu kullanılmaktaydı.⁴¹¹ Yeni Kanun'un 16. maddesinde⁴¹² evlenme yoluyla Türk vatandaşlığının kazanılması konusu düzenlenmektedir. Bu maddeye göre, *“Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir vatandaşı ile evlenen yabancının en az 3 yıldan beri evliliğinin devam etmesi, aile birliği içinde*

⁴⁰⁶ Centel, op. cit., ss. 275-276.

⁴⁰⁷ Kahraman ve Kaypak, op. cit., ss. 308-309.

⁴⁰⁸ Türk Ceza Kanunu'nun Yürürlükten Kaldırılmış Hükümleri, 765 Sayılı Kanun, 01.03.1926, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.765.pdf>, (01.05.2020).

⁴⁰⁹ Tayanç ve Tayanç, op. cit., s. 156.

⁴¹⁰ Centel, op. cit., s. 281.

⁴¹¹ Kamuran Reçber ve Zeynep Özgenç, "5901 Sayılı Türk Vatandaşlık Kanunundaki Bazı Boşluklar", *İÜHFİM*, Cilt: 74, Sayı: 1, 2016, s. 373; K. Sedat Sirmen, "Yabancıların Türkiye'den Sınır dışı Edilmesine İlişkin Temel Düzenlemeler ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye Hakkında Verdiği Örnek Kararlar", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 67, 2009, s. 33.

⁴¹² T.C. Resmi Gazete, 5901 Sayılı Kanun, 12.06.2009, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090612-1.htm>, (20.04.2020).

yaşamayı, evlilik birliğiyle bağdaşmayacak faaliyetlerde bulunmaması ve milli güvenlik ile kamu düzenine engel teşkil edecek bir halinin mevcut olmaması halinde” Türk vatandaşlığı kazanmak için başvuru yapabilmektedir.⁴¹³ Oysa ilga edilen 403 sayılı Kanun'un 5. maddesi,⁴¹⁴ Türk vatandaşı bir erkekle evlenen yabancı kadının başvuru yaparak Türk vatandaşlığı kazanabileceğini belirtiyordu. Fakat aynı hak yabancı bir erkek için geçerli değildi. Cinsiyetler arası eşitsizlik yaratan bu madde yeni Kanun'da yer almamaktadır.⁴¹⁵

Uluslararası hukukta da Türkiye, kadın-erkek eşitliğini destekleyen düzenlemelere taraf olmuştur. BM tarafından 1979 yılında kabul edilen CEDAW'ı Türkiye, 15 ve 16. maddelerindeki bazı paragraflara çekince koyarak 1985'te imzalamıştır. *Nairobi İleriye Dönük Stratejiler* de Kadın On Yılı'nın bitiminde yani 1985 yılında Türkiye tarafından kabul edilmiştir. Türkiye bu belgeyle beraber istihdam, sağlık, eğitim alanlarında kadının statüsünü yükseltmeyi ve eşitlik, gelişme ve barış alanında belirlenen hedeflere ulaşmayı taahhüt etmiştir. Sanayide ve ağır çalışma koşulları altında çalışan kadınların çalışma şartlarını düzenleyen ve doğum izni gibi durumlarda kadınların hizmet akitlerinin devamını güvence altına almak gibi ibareler içeren Avrupa Sosyal Şartı, Türkiye tarafından 1989 yılında imzalanmıştır.⁴¹⁶ Bunların yanı sıra Türkiye, Pekin Eylem Platformu'na taraf olmuş ve çalışma yaşamında kadın-erkek eşitliğine ilişkin olarak ILO tarafından kabul edilen 100 sayılı *Eşit Değerde İş İçin Eşit Ücret Sözleşmesi*'ni, 111 sayılı *İş ve Meslek Bakımından Ayrım Hakkında Sözleşme*'yi, 122 sayılı *İstihdam Politikasıyla İlgili Sözleşme*'yi ve 142 sayılı *İnsan Haklarının Geliştirilmesi Sözleşmesi*'ni de kabul etmiştir.⁴¹⁷ Ayrıca 2011 yılında İstanbul'da kabul edilen *Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi*'ni imzalayan ilk devletlerden biri Türkiye'dir. Sözleşme'nin kabulünden sonra Türkiye, kadına karşı şiddet konusunda daha kapsamlı bir kanunu kabul etmiştir.⁴¹⁸

⁴¹³ Reçber ve Özgenç, op. cit., s. 380.

⁴¹⁴ İlgili kanun hükmü için bakınız: T.C. Resmi Gazete, 403 Sayılı Kanun, 22.02.1964, <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11638.pdf>, (20.04.2020).

⁴¹⁵ Özlem Özkanlı, "Women's Employment In Turkey- Trends and Prospects", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, 2001, s. 127.

⁴¹⁶ Ibid., ss. 124-125.

⁴¹⁷ Kutluay Tutar ve Şahin, op. cit., s. 50; İlkay Erarslan, *Türkiye'de Kadın İstihdamının Artırılması: Tespit ve Öneriler*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 97.

⁴¹⁸ Bitmez, op. cit., ss. 63-64; Moroğlu, "Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları", s. 305.

Görüldüğü üzere, Türkiye’de son yıllarda kadın-erkek eşitliği konusunda azımsanmayacak kadar çok hukuki düzenleme yapılmıştır. Fakat yine de bazı eksikliklerin olduğu görülmektedir. Var olan düzenlemeler de yasal düzlemde kaldığı ve gerçek hayatta karşılık bulamadığı takdirde geçerliliğini yitirecektir. Bu düzenlemeler toplum tarafından içselleştirilmezse eşitlik kâğıt üzerinde kalmaya devam edecektir. Kabul edilen uluslararası sözleşmeler ve çıkarılan yasaların yanı sıra eşitlik, toplumsal cinsiyet rolleri ve kadının sorunları gibi konularda toplumdaki bilinç artırılmalıdır.⁴¹⁹

3. AB MEVZUATINA UYUM KAPSAMINDA YAPILAN DÜZENLEMELER

AB’ye üyelik sürecinde Türkiye’nin mevzuatında yaptığı değişikliklere değinmeden önce Türkiye’nin AB ile ilişkilerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Türkiye’nin AB ile olan ilişkileri, 31 Temmuz 1959 tarihinde AET’ye yapılan *ortaklık başvurusu* ile başlamıştır. Taraflar arasındaki dört yıllık müzakere sürecinin ardından, 12 Eylül 1963’te *Ortaklık Anlaşması* imzalanmıştır. 1 Aralık 1964’te yürürlüğe giren bu anlaşma, *Ankara Anlaşması* olarak da bilinmektedir. Ankara Anlaşması, taraflara karşılıklı hak ve yükümlülükler getirerek uzun vadede tam üyeliği hedeflemektedir. Ankara Anlaşması, aşamalı olarak Türk hukuk sisteminin AT hukuk sistemine uyarlanmasını öngörmektedir.⁴²⁰

Türkiye ile AT arasındaki ilişkileri üç döneme ayırabiliriz; hazırlık, geçiş ve son dönem. Hazırlık aşamasını bitirerek geçiş aşamasını başlatan Katma Protokol, 23 Kasım 1970’te imzalanmış ve 1 Ocak 1973’te yürürlüğe girmiştir. Geçiş aşaması henüz tamamlanmadan yani 14 Nisan 1987 tarihinde Türkiye, AKÇT, AAET ve AET’ye *tam üyelik* başvurusunda bulunmuştur. AT Komisyonu, Türkiye’nin adaylık başvurusu hususunda olumsuz görüş beyan etmiştir. Komisyon’un görüşü hukuksal açıdan bağlayıcı olmasa da Toplulukların üyelikle ilgili fikrini etkilediği bir gerçektir.⁴²¹ Ankara Anlaşması’na istinaden oluşturulan Ortaklık Konseyi, 5 Mart 1995 tarihinde

⁴¹⁹ Kahraman ve Kaypak, op. cit., s. 313; Parlak Börü, op. cit., s. 58.

⁴²⁰ Kamuran Reçber, “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Üye Adayı Olarak Kabul Edilmesine Hukuksal Açıdan Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 4, 2001, s. 142; Kamuran Reçber, “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Hukuksal Bir Bakış”, *İş Güç Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2002, passim.

⁴²¹ Harun Gümrükçü, *Türkiye ve Avrupa Birliği: İlişkinin Unutulan Yönleri, Dünü ve Bugünü*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, Mayıs 2002, ss. 106-107; Özdal, op. cit., s. 253; Reçber, “Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Üye Adayı Olarak Kabul Edilmesine Hukuksal Açıdan Bir Bakış”, loc. cit.

'Gümrük Birliği' yönünde karara varmış ve 1 Ocak 1996'da karar yürürlüğe girmiştir.⁴²²

12-13 Aralık 1997 tarihleri arasında gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi'nde, Kopenhag Kriterleri'ne uyum kapsamında iki aşamalı bir genişleme planı açıklanmıştır. Ancak Türkiye bu planın dışında bırakılmıştır. 10-11 Aralık 1999 tarihleri arasında Helsinki'de düzenlenen Zirve'de ise Kopenhag Kriterleri'ni tam olarak yerine getiremediği belirtilen Türkiye'ye 'üye adayı' statüsü verilmiş ve Türkiye ile AT arasında *Katılım Ortaklığı* rejimi oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bir anlamda, Türkiye'nin Lüksemburg'da açıklanan plana tepkisi neticesinde yeni bir statü ortaya çıkarılmıştır. Zira Türkiye *üyelik için ehil* olarak tanımlanmamış, bunun yerine *üye adayı* sıfatı kazanabilmiştir.⁴²³

Aralık 1999'da gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'nden yaklaşık bir yıl sonra AB Komisyonu tarafından *Katılım Ortaklığı Belgesi* hazırlanmıştır. Söz konusu Belge, AB Bakanlar Konseyi tarafından 8 Mart 2001'de onaylanmıştır. Böylece Türkiye'nin Birlik'e katılım stratejisinin hukuki temeli resmiyet kazanmıştır. Adaylık sürecinin getirdiği en önemli yükümlülük olan Ulusal Program, 19 Mart 2001 tarihinde T.C. Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Bu Program, AB müktesebatına ilişkin siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik konularda yapılacak yasal düzenlemeleri, bu düzenlemelerin kapsamını ve ne zaman yapılacağını ortaya koymaktadır.⁴²⁴

16-17 Aralık 2004 tarihlerinde gerçekleştirilen Brüksel Zirvesi'nde, Türkiye'nin müzakerelere başlaması kararı alınmıştır. 3 Ekim 2005 tarihinde müzakereler başlamış ve aynı gün *Müzakere Çerçeve Belgesi* yayınlanmıştır. Süreç boyunca Komisyon tarafından hazırlanan 35 başlığın iki ana paket halinde müzakere edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴²⁵ Kıbrıs meselesiyle ilgili anlaşmazlıklardan dolayı 2006 yılında Brüksel'de gerçekleştirilen AB Zirvesi'nde 35 müzakere başlığının 8'i askıya alınmıştır. Aslında AB'nin katı coğrafik sınırlara göre değil, Maastricht Antlaşması'nda belirtildiği üzere, "*üye devletlerin ortak ilkeleri olan özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel*

⁴²² Reçber, op. cit., s. 143.

⁴²³ Özdal, op. cit., ss. 235-236; Reçber, op. cit., ss. 144-145; Reçber, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Hukuksal Bir Bakış", passim.

⁴²⁴ Canbolat, op. cit., s. 309; Reçber, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üye Adayı Olarak Kabul Edilmesine Hukuksal Açıdan Bir Bakış", s. 155.

⁴²⁵ Cemal Karakaş, "Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye'nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 4, Sayı: 16, Kış 2007-2008, ss. 30-32.

özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkeleri üzerine kurulduğu” belirtilmektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin AB üyeliği önünde herhangi bir engel bulunmasa bile bahsi geçen siyasi anlaşmazlıklar üyelik sürecini zora sokmaktadır. Müzakereler boyunca tamamlanması gereken 35 faslın yalnızca 16 tanesi açılmış ve 1 tanesi geçici olarak kapatılmıştır.⁴²⁶

AB'nin kuruluş yıllarından bu yana, kadın ile erkek arasında eşitliğin sağlanması, aile ve iş yaşamının birbiriyle uyumlu hale getirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılması (gender mainstreaming) üzerinde durulmuştur. Günümüzde de daha ziyade fırsat eşitliği ve fırsat ‘kesişimi’ üzerinde durulmaktadır.⁴²⁷ Bu bağlamda 2001 yılında kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesi’nde, kadınlara yönelik ayrımcı uygulamalar başta olmak üzere her türlü ayrımcılığın (cinsiyet, ırk, din, cinsel yönelim, sakatlık, vb.) önlenmesi; iş hukuku, kadın ve erkeğe eşit muamele edilmesi gibi konularda AB müktesebatına uyum sağlanması beklendiği ifade edilmiştir.⁴²⁸ 2001 yılında yayınlanan Türkiye Ulusal Programı’nda, sosyal politikalarda ve istihdam alanında cinsiyet ayrımcılığının giderilmesine yönelik hedefler bulunmaktadır. Bu hedefler, doğum izni, ebeveyn izni, ‘aile reisliği’nin kaldırılması, cinsiyetçi uygulamalar söz konusu olduğunda ispat yükünün işverene ait olması gibi konularda yasal düzenlemelerin yapılmasıdır.⁴²⁹

Türkiye, 1999 yılında AB’ye üye aday devlet statüsünü kazanmasından sonra yukarıda detaylı olarak aktardığımız gibi eşitlik konusunda ilk somut adımı, Anayasa’nın 10. maddesine ‘kadın-erkek eşitliği’ ilkesini ekleyerek yapmıştır. 2004 yılında yapılan bu değişikliğe göre, “*kadın ve erkek eşit haklara sahiptir. Devlet kadın erkek eşitliğinin yaşama geçirilmesinde yükümlüdür.*” ifadesine yer verilmiştir.⁴³⁰ Anayasa’da 2010 yılında başka bir değişiklik daha yapılmış ve bu maddenin devamına şunlar eklenmiştir: “*Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz.*” Böylece pozitif ayrımcılık konusu da Anayasa’ya girmiştir. Bir diğer önemli değişiklik 2002 yılında TMK’da yapılmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz vaadini yerine getiren Türkiye, aile reisliği kavramını kaldırmış, evlenen çiftin ikametgâhını

⁴²⁶ Ibid., ss. 25-26; T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, “Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi”, 12.02.2020, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html , (02.05.2020).

⁴²⁷ İçli, op. cit., ss. 138-139.

⁴²⁸ Füsun Özerdem, "Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Türkiye'nin Uyumu", *Yardım ve Dayanışma*, Cilt: 1, Sayı: 1, Ocak-Haziran 2010, s. 20.

⁴²⁹ Ibid., ss. 22-23.

⁴³⁰ Moroğlu, “Kadın ve Yurttaş Hakları”, s. 10.

kocanın seçeceğine dair maddeyi kaldırmış, evlilikte edinilmiş malların ortaklığı rejimini benimsemiş, evlilik birliğini kadın ile erkeğin beraber temsil edeceğini ve yöneteceğini düzenleyerek evlilikte kadın ile erkeği yasal olarak eşit kılmıştır.

Önceki bölümlerde de anlattığımız üzere, AB'nin kadın-erkek eşitliğiyle ilgili birincil politikası çalışma yaşamına dairdir. Bu hedefler, istihdamda eşitlik, ücrette eşitlik ve işsizlikte eşitlik gibi hedeflerdir. Bunun yanı sıra AB, çocuk bakım hizmetlerinin artırılması için kararlar alarak ev ve iş yaşamını uyumlaştırmak ve böylece kadın ile erkeğin hem iş yaşamında hem de aile hayatında sorumlulukları paylaşmasını sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca AB, kadın ve erkeğin cinsiyet rolleri üzerinde durmakta, toplumsal cinsiyet rollerinin dönüştürülmesini amaçlamaktadır.⁴³¹ Bu bağlamda Türkiye de iş hayatıyla ilgili düzenlemeler yapmıştır.

10 Haziran 2003 tarihli İş Kanunu'yla işyerinde hiçbir surette cinsiyete dayalı ayrımcılık yapılamayacağı hükmüne bağlanmıştır. Söz konusu Kanun'a göre, işçinin cinsiyeti, medeni durumu, gebe olması yahut doğum yapmış olması gibi durumlar iş ahdinin feshi için geçerli sebepler değildir. Benzer şekilde, işçinin cinsiyeti eşit ücret ilkesinin uygulanmasına da hâle getirmemektedir. Bir işçi, işveren, diğer işçi ya da üçüncü bir kişi tarafından cinsel tacize uğrar ve şikâyetçi olursa gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Aksi takdirde mağdur işçi adına haklı nedenle iş ahdini fesih hakkı doğmuş olur. Ayrıca yeni İş Kanunu, AB'nin "Gebe, Doğum Yapmış ve Emziren Kadınların İşyerlerinde Sağlık ve Güvenliklerinin İyileştirilmesine İlişkin Asgari Önlemlerin Belirlenmesine Dair Direktif" isimli işleme uygun şekilde hamile çalışanın, toplamda 16 hafta çalıştırılmamasını öngörmektedir. Ek olarak doğumdan sonra ise emzikli kadınlara bir yaşını doldurmamış çocuklarını emzirebilmeleri için günde 1,5 saatlik süt izni verilmiştir. Böylece iş yaşamında kadına yönelik cinsiyete dayalı ayrımcılıkların ve kadınların biyolojik nedenlerle yaşadıkları olumsuz durumların önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁴³²

Hukuki anlamda gerçekleştirilen önemli reformlardan biri de ceza hukukunda yapılmıştır. Önceki başlıkta da incelediğimiz üzere 2005 yılında yürürlüğe giren TCK'nın cinsel suçları, 'cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar' haline getirmesiyle ceza hukuku alanında kadın da birey olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun yanı sıra, töre ve

⁴³¹ Dedeoğlu, op. cit., ss. 47-48.

⁴³² Gökçimen, op. cit., ss. 34-35; Moroğlu, op. cit., s. 12; Vasif Mammadov, "Türk Siyasi Konumunda Kadının Yeri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 63, Nisan 2019, ss. 665-666.

namus cinayetleri faillerinin en ağır şekilde cezalandırılması, cezanın hafifletilmesi için bir neden olarak görülen kadının bakire ya da evli olup olmama ayrımının kaldırılması, tecavüz suçunda failin mağdurla evlenmesinin suçlunun cezasını ortadan kaldırması ya da azaltması gibi tecavüzü meşru kılan maddelerin kaldırılması ve evlilik içi tecavüzün suç olarak düzenlenmesiyle beraber kadının kendi bedeni üzerindeki hakları tanınmıştır.⁴³³

Görüldüğü üzere özellikle Anayasa, TMK, TCK ve İş Kanunu'nda yapılan düzenlemeler, AB'nin kuruluşundan beri üzerinde durduğu kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve ayrımcılığın önlenmesi alanlarına yönelik atılan ciddi adımlardır. Fakat bu adımların artırılması ve geliştirilmesi gerektiği de bir gerçektir. Diğer pek çok hususta olduğu gibi kadın-erkek eşitliği konusuna da AB'ye uyum kapsamında önem verilmeli ve konuyla ilgili çalışmalar artırılmalıdır.

4. AB KOMİSYONU TÜRKİYE İLERLEME RAPORLARINDA KADIN HAKLARI

Müzakere süreci, aday devletlerin AB müktesebatına ne kadar zamanda ve ne derece uyum sağladığının denetlenmesi açısından önemli bir süreçtir. Bu denetimin yapılma araçlarından biri de ilerleme raporlarıdır. AB Komisyonu tarafından hazırlanan bu raporlarda üye aday devletlerin müzakere başlıklarında kaydettiği ilerleme ve Kopenhag Kriterleri'ne uyumu saptanmaya çalışılmaktadır. Raporun herhangi bir bağlayıcılığı olmamakla birlikte aday devletlerin AB mevzuatına uyum seviyesini belirlemesi ve aday devlete bu bağlamda yol göstermesi açısından oldukça faydalıdır.⁴³⁴ Bu bölümde ekonomi, istihdam, insan hakları, demokrasi, eğitim, çevre, enerji ve adalet gibi pek çok alanı inceleyen ilerleme raporlarının kadın sorunları, kadın hakları ve kadın-erkek eşitliği gibi kadınla ilgili konulara değinen kısımları incelenecektir.

2000 yılında yayınlanan rapor, "Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 2000 Düzenli Raporu" adını taşımaktadır ve raporda fırsat eşitliği bakımından kadın ile erkek arasındaki eşitsizliğin çok büyük olduğuna dikkat

⁴³³ Meryem Meltem Tatlıer Baş, *Avrupa Birliği'nde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Ana Plan ve Politikalarına Yerleştirilmesi: Hollanda, Romanya ve Türkiye Örneklerinin İrdelenmesi*, (Uzmanlık Tezi), Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2011, ss. 87-88.

⁴³⁴ Erhan Akdemir, "2006 AB İlerleme Raporu ve Türkiye-AB İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 61, Sayı: 4, s. 293.

çekilmiştir. Ayrıca özellikle Türkiye'nin doğusunda kız çocuklarının okullaşma oranının düşük ve kadın okumaz yazmazlığının yüksek olduğuna vurgu yapılmıştır. Muamele eşitliği açısından, AB müktesebatı ile uygunluğun henüz sağlanmadığı ve TMK'nın bazı maddelerinin kadınlar ile erkekler arasında ayrımcılık yaptığı belirtilerek kocanın evlilik birliğini tek başına temsil ettiğini öngören eski TMK maddesi eleştirilmiştir. Aile içi şiddet de dâhil olmak üzere kadına yönelik şiddet ve töre cinayetleri gibi sorunların da üzerinde durulmuştur. Raporla eşitlik ilkesinin uygulanması, kadın okuryazarlığının ve istihdamının artırılması için çaba gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴³⁵

2001 yılı raporunda, o dönem henüz tasarı halinde olan TMK'nın kadın-erkek eşitliğine dair maddeleri ve eşitliğe yönelik olarak Anayasa'ya eklenen 10. maddesi takdir edilmiştir. Öte yandan namus cinayetleri konusuna değinilerek bu tür cinayetleri işleyenlerin cezasında indirim öngören kanun hükümlerinin hala uygulanması eleştirilmiştir. Bu raporda da okuryazarlık oranının ülke genelinde ve kadınlarda düşük olmasına dikkat çekilmiştir. Zorunlu eğitimin 5 yıldan 8 yıla çıkarılması olumlu karşılansa bile gerekli eğitim koşullarının ve yeterli öğretmenin sağlanmadığından bahsedilmiştir. Ayrıca rapor, kadın ile erkeğe eşit muamele konusunda Türkiye'nin AB müktesebatına uyum sağlama çabalarını hızlandırması gerektiğini belirtmiştir.⁴³⁶

2002 yılında yayınlanan raporda, 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren yeni TMK'nın 'aile reisliği' kavramını kaldırarak aile hayatında kadın ile erkeğin fırsat eşitliğine sahip olmasını sağlaması, edinilmiş malların ortaklığı rejimini benimsemesi, kocaların tek başlarına evli çiftin ikametgâh adresine karar verme ve eşlerine çalışmaları için izin verme uygulamalarına son vermesi olumlu karşılanmıştır. Kadın vekil sayısının az ve kadınların politikaya katılımının düşük olmasına dikkat çekilmiştir. Namus cinayeti işleyenlerin ceza indirimi alması bir kez daha eleştirilmiştir. Çalışma hayatında kadın ile erkeğe eşit muamele edilmesi konusunda Türkiye'nin müktesebata uyum sürecinin yavaş ilerlediği belirtilmiştir. Kadınların istihdam oranının düşüklüğüne

⁴³⁵ European Commission, 2000 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession, 08.11.2000, ss. 18, 19, 50, <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/2000.pdf> , (03.05.2020).

⁴³⁶ European Commission, 2001 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession, 13.11.2001, ss. 28, 41, 69, <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/2001.pdf> , (03.05.2020).

raporda yer verilmiştir. Ayrıca iş yaşamında cinsiyete dayalı ayrımcı uygulamalar hususunda ispat yükünün kime ait olduğunun belirlenmemesi eleştirilmiştir.⁴³⁷

2003 yılı raporu, TCK'nın namus cinayetlerinde ceza indirimi öngören maddesinin kaldırılmış olmasını olumlu karşılarken kadınlara karşı devam eden şiddet konusuna dikkat çekmiş ve Türkiye'de pek çok kadının fiziksel ve psikolojik şiddete maruz kaldığını belirtmiştir. Yine raporda, hala devam eden düşük siyasi kadın temsili sorununa da değinilmiştir. Ayrıca 2003 Mayıs'ında çıkan İş Kanunu'nun, eşit davranma ilkesini benimsemesi, ispat yükü, ücret eşitliği ve istihdamda eşitlik gibi konularda AB Direktiflerine uyumlu hükümler içermesi olumlu karşılanmış fakat mevzuatın henüz istihdamda ayrımcılığı engelleyecek düzeyde olmadığından bahsedilmiştir. Raporun farklı yerlerinde işsizlik sorununa ve kadın işsizliği oranının yüksekliğine değinilerek bu durumun endişeyle karşılandığı belirtilmiştir.⁴³⁸

2004 yılında yayımlanan raporda, yapılan değişikliklerle Anayasa'nın 10. maddesine kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik hükmün eklenmesi olumlu bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Öte yandan rapor, kadınlara karşı ayrımcılığın, aile içi şiddetin, erken yaşta ve zorla evlendirmelerin, cinsel taciz olaylarının, çok eşliliğin ve namus cinayetlerinin hala ciddi birer sorun olarak varlığını devam ettirdiğini ve bu konularda daha fazla ilerlemeye ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Kadınların eğitimsizliğinin ve düşük okuma yazma oranlarının ayrımcılığa sebep olduğuna değinen rapor, ders kitaplarında yer alan ayrımcı ifadelerin bu duruma katkıda bulunduğuna vurgu yapmaktadır. Raporda kadınların düşük siyasi temsil oranının bir kez daha altı çizilmiştir. Ekonomik ve sosyal haklar bağlamında cinsiyet eşitliği ilkesinin Medeni Kanun ve Anayasa'da geliştirildiği kaydedilmiştir. Raporda yeni TCK'nın namus cinayeti işleyenlere ömür boyu hapis cezası öngören maddelerine rağmen kadına yönelik şiddet ve namus cinayetleri konusunda hala tatmin edici sonuçlara ulaşamadığı bildirilmiştir. İş Kanunu'nun gebe ve emziren kadınların çalışma koşullarına ilişkin AB Direktifleriyle uyumlu düzenlemeler yaptığı ifade edilmiş ancak özellikle ekonomik ve

⁴³⁷ European Commission, 2002 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession, 09.10.2002, ss. 40, 91, 92, 151, <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/2002.pdf>, (03.05.2020).

⁴³⁸ European Commission, 2003 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession, 2003, ss. 36, 37, 87, 89, <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/2003.pdf>, (03.05.2020).

sosyal yaşamda cinsiyet eşitliğinin sağlanması için daha fazla çaba gerektiğinin üzerinde durulmuştur.⁴³⁹

2005 yılı raporunda, yeni TCK ile beraber yapılan yeniliklere rağmen kadın hakları konusunda kaydedilen gelişmelerin yetersiz olduğu belirtilmektedir. Kadına şiddet, namus cinayetleri, yüksek okumaz-yazmazlık oranları, düşük siyasi katılım ve istihdam oranları endişe duyulan başlıca alanlar olarak gösterilmektedir. Bununla beraber, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıyla ilgili yasanın Meclis'ten geçmesi olumlu bir gelişme olarak kaydedilmiştir. Rapor, kadına şiddet konusunun özellikle üzerinde durarak erken yaşta ve zorla evlilikler, cinsel istismar, dini nikâhlar, çok eşlilik ve kadın kaçakçılığı gibi konulara da değinmiştir. Ayrıca artan sığınma evi sayısına da değinilmekte fakat bu sayının yine de yetersiz kaldığının altı çizilmektedir. Kız çocuklarındaki düşük okullaşma oranlarının devam etmesine ve kadınlardaki yüksek okumaz-yazmazlık oranlarına da yer veren rapor, eğitim ve istihdam alanlarındaki düşük kadın katılımının cinsiyete dayalı ayrımcılık konusuna dair ciddi endişe kaynağı olduğu vurgusunu yapmaktadır. AB'nin kadın ve erkeğe eşit muamele edilmesini öngören direktiflerinin iç hukuk mevzuatına aktarılmadığına yer veren rapor, özellikle çalışma yaşamıyla ilgili alanlarda daha fazla uyum sağlanması gerektiğinin altını çizmektedir.⁴⁴⁰

2006 yılında yayımlanan raporda, kadına karşı şiddet ve namus cinayetleri konusuna bir diğer açıdan yaklaşılmakta ve Türkiye'nin doğusunda artan kadın intihar oranlarının namus cinayetleri ve aile baskısı gibi sebeplerden ileri geldiği ifade edilmektedir. Ayrıca yeterli eğitim alamayan kadınların bu sebepten dolayı ayrımcılığa maruz kaldığı belirtilmektedir. Ekonomik büyüme oranının yüksekliğine rağmen yeni istihdam alanları oluşturulmadığının bildirildiği raporda, kadın istihdam oranının düşüklüğünün de altı çizilmiştir. Bir önceki raporda belirtildiği gibi bu raporda da kadın istihdam oranının düşük olduğu ve çalışma yaşamında AB mevzuatının gerektirdiği bir 'eşitlik' kurumunun hala oluşturulmadığının saptaması yapılmıştır. Son olarak rapor, Türkiye'de cinsiyet eşitliği ve kadın hakları konusunda yasal çerçeve tatmin edici olsa

⁴³⁹ European Commission, 2004 Regular Report from the Commission on Turkey's Progress Towards Accession, 06.10.2004, ss. 45, 46, 54, 55, 109, 166, 167, <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/2004.pdf> , (03.05.2020).

⁴⁴⁰ European Commission, Turkey 2005 Progress Report, 09.11.2005, ss. 32, 33, 34, 42, 95, 96, 135, <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/2005.pdf> , (05.05.2020).

bile özellikle de ülkenin doğu kesimlerinde kadın haklarına saygı kültürünün yerleşmediğini ve bu bölgelerde kadın haklarının korunamadığını ifade etmektedir.⁴⁴¹

2007 yılı raporu, 2007 yılında yapılan seçimlerde Meclis'e 51 kadın adayın girmesini ve bu sayının önceki dönemin iki katı olmasını olumlu karşılamaktadır. Buna rağmen kadına şiddet olaylarının, namus cinayetlerinin ve zorla evliliklerin devam ettiğine dikkat çekilmiştir. Kadın istihdamının düşük düzeyde kaldığı belirtilerek fırsat eşitliği, siyasi katılım, eğitim seviyesi gibi konularda cinsiyetler arasındaki farkın hala çok yüksek seviyede olduğunun altı çizilmiştir. Raporda ayrımcılıkla mücadele ve fırsat eşitliği alanlarında kaydedilen gelişmeler oldukça kısıtlı olduğu ve uyumun artması için daha fazla çabalanması gerektiği saptaması yapılmıştır. Ailenin Korunmasına Dair Kanun kapsamında kaydedilen gelişmeler olumlu olsa bile Türkiye'de kadınların düşük siyasi ve ekonomik katılımdan dolayı 'şiddet mağduru' pozisyonunda kalmaya devam ettiği belirtilmektedir.⁴⁴²

2008 yılı raporunda, iş, siyaset, akademi, kamu sektörü gibi alanlarda yüksek pozisyonlarda kadın sayısının arttığı, kadına şiddet olayları ile namus cinayetleri hususunda da ciddi bir yol kat edildiği ifade edilmiştir. Bununla beraber, kadınların istihdam edilme oranlarının hala düşük olduğu ve AB ile OECD devletleri arasında en düşük seviyede seyrettiği kaydedilmektedir. Bu düşük seviyenin kadınların eğitime erişimi konusunda da var olduğu ve bu alanda Türkiye'nin, AB ile OECD devletleri arasında en düşük seviyede yer aldığı belirtilmektedir. Ayrıca siyasi katılımın da oldukça düşük olduğunun altı çizilmektedir. Rapor, ulusal mevzuatın doğrudan ve dolaylı ayrımcılığı tanımlamamasını ciddi bir eksiklik olarak nitelendirmektedir. Namus cinayetleri ve aile içi şiddet konusunda birtakım ilerlemeler kaydedilse bile ekonomik katılım, eğitim, sağlık hizmetlerine erişim ve siyasi güç bakımından kadın ile erkek arasında var olan ciddi farkın hala kapanmadığına vurgu yapılmaktadır. Nihayetinde cinsiyet eşitsizliğinin Türkiye'de önemli bir sorun olmaya devam ettiği ifade edilmektedir. Genel olarak Türkiye'de kadın-erkek eşitliğine dair yasal çerçeve

⁴⁴¹ European Commission, Turkey 2006 Progress Report, 08.11.2006, ss. 18, 19, 29, 53, 54, 60, 61, https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/Turkey_progress_report%202006.pdf , (05.05.2020).

⁴⁴² European Commission, Turkey 2007 Progress Report, 06.11.2007, ss. 18, 20, 30, 53, 54, 61, 62, <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/progress-reports-2007-en.pdf> , (05.05.2020).

oluşturulsa bile bu yasaların hayata geçirilmesi ve takibinin yapılması hususunda eksiklikler olduğuna dikkat çekilmektedir.⁴⁴³

2009 yılı raporu, aynı yılın Mart ayında TBMM’de *Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu* kurulduğunu fakat TBMM İç Tüzüğü’nün daha fazla geliştirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Kadınların ulusal ve yerel düzeyde siyasi temsilinin çok düşük olduğunu belirten rapor, Siyasi Partiler Kanunu ve partilerin tüzüklerinde yeterli kadın temsilini sağlamaya yönelik hükümler bulunmamasını eleştirmektedir. İşgücüne kadın katılımının hala düşük seviyede seyrettiğini vurgulayan rapor, kadın ile erkek arasındaki ücret farklılıklarına da değinmektedir. Kadına şiddet konusuna tekrardan yer verilmekte ve Türkiye’de yargı sisteminin pasif kalmasından dolayı aile içi şiddetten en çok kadınların etkilenmesinin kadınlara karşı ayrımcılığın bir türü olduğu bildirilmektedir. Ayrıca sığınma ve kadın konuk evlerinin sayısının, kanunun öngördüğü sayının altında kaldığı belirtilmektedir. Rapor, iş yaşamında fırsat ve muamele eşitliğini, eşit siyasi temsili, toplumsal cinsiyet eşitliğini, kadınların hak ve özgürlüklerini garanti altına alan yasal düzenlemelerin var olduğunu fakat bu düzenlemelerin hayata geçirilmesi hususunda daha fazla çabaya ihtiyaç duyulduğunu kaydetmektedir. Kayıt dışı istihdam sorununa değinen rapor, kadının işgücüne katılımının hala düşük olduğunu ve çalışma yaşamında ayrımcılıkla mücadele konularında mevzuatın AB müktesebatına uygun olmadığını ifade etmektedir.⁴⁴⁴

2010 yılında yayınlanan raporda, aynı yıl yapılan değişikliklerle pozitif ayrımcılık ilkesinin Anayasa’da yer bulması, Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu’nun kadına yönelik şiddet, küçük yaşta evlilikler ve küçüklere yönelik cinsel istismar konularında çalışmalar yapması ve ilköğretim seviyesinde cinsiyetler arasındaki farkın kapanması olumlu gelişmeler olarak kaydedilmiştir. Ancak siyasette, sendikalarda ve üst düzey kamusal görevlerde kadın temsilinin hala çok düşük olduğu belirtilmiştir. Ders kitaplarındaki cinsiyet rollerine dair kalıpyargılar hala vardığını sürdürmektedir. Ayrıca rapor, töre cinayetlerinin arttığına dair emareler bulunduğunu ve kadın sığınma evlerinin yetersiz olduğunu belirtmektedir. Kadınların işgücüne katılımının yeterli

⁴⁴³ European Commission, Turkey 2008 Progress Report, 05.11.2008, ss. 19, 20, 21, 61, 62, 63, 67, 71, https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/turkey_progress_report_en%202008.pdf , (05.05.2020).

⁴⁴⁴ European Commission, Turkey 2009 Progress Report, 14.10.2009, ss. 7, 22, 23, 24, 65, 72, 79, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/turkey_progress_report_2009.pdf , (05.05.2020).

düzyeyde olmadığı ve iki cinsiyet arasındaki ücret farklılıklarının da devam ettiği ifade edilmektedir. Kadın istihdamının ve işgücüne katılım oranının, tüm AB ve OECD devletleri arasında en düşük düzeyde seyrettiği bildirilmektedir. Sonuç olarak rapor, yasal olarak garanti altına alınan toplumsal cinsiyet eşitliğinin hayata geçirilmesi noktasında ek çabalara ve toplum genelinde eğitim ve farkındalık yaratılmasına ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır.⁴⁴⁵

2011 yılı raporunda, 12 Haziran 2011 tarihinde yapılan genel seçim sonuçlarından bahsedilmekte ve kadın temsiliinin düşük kaldığı belirtilmektedir. Kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konularında kısıtlı ilerlemeler gözleendiği ve namus cinayetleri, kadına şiddet, cinsel taciz, zorla evlendirmeler ve fırsat eşitliği gibi konularda ciddi sorunların varlığını sürdürdüğü ifade edilmektedir. Şiddete uğradıktan ya da istismara maruz kaldıktan sonra polise başvuran kadınların, koruma altına alınmak yerine güvenlik güçleri tarafından evlerine yani olayın faillerinin yanına dönmeye ikna edilmeye çalışılması özellikle eleştirilmektedir. Rapor, kadınlarla erkeklerin işgücüne katılım ve istihdam edilme oranlarını karşılaştırarak kadınların işgücüne çok düşük oranda katıldığını kaydetmektedir. Ayrıca işgücüne katılan kadınların çoğunluğunun da ücretsiz aile işçisi olarak çalıştığı bildirilmektedir. İş yaşamında kadın ile erkek arasında muamele eşitliğinin sağlanmasını öngören AB direktifinin iç hukuk mevzuatına aktarılmadığının altı çizilmektedir. Türkiye'nin aynı direktifin öngördüğü eşitlik kurumunu hala kurmadığı da belirtilmektedir. Nihayetinde raporda kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik sürekli ek çabaya ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir.⁴⁴⁶

2012 yılı raporunda, yargı çalışanlarının sayısı verilerek bu çalışanlar arasında kadın sayısının az olduğu gösterilmektedir. Siyasette ve üst düzey kamu görevlerinde de kadın temsiliinin düşük olduğuna yer verilmektedir. Fakat bunun yanında Türkiye'nin uluslararası sözleşmelere taraf olması ve toplumsal cinsiyet eşitliğini geliştirme yönünde mevzuatı iyileştirmesi olumlu karşılanmaktadır. Kadınların işgücüne katılımı ise hala düşük düzeydedir. Özellikle çocuk bakım hizmetlerinin yaygın olmaması ve fiyatlarının yüksek olması, kadınların iş yaşamına katılımını engelleyen en önemli

⁴⁴⁵ European Commission, Turkey 2010 Progress Report, 09.11.2010, ss. 25, 26, 27, 28, 34, 48, 49, 71, 79, 80, https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/tr_rapport_2010_en.pdf, (06.05.2020).

⁴⁴⁶ European Commission, Turkey 2011 Progress Report, 12.10.2011, ss. 9, 24, 31, 32, 33, 46, 50, 78, 79, 80, 87, 103, https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/tr_rapport_2011_en.pdf, (06.05.2020).

faktörlerden biri olarak tespit edilmektedir. Rapor, medyada kadının olumsuz tasvir edilmesini ve erkek egemen söylemin kullanılmasını onaylamamaktadır. Ayrıca artan kadına yönelik şiddet vakalarında mahkemelerin mağduru aile geçmişine veya tutumuna dayanarak şiddeti meşru gösteren cinsten kararlar vermesi endişeyle karşılanmaktadır. Rapor, kadın ile erkek arasındaki fırsat eşitliğinin artırılması; kadına şiddet, namus cinayetleri, cinsiyete dayalı ayrımcılık ve zorla yaptırılan evlilikler gibi konularla mücadele için çok daha fazla çaba harcanması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁴⁷

2013 yılında yayınlanan raporda, kadınlar daha az iş arıyor olmasına rağmen kadınlar arasında işsizlik oranının erkeklere kıyasla daha fazla olmasına dikkat çekilmektedir. Kamu sektöründe ve özel sektörde fırsat eşitliği ile ilgili yeni çalışmalar yapılsa bile karar verici pozisyonlardaki kadın sayısının azlığı değişmemiştir. Raporda hamile kalan ya da çocuk sahibi olan kadınların işten çıkarılmaları veya kendi istekleriyle çalışmaktan vazgeçmeleri sorun olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca kadın ile erkek arasındaki ücret eşitsizliğinin devam ettiğine de değinilmektedir. Bu raporda da kadına şiddet konusuna ve şiddet mağdurlarına yardımcı olacak kurumlara yer verilmiştir. Namus cinayetleri ve kadına yönelik şiddet davalarında faillerin haksız tahrik indirimi almaları gibi hususların üzerinde durulmuştur. Rapor, AİHM'in bu yönde bir kararı olmasına rağmen mevzuatın kadınların kızlık soyadını kullanmasına olanak tanımasını eleştirmektedir. Türkiye'de toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını yıkmak ve cinsiyet eşitliğini yaşamın her alanına yaymak için daha fazla çalışmalar yapılması gerektiği kaydedilmektedir.⁴⁴⁸

2014 yılı raporunda, kadınların istihdama katılım oranının önceki yıla göre artmış olsa bile hala %30 gibi düşük bir seviyede seyrettiği ifade edilmektedir. İstihdama katılan kadınların da üçte birinin ücretsiz aile işçisi olduğu belirtilmektedir. Rapor, AB standartlarında bir eşitlik kurumunun hala kurulmadığını, yaşlı bakımı dâhil neredeyse tüm ev işlerinin kadının görevi olarak görüldüğünü ve dışarıdan alınabilecek çocuk bakım hizmetleri de kısıtlı olduğu için kadınların işgücüne yeterli katılım gerçekleştiremediğini kaydetmektedir. Kadın sığınma ve koruma evlerinin sayısının az

⁴⁴⁷ European Commission, Turkey 2012 Progress Report, 10.10.2012, ss. 9, 17, 18, 21, 26, 27, 38, 42, 65, 67, 73, 74, 81, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/tr_rapport_2012_en.pdf, (06.05.2020).

⁴⁴⁸ European Commission, Turkey 2013 Progress Report, 16.10.2013, ss. 12, 14, 19, 20, 40, 41, 42, 45, 47, 56, 57, 63, 64, 69, https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/tr_report_2013_en.pdf, (06.05.2020).

oluşuna ve bu tarz evleri açan belediyelere karşı bir takip mekanizması oluşturulmamış olmasına da raporda yer verilmektedir. Ayrıca rapora göre, bazı kadınların adli koruma altındayken öldürülmüş olması kadına yönelik şiddetle mücadele bağlamında çıkarılan mevzuatın layığıyla uygulanmadığını ortaya koymaktadır. Kadına yönelik şiddetin, kadın cinayetlerinin, zorla ve erken yaşta evliliklerin sorun olmaya devam etmesi ve bu olaylara ilişkin resmi istatistikler bulunmaması raporda dikkat çekilen bir diğer konudur. Kadınların evlendikten sonra kızsılık soyadlarını kullanabilmelerine dair Anayasa Mahkemesi kararı da bulunduğu halde mevzuatın bu yönde değiştirilmemiş olması eleştirilmektedir. Sonuç olarak rapor, Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliğini güvence altına almak, ayrımcılığı engellemek ve her iki cinsiyet için fırsat eşitliği yaratmak gibi konuları AB standartlarıyla uyumlu hale getirmek için daha fazla sürdürülebilir çabaya ihtiyaç olduğunu bildirmektedir.⁴⁴⁹

2015 yılında yayınlanan raporda, kadın istihdam oranına tekrardan değinilmekte, kadın ile erkek istihdamı arasındaki yüksek farktan, kadınların işgücüne katılımının düşük oluşundan, çalışan kadınların üçte birinin ücretsiz aile işçisi olmasından ve yüksek kadın işsizlik oranından bahsedilmektedir. Rapor kadın ile erkek arasındaki ücret farklılıklarına da yer vermekte, çocuk ve yaşlı bakımına yönelik kurumların eksikliğinden dolayı kadınların iş hayatına etkin biçimde katılmadığını belirtmektedir. Bu bağlamda iş hayatı ile özel hayatı dengelemeye yönelik toplumsal cinsiyet eşitliğini dikkate alan türden politikalara ve yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu ifade edilmektedir. Kadına yönelik ayrımcılık ve şiddet aracılığıyla kadınların geleneksel rollerinin pekiştirilmesi endişeyle karşılanmaktadır. Rapor ayrıca Türkiye’nin, kadınları şiddetten koruma ve şiddet mağdurlarına adli yardım sağlama konusunda yetersiz olduğunu bildirmektedir. Cinsel dokunulmazlığa karşı suçların cezalarında, ‘rıza dayalı olma’, ‘haksız tahrik’ ve ‘yaşından büyük gösterme’ gibi indirimlerin uygulanmaya devam edilmesi de endişe duyulan konulardan biridir. Son olarak rapor, eğitim hakkından yararlanma ve siyasette temsil konusunda bazı ilerlemeler kaydedilmiş olsa bile kadın ile erkek arasında ciddi farklılıkların varlığını sürdürmeye devam ettiğini göstermektedir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁹ European Commission, Turkey 2014 Progress Report, 08.10.2014, ss. 7, 14, 15, 21, 24, 40, 41, 45, 55, 56, 60, 62, 67, https://www.ab.gov.tr/files/IlerlemeRaporlari/2014_progress_report.pdf , (06.05.2020).

⁴⁵⁰ European Commission, Turkey 2015 Progress Report, 10.11.2015, ss. 5, 29, 32, 52, 53, 66, 67, https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Files/File/Docs/20151110_report_turkey.pdf ,

2016 yılı raporu, siyasette ve kamu idaresinin üst düzey görevlerinde kadın sayısının az olduğundan bahsetmektedir. Her iki alanda da kadın sayısı artmış olsa bile karar verici pozisyonlarda kadınlar azınlıktadır. Rapor, kadın istihdam oranının düşüklüğüne ve kadın işsizlik oranının yüksekliğine bir kez daha değinmektedir. Kadınların düşük beceri gerektiren işlerde istihdam edilmesi ve kadın ile erkek arasında ciddi ücret farklılıkları olması da ayrı bir sorundur. Raporda çocuk ve hasta bakım hizmetlerinin kısıtlı olması, ev işleri ve bakım sorumluluğu gibi konularda toplumsal cinsiyet önyargılarının olması kadın istihdamının önündeki başlıca engeller olarak gösterilmektedir. Kadın-erkek eşitliğine dair hukuki çerçevenin var olduğunu bildiren rapor, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik siyasi taahhüdün zayıf olduğunu, toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını vurgulayan ve kadının geleneksel rolünü perçinleyen cinsten açıklamalar yapıldığını, toplumsal cinsiyet ve kadına yönelik ayrımcılık gibi konuların üzerinde yeterince durulmadığını, bu sebeple de eşitlik kurumunun kurulamadığını belirtmektedir. Ayrıca Türkiye'nin 2012 yılında imzaladığı İstanbul Sözleşmesi'yle ulusal mevzuatı uyumlu hale getirmediği de raporda üzerinde durulan konulardan biridir.⁴⁵¹

2017 yılında yayınlanan bir ilerleme raporu bulunmamaktadır. Çalışmada her ne kadar kadın hakları, cinsiyet eşitliği ve kadına karşı ayrımcılık gibi konularla ilgili kısımlarını incelemiş olsak bile İlerleme Raporlarında aday devletin durumu oldukça geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Türkiye'de 15 Temmuz 2016 tarihinde yapılan başarısız darbe girişimi sonrası ilan edilen OHAL ve bu olağanüstü yönetimin getirdikleri, 2016 Raporunda AB tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Hatta bu rapor yayınlanan 'en sert' ve olumsuz raporlardan biri olarak nitelendirilmektedir. Darbe girişimi sonrası FETÖ'ye karşı alınan önlemlerin kapsam olarak fazla geniş olması AB'de birtakım sorular oluşmasına sebebiyet vermiştir. 2016 Raporu, yargı bağımsızlığı, basın özgürlüğü, temel hak ve özgürlükler gibi konularda çok ciddi gerileme olduğunu ifade etmektedir. Raporun yazım sürecinde AB yetkilileri tarafından Türkiye'nin AB'den ciddi bir şekilde uzaklaştığı belirtilmiştir. Ayrıca AB Komisyonu,

(07.05.2020); Emel Atak, *AB'de Kadın Hakları ve Türkiye'nin Uyum Süreci*, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 113.

⁴⁵¹ European Commission, Turkey 2016 Report, 09.11.2016, ss. 11, 15, 37, 38, 59, 60, 74, 75, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_turkey.pdf, (07.05.2020); Atak, op. cit., s. 113.

“yeni müzakere başlıkları açmak için gerekli zeminin oluşmadığı” değerlendirmesini yaparak fiilen donmuş olan müzakere sürecinin mevcut halinin süreceğini de onaylamış oluyordu. Raporu 1915 Olayları, PKK ve terörle mücadeleyle ilgili yer alan ifadeler ise Türkiye’de yetkililer tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Dönemin AB Bakanı Ömer Çelik, raporun kullandığı bazı ifadeleri “*utanç vesikası*” olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, “*AB, Türk milleti nezdinde terörle mücadele konusundaki inandırıcılığını ve itibarını kaybetmiştir.*” ifadesine yer verilmiştir. Bu açıklamaya AB Türkiye Raportörü Kati Piri, “*İlişkileri dondurmak vereceğimiz tek yanıt*” şeklinde cevap vermiştir. İki taraf arasında yapılan açıklamalarla tırmanan gerginlik dolayısıyla AB Komisyonu 2017 yılında rapor yayınlamamış bunun yerine Türkiye’ye zaman verdiğini duyurmuştur.⁴⁵²

2018 yılında yayınlanan rapor, kadınların kamu hizmetine katılımının ve üst düzey pozisyonlardaki kadın sayısının artırılması gerektiğini belirtmektedir. Rapor, Türkiye’de kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik var olan hukuki çerçevenin uygulanmasında zafiyet olduğunu ifade etmektedir. Özellikle üst düzey yetkililerin, kadının rolüne ilişkin muhafazakâr görüşlerini kamuoyuna bildirmeleri cinsiyet eşitliğini hayata geçirmek konusunda yeterince istekli olunmadığını göstermektedir. İstanbul Sözleşmesi’nin uygulanmasına ilişkin mevzuat hala kabul edilmemiştir. Aile içi şiddet dolayısıyla pek çok kadının hayatını kaybettiği ve bu tür vakaların takibinin sınırlı yapıldığı kaydedilmektedir. Ayrıca müftülere resmi nikâh kıyma yetkisinin verilmesi, küçük yaşta ve zorla evlendirmelerin engellenmesi hususunda zayıflığa neden olabileceği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Kadınların istihdama düşük katılımı, yüksek

⁴⁵² “Avrupa itibarını kaybetti”, *Yeni Şafak*, 09.11.2016, <https://www.yenisafak.com/gundem/avrupa-itararini-kaybetti-2560939>, (08.05.2020).

“AB Türkiye İlerleme Raporunun Tam Metni”, *Bianet*, 17.04.2018, <https://m.bianet.org/bianet/dunya/196231-ab-turkiye-ilerleme-raporunun-tam-metni>, (08.05.2020).

Sevil Erkuş, “Rapor AB için utanç vesikası”, *Hürriyet*, 09.11.2016, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rapor-ab-icin-utanc-vesikasi-40273507>, (08.05.2020).

Güven Özalp, “En Olumsuz İlerleme Raporu”, *Hürriyet*, 06.11.2016, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/en-olumsuz-ilerleme-raporu-40270376>, (08.05.2020).

“AB’den ilerleme değil ‘gerilim’ raporu”, *Yeniakit*, 10.11.2016, <https://www.yeniakit.com.tr/haber/abden-ilerleme-degil-gerilim-raporu-232836.html>, (08.05.2020).

“Reuters: AB Türkiye için bugüne kadarki en eleştirel İlerleme Raporu’nu hazırladı”, *BBC*, 15.04.2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43774632>, (08.05.2020).

Güldener Sonumut, “AB’den Türkiye’ye bir yıl süre”, *Milliyet*, 29.04.2017, <https://www.milliyet.com.tr/dunya/ab-den-turkiye-ye-bir-yil-sure-2441174>, (08.05.2020).

Gonca Tokyol, “İşte ‘en sert rapor’ olarak nitelenen AB İlerleme Raporu’nun tam metni”, *T24*, 18.04.2018, <https://t24.com.tr/haber/iste-en-sert-rapor-olarak-nitelenen-ab-ilerleme-raporunun-tam-metni,607937>, (08.05.2020).

kadın işsizlik oranı, çalışan kadınların neredeyse yarısının kayıt dışı işlerde çalışması ve kadın ile erkek arasındaki ücret farklılıkları raporun altını çizdiği daimi sorunlardır.⁴⁵³

2019 yılında yayınlanan son ilerleme raporunda, seçimler değerlendirilmiş ve bir önceki yasama dönemine göre kadın temsilci sayısı artmış olsa bile yine de siyasi hayattaki kadın temsiline kısıtlı olduğu bildirilmiştir. Kamu hizmetlerine katılımında ve üst düzey yönetici kadrolarında kadın oranının artırılması gerektiği ifade edilmektedir. Rapor bir kere daha kadın-erkek eşitliğine yönelik hukuki çerçevenin mevcut olduğunu ancak mevzuatın etkin bir şekilde uygulanmamasından ve denetiminin yapılmamasından kaynaklı olarak eşitlik kurumunun kurulamadığından bahsetmektedir. Ders kitaplarında ve medyada, toplumsal cinsiyet rollerine yönelik kalıpyargıların defaten tekrar edilmesi, Türk toplumunda kadının zaten düşük olan sosyal statüsünü daha da düşürmeye ve kadına yönelik şiddetin artmasına sebep olmaktadır. 2018 yılında Türkiye’de pek çok kadının cinsiyete dayalı şiddet sebebiyle hayatını kaybettiğini bildiren rapor, aile içi şiddetin önlenmesi için kadınların ve erkeklerin eğitilmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır. Cinsiyetçi önyargının ve ‘mağduru suçlu ilan eden anlayışın’, kadına karşı şiddet davalarında takdire bağlı ceza indirimleri şeklinde yansımaları olduğunu belirten rapor, bu konularla ilgili ciddi endişe duyulduğunu kaydetmektedir. OHAL döneminde bazı kadın derneklerinin ve merkezlerinin kapatılması da destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kadınlar için daha fazla zorluk anlamına gelmektedir. Rapor ayrıca kadın ile erkek arasındaki istihdam ve işsizlik oranları arasındaki fahiş farkın da altını çizmektedir. Kadın ile erkek arasındaki ücret farklılıkları ve kayıt dışı işlerde çalışan kadın sayısının fazlalığı raporun dikkat çektiği sorunlar arasındadır. Eşitsizliğin başlıca kaynağı olarak kadınların işgücüne katılım oranının düşüklüğü gösterilmektedir. Fakat buna rağmen ev yaşamı ile iş yaşamını dengeleyerek kadının işgücüne katılımını teşvik edebilecek türden yasal ve kurumsal mekanizmaların hala oluşturulmadığına vurgu yapılmaktadır.⁴⁵⁴

1998 yılından beri yayınlanan ilerleme raporları, diğer devletleri olduğu gibi Türkiye’yi de iktisadi ve siyasi kriterler ile müktesebat itibarıyla değerlendirmektedir. Bu kriterlerin hangi ölçüde ve hızda yerine getirildiği raporun temel araştırma

⁴⁵³ European Commission, Turkey 2018 Report, 17.04.2018, ss. 14, 16, 37, 38, 43, 57, 58, 84, 85, https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2018-06/20180417-turkey-report_0.pdf, (07.05.2020); Atak, op. cit., s. 115.

⁴⁵⁴ European Commission, Turkey 2019 Report, 29.05.2019, ss. 11, 14, 37, 38, 43, 52, 57, 84, 85, 86, 96, [https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/20190529-turkey-report\(1\).pdf](https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/20190529-turkey-report(1).pdf), (08.05.2020).

konusudur. 2004 yılında yayınlanan rapor, Türkiye'nin müzakerelere başlaması yönünde görüş bildirmiştir ve 2005 yılında da müzakere süreci başlamıştır.⁴⁵⁵ 2005'ten önce yayınlanan raporlar, 'Düzenli Rapor' adıyla yayınlanmış, 2005 yılı dâhil olmak üzere sonraki yıllarda ise 'İlerleme Raporu' adıyla yayınlanmıştır. Haliyle 2005 sonrasındaki raporlar Türkiye için ciddi önem arz etmektedir. Bu raporlar üyeliğe giden yolda Türkiye için yol gösterici nitelikte belgelerdir.

İlerleme Raporları, 2000'li yılların başında Türkiye'de gerçekleştirilen yasal düzenlemeleri, oluşturulan kurumları takip etmiş ve olumlu karşılamıştır. Bu düzenlemelerin, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusuna olumlu yansımalar yapacağı düşünülmüştür. Fakat raporların genelinden de anlaşılacağı üzere, bir noktadan sonra "Kadın erkek eşitliği için yasal çerçeve mevcut ama uygulama ve denetlemede yetersizlikler var." cümlesi tekrar edilmeye başlamıştır. Özellikle 2000'li yılların başında Türkiye'de kadın haklarına ilişkin hukuki çerçevenin oluşması üzerine raporlar, bu defa hukuki düzenlemelerin uygulanıp uygulanmadığı konusuna eğilmiş fakat bu konuda yeterli gelişme gözlenmemiştir. Bunun dışında neredeyse tüm raporların ortak noktası, kadınların siyasi katılımının düşüklüğüne dair yaptıkları tespitlerdir. Türkiye 20 yıldan fazla zamandır bu konuda küçük ve yetersiz ilerlemeler kaydedebilmiştir. Kadına şiddet ve namus cinayetleri konusu da hemen hemen tüm raporların bahsettiği ortak konulardan biridir. İstihdam ve işgücüne katılımı kadın oranının düşük kalması konusu da sürekli tekrar etmektedir.

2005 ve 2008 yılları arasında yayınlanan raporlar, Türkiye'nin belli başlı eksiklikleri düzeltmek adına çabaladığını göstermektedir. Fakat mevcut sosyo-ekonomik durum ve bölgesel farklılıklar, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması konusunda gösterilen çabaların yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Avrupa Kadın Lobisi Türkiye Koordinatörü ve KA-DER üyesi Dr. Selma Acuner, raporlarda sivil toplum örgütlerinin değerlendirmesine yer verilmemesini büyük bir eksiklik olarak nitelendirmektedir. Ayrıca Acuner, raporda siyaset, istihdam, şiddet gibi konularda tespitler yapıldığını fakat bu durumların nedenine ya da nasıl düzeltilmesi gerektiğine değinilmediğini, bu sebeple de raporların tespitlerinin 'altının boş kaldığını' belirtmektedir.⁴⁵⁶ Bunlara ek

⁴⁵⁵ Abdullah Dinçkol, "Avrupa Komisyonu Türkiye 2005 İlerleme Raporu", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 8, Güz 2005, ss. 86-88.

⁴⁵⁶ Gökçe Gündüç, "AB İlerleme Raporu, Kadın Sorunlarını 'Kısacık' Görüyor", *Bianet*, 08.11.2007, <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/102783-ab-ilerleme-raporu-kadin-sorunlarini-kisacik-goruyor>, (08.05.2020).

olarak Acuner 2008 yılında yaptığı değerlendirmede, “4 yıl öncesine gidiyorsunuz, aynı şeyler. ‘İlerlememe’ raporu haline geldi bu rapor. Bu nedenle kadın-erkek eşitliği meselesini bir devlet politikası haline getirmemizi istiyorlar.” ifadelerine yer vermiştir. Aslında bu cümle raporlarla ilgili sıkıntıları da ortaya koymaktadır. Sürekli aynı sorunları tekrar etmeye başlayan raporlar, bir yerden sonra ‘ilerlememe’ raporu haline gelmiştir. Kadın-erkek eşitliği için hukuki çerçeve kurulmuş olsa bile bunun yeterli olmadığı AB tarafından da anlaşılmıştır. Bu sebeple öncelikli olarak yapılması gereken, toplumsal cinsiyet politikalarının ana akımlaştırılmasıdır. Yani politikaların hazırlanmasına, uygulanmasına, denetlenmesine ve değerlendirilmesine, kadın-erkek eşitliğini sağlamaya ve ayrımcılıkla mücadele etmeye yönelik toplumsal cinsiyet bakış açısının entegre edilmesidir. *Gender mainstreaming* olarak da bilinen bu kavram, cinsiyet eşitliğine dair farkındalık yaratmak gayesiyle uluslararası alanda bir strateji olarak ortaya çıkmıştır. Ek olarak devlet ile sivil toplum iş birliği oldukça önemlidir ve Türkiye’nin en büyük eksiklerinden biridir. Acuner de bu konuya değinmiş ve 2008 Raporu’nda bu konuya yer verilmesini sevindirici bir gelişme olarak nitelendirmiştir.⁴⁵⁷

2011 İlerleme Raporu’nun temel eleştirisi, temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesidir. Bu tarihte başlayan basın ve ifade özgürlüğü ihlalleri vurgusu, sonraki yıllarda da devam etmiştir. 2012 yılı raporu da oldukça olumsuz ifadeler içermektedir ve Türkiye tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. O dönemde yabancı basında Türkiye’nin AB müzakerelerinin çıkmazda olduğuna dair haberler yapılmıştır.⁴⁵⁸ İkili ilişkilerde başlayan gerileme, 2016 darbe girişimi sonrası ilan edilen ve uzun süre kaldırılmayan OHAL ve bu süreçte yaşananlar sebebiyle daha da artmıştır. 2019 raporuna insan haklarının yanı sıra yeni gerileme alanları da eklenmiştir.

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere raporlardaki kadınla ilgili bölümler, Türkiye’de kadın hakları savunucuları tarafından yetersiz bulunmuştur. Gerek yetersiz görülen alanlarda önerilerde bulunulmaması gerekse de yıllar içerisinde raporlarda kadına ayrılan kısmın azaltılmış olması bu memnuniyetsizliğin başlıca sebebidir. Öte yandan AB Komisyonu, kadın hakları konusunda belli başlı çabaları takdir etmiş fakat

⁴⁵⁷ “Cinsiyet eşitliğini devlet politikası haline getirin”, *Birgün*, 11.11.2008, <https://www.birgun.net/haber/cinsiyet-esitligini-devlet-politikasi-haline-getirin-43531> , (08.05.2020); European Institute for Gender Equality, What is gender mainstreaming, (ty), <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/what-is-gender-mainstreaming> , (11.06.2020).

⁴⁵⁸ Özge Mumcu, “Avrupa Komisyonu’nun Türkiye’ye İlişkin 2012 İlerleme Raporu”, 12.10.2012, <https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/3179> , (08.05.2020).

daha fazlasının gerektiğini ısrarla belirtmiştir. Fakat buna rağmen, siyasete katılım ve kadına şiddet gibi neredeyse her raporda tekrarlanan bazı sorunların bir türlü çözülemediği görülmektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere, ikili ilişkilerin seyri kötüye gitmeye başladığında ise Türkiye'nin kadın haklarından daha büyük sorunları olmaya başlamıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, öncelikli olarak Türkiye'de kadınların hak ve eşitlik mücadelesinden kısaca bahsedilmiştir. Ardından Türkiye'de kadına dair yapılan düzenlemeler eğitim hayatı, siyasi hayat, çalışma yaşamı ve hukuki alan olmak üzere dört temel alanda aktarılmıştır. Sadece düzenlemeler aktarılmamış, söz konusu alanlarda kadının durumunun nasıl olduğuna da değinilmiştir. Devamında yapılan düzenlemelerin AB'ye uyumu değerlendirilmiş ve son olarak da AB Komisyonu'nun hazırladığı İlerleme Raporları incelenmiştir. Bu raporlar her yıl hazırlanması sebebiyle kadına dair sorunların devamlılığının değerlendirilebilmesini ve AB gözüyle hazırlanması sebebiyle de AB'nin konuyla ilgili düşüncelerinin ve beklentilerinin anlaşılabilmesini sağlamaktadır. Ayrıca raporlarda sorun olarak bahsi geçen bazı konularda Türkiye'nin gerekli adımları attığı ve düzenlemeleri yaptığı görülmüştür. Aslında bu da çalışmanın ana önermesi olan "Türkiye'de kadın haklarının gelişiminin AB üyelik sürecinden etkilendiği" tezini doğrulamaktadır.

Bu çalışmanın da teorik çerçevesini oluşturan feminist teoriler açısından bakıldığında da Türkiye'de yaşanan gelişmelerin tatmin edici düzeyde olmadığı görülmektedir. Her ne kadar feminist teorilerin de mücadelesini verdiği pek çok hak yasal olarak kazanılmış olsa bile kronikleşmiş problemlerin değişmeden kaldığını vurgulamak yanlış olmayacaktır. Çalışmanın diğer bölümlerinde bizim de vurgulamaya çalıştığımız nokta aslında budur: Türkiye'de yasal çerçeve var olsa bile kadın haklarına saygının ve toplumsal cinsiyet eşitliği bilincinin yerleşmemiş olması. Bu saydıklarımız olmadıktan sonra yasal çerçeve yetersiz ve kısır kalmaya devam edecektir.

SONUÇ

Tarih boyunca istisnalar saklı kalmak kaydıyla kadın, toplumsal hayatta geri planda kalan, ötekileştirilen ve baskı altına alınan cinsiyet olmuştur. Kadının nasıl davranacağına, hangi mesleği yapacağına ve hangi işte çalışacağına babası ya da kocası sıfatında olan erkekler tarafından karar verilmiştir. Toplumsal hayattaki bu dışlanma, zaman ilerledikçe iş yaşamına ve siyasi hayata da yansımıştır. Ortaya çıkan farklı düşünce akımları, kadınla erkek arasındaki bu ikiliğin biyolojik farklılıklardan kaynaklanmadığını iddia ederek, toplumsal cinsiyet kavramını ortaya atmıştır. Buna göre, kadınla erkek arasındaki farkı belirleyen aslında toplumun kendisidir. Kadına uysal, naif, sessiz, merhametli, güçsüz gibi sıfatlar yakıştırılarak evde kalması, ev işlerini yapması ve çocuklarını yetiştirmesi istenmiştir. Erkek ise daha zeki, çalışkan, güçlü, saldırgan ve yönetmeye meyilli olduğu için evin dışında çalışması ve karısı ile çocuklarını koruyarak onlara bakması beklenmiştir. Kadın ev dışında çalışabilse bile belli mesleklere yönelmesi uygun görülmüştür. Yani aslında kadını ‘kadın’ yapan toplumun ona biçtiği rol ve yüklediği görevlerdir.

Kadınların hak mücadelesi daha eski tarihlere dayansa da bu konudaki en önemli olgu veya gelişme 1789 Fransız Devrimi’dir. Devrim süresince erkeklerle beraber savaş veren kadınlar, devrimden sonraki süreçte kendilerinin görmezden gelindiğini düşünmüştür. Bu olay adeta mücadelenin fitilini ateşlemiştir ve yaşananlar, diğer ülkelerdeki kadınlara da ilham vermiştir. İlerleyen yıllarda Avrupa ve ABD’de kadınların öncelikli olarak oy hakkı için mücadelesi başlamıştır. Kadınlar için diğer önemli olaylar, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’dır. Kadınların çalışma yaşamına katılımlarında önemli birer etken olan dünya savaşları sırasında erkek nüfusun çoğunluğunun savaş alanlarına gitmesi ve geri dönememesi, boş kalan iş pozisyonlarının kadınlar tarafından doldurulmasını mümkün kılmıştır. Çeşitli mücadeleler neticesinde seçme ve seçilme hakkı kazanan kadınlar, bu noktadan sonra başka haklar da talep etmeye başlamıştır. Pek çok devlet, bu talepler doğrultusunda gerekli düzenlemeleri yapmak durumunda kalmıştır.

Bu çalışmanın da teorik çerçevesini oluşturan feminist teoriye göre, kadın ile erkeğin sahip olduğu toplumsal cinsiyet rolleri bu iki cinsin zıt ve birinin diğerine üstün olarak algılanmasına sebep olmaktadır. İnsanlık tarihinin belki de en eski toplumsal yapılarından biri olan ataerkillik, yüzyıllar boyunca kadını baskılamıştır. Zamanla

farklılaşan feminist teoriler ise kadının bu ikincil konumunu kendi yöntemleriyle açıklamaya ve çözümler aramaya çalışmıştır. Fakat neredeyse tüm feminist teorilerin ortak amacı, kadınların sahip olması gereken hakları kazanmalarını sağlamak olmuştur. Çalışmanın dayandığı ana teorik çerçeve de budur. Çözüm yolları farklı olsa bile bütün feminist teoriler, kadınların ve kadın deneyimlerinin her alanda görünür kılınması ve erkeklerin doğuştan sahip olduğu bazı hakları kadınların da kazanabilmesi için uğraşmıştır.

İnsan haklarıyla ilgili uluslararası hukuk sisteminde genel anlamda insan hakları ve temel özgürlüklere ilişkin antlaşma, anlaşma, sözleşme, protokol vb. işlemler yoğun olarak kabul edilmekle beraber, spesifik nitelikte kadın haklarıyla ilgili işlemlerin de benimsenmesinde artış olmuştur. Bu işlemlerden en önemlisi yukarıda ana metin kısmında sunmaya çalıştığımız ve kısa adı CEDAW olan sözleşmedir. Kadına yönelik yapılan her türlü ayrımcılığı ortadan kaldırmayı amaçlayan bu sözleşme, BM tarafından yayınlanmıştır. Öte yandan kadını ve kadın hakları konusunu ajandasına alan ve belki de en önemli gündem maddelerinden biri haline getiren örgütlerin başında AB gelmektedir. AB kurulduğu yıllarda kurucu antlaşmalarında ve bu antlaşmaları düzenlemek ve değiştirmek için sonradan kabul ettiği antlaşmalarda kadın-erkek eşitliğine yer vermiştir. AB kadın-erkek eşitliğini sağlamayı ana amaçları arasına almıştır. 1975 yılından sonra ise AB kendi bünyesinde özel nitelikte sadece kadınların bazı haklarını düzenlemeye yönelik direktifler kabul etmiştir. Bu direktifler sadece kadının iş hayatını ve buna bağlı alanları düzenlediği için AB'nin kadın haklarına yaklaşımı insani değil, ekonomik temelli olduğu gerekçesiyle bazı çevrelerce eleştirilmiştir. Fakat unutulmamalıdır ki, sosyalist ve Marksist görüş doğrultusunda oluşturulan feminist teori de kadınların kurtuluşunun kendilerine yönelik ekonomik baskının sona erdiği zaman gerçekleşeceğini belirtmektedir. Yani ekonomik özgürlük, kadınlar için görüldüğünden daha fazla önem arz etmektedir.

Çalışmanın diğer öznesi olan Türkiye'de kadın hakları hususu yıllardır üzerinde tartışılan bir konudur. Kadınların şiddet, işsizlik, erken yaşta evlendirilme, eğitim hakkından yeterince yararlanamama, siyasette ve üst düzey görevlerde temsil eksikliği, çalışma hayatında cinsiyetinden dolayı dışlanma ve ayrımcılığa maruz kalma gibi birçok sorunu bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu yıllarda kadınlara verilmesi gereken haklar konusunda sefeli Osmanlı İmparatorluğu'na göre daha pozitif bir tutum

sergilemiştir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, eğitim hayatında yaşadıkları dezavantajları ortadan kaldıracak yasaların kabul edilmesi ve birtakım medeni haklara kavuşmaları bu konularda verilecek başlıca örneklerdir. İlerleyen yıllarda globalleşen dünya ve değişen ihtiyaçlar neticesinde, kadınların sahip olduğu hakların aslında yeterli olmadığı ve bazı alanlarda tam anlamıyla koruma sağlamadığı görülmüştür. Bu alanların başında iş yaşamı gelmektedir. Doğaları gereği hamile kalan kadınlar, hamilelik ve lohusalık dönemlerinde çalışamaz duruma geldikleri için işverenler tarafından tercih edilmeyen elemanlar konumundadır. Bu sebeple çalışma yaşamında kadının haklarını düzenleyen kanunlara ihtiyaç vardır.

Türkiye’de Cumhuriyetin kurulmasının ardından ilk etapta kadınlara çeşitli hakların verilmesi hususunda yoğun çalışmalar yapılmış, ancak daha sonraki dönemlerde ise bir durağanlık yaşanmıştır. Türkiye’nin 1959 yılında yaptığı başvuruyla başlayan AB üyelik süreci bu durağanlığı ortadan kaldıran önemli unsurlardan biridir. Süreç, ekonomik ve siyasi işbirlikleri saklı kalmak kaydıyla, kadın hakları konusunda da Türkiye’ye büyük katkılar sağlamıştır. AB ile üyelik müzakerelerinin başlamasının ardından kadınların medeni hakları konusunda eksikleri olan TMK değiştirilmiş, Anayasa’ya eklenen maddeyle kadınla erkeğin eşit olduğu teyit edilmiş, yeni İş Kanunu ile eşit ücret ilkesi benimsenmiş, çalışan kadınların doğum öncesi ve sonrası izinleri düzenlenmiş, değiştirilen TCK ile kadınların vücut bütünlüğü yasalarca tanınarak namus ve töre cinayetleri gibi vahim olayların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın önceki bölümlerinde ayrıntılarıyla anlattığımız bu gelişmeler, Türkiye’de kadınların hayatını değiştirebilecek oldukça köklü değişikliklerdir. Örneğin, 1926 yılında kabul edilen TMK evin reisi olarak erkeği kabul ediyordu. Ayrıca kadını kocasının yardımcısı olarak nitelendiriyordu. Bu durum kadının evlilik hayatında kocasının tahakkümü altında kalmasına sebebiyet vermekteydi. Yeni TMK, bu maddeyi de değiştirmiş ve evlilik birliğini eşlerin ortaklaşa yöneteceğini kabul etmiştir. Ayrıca zorunlu eğitimin önce 5 yıl olarak belirlenmesi sonra da 8 yıla çıkarılması, kız çocuklarının daha uzun süre eğitim alabilmesini sağladığı için kadınlar açısından olumlu gelişmelerden biridir.

Görüldüğü üzere Türkiye’nin kadın hakları ile alakalı olarak yaptığı düzenlemelerde AB’nin etkisi yadsınamaz düzeydedir. Ancak yakından bakıldığında kadınların bazı sorunlarının hala devam ettiği görülmektedir. TCK’da yapılan

değişikliklere rağmen Türkiye’de kadınlar hala sevgilileri ya da eski kocaları tarafından vahşice öldürülmektedir. Türkiye’de mevzuatta sorun teşkil edecek nitelikte boşluk bulunmamasına rağmen, kadının kıyafeti, sokağa çıkış zamanı gibi nedenlerle fiziki ve/veya sözlü saldırıya uğraması ve özellikle sosyal medyada kısmen de olsa bu eylemlerin desteklendiğine dair açıklamaların yapılması en önemli sorundur. Türkiye’de mevzuatın benimsediği yaşta kadınların (hatta kız çocuklarının) evlendirilmesi veya evlenmeye zorlanması ise bir diğer sorundur.

Türkiye’de kadınların en önemli kazanımları eğitim alanında gerçekleşmiştir. Kadınlar eğitim hayatına öncekine göre daha aktif bir şekilde katılmaktadır. Fakat hangi eğitim seviyesinden mezun olursa olsun kadın işsizlik oranı (%13,9) erkek işsizlik oranından (%9,5) yüksektir. Türkiye’deki kadın işsizlik oranı, AB üyesi ülkelerin ortalamasının 2 katıdır. 2020 yılı OECD verilerine göre, Türkiye’de erkeklerin işgücüne katılım oranı %72,7 iken aynı oran kadınlarda %34,2’dir. Öte yandan istihdam edilen erkek oranı %65,7 iken kadınların istihdam edilme oranı %29,4’tür. Bu rakamlarla Türkiye, OECD ve AB üyesi ülkelerde kadınların işgücüne katılım ve istihdam edilme oranlarının altında kalmaktadır. Hatta Türkiye bu iki örgütlenme üyeleri arasında hem kadınların işgücüne katılımı hem de istihdam edilme oranları bakımından son sırada yer almaktadır.⁴⁵⁹ Aslında bu sonuç bize, kadınlara yasalarca bazı haklar verilse bile onları özel alana ait olarak gören zihniyetin hala ve durmaksızın kadınları iş yaşamından uzaklaştırdığını göstermektedir. Bu zihniyetin etkisi atında kalarak kendi isteğiyle çalışma hayatından uzaklaşan kadınlar da görülmektedir. Çalışabilen kadınlar açısından ise iş yaşamıyla ilgili düzenlemelerde eksiklikler bulunmaktadır. Bu eksikliklerden ilki ebeveyn iznidir. Ebeveyn izninin sadece kadına verilmesi, çocuk bakımının sadece kadının görevi olduğuna dair yaygın kanıyı perçinlemektedir.

Kadınların siyasi hayata düşük katılımı da devam eden sorunlardan biridir. Şayet erkekler ile kadınlar eşitse, siyasi alanda da eşit temsil edilmeleri gerekir. Ancak çalışmanın önceki kısımlarında da bahsettiğimiz gibi, siyasette kadın temsilci oranı fazlasıyla düşüktür. Bu sorunun sebepleri araştırılmalı ve çözümü için gerekli önlemler alınmalıdır. Akla en yakın önlem ise bugün dünyada pek çok devletin hala uyguladığı

⁴⁵⁹ DİSK/Genel-İş, “Türkiye’de Kadın Emeği”, Mart 2020, <https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/002/916/original/rapor.pdf?1583398048#:~:text=AB%20%C3%BCye%20%C3%BCIke%20ortalamas%C4%B1nda%20kad%C4%B1nlar%C4%B1n,%C3%BCzde%2052%2C5%27dir.> , (15.06.2020).

kotalardır. ‘Cinsiyet kotası’ ya da ‘kadın kotası’ olarak nitelendirilen bu uygulamanın, siyasete kadın katılımına kısa ve uzun vadede olumlu etkileri olacaktır.

Çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsettiğimiz üzere, soyadı meselesi de Türkiye’de düzenlenmeyi bekleyen konulardan biridir. Erkek evlendikten sonra evlilik öncesi soyadını kullanmaya devam edebiliyorken, kadın bu hakka sahip değildir. Evlilik birliği içinde kadın kocasının soyadını almak ya da kendi evlilik öncesi soyadıyla beraber kocasının soyadını kullanmak zorundadır. Yani kadın evlilik sonrasında erkek gibi sadece evlilik öncesi soyadını kullanamamaktadır. Bu konuyla ilgili AİHM’de dava görülmüş ve söz konusu durumun, AİHS’yi ihlal ettiğine karar verilerek Türkiye aleyhine karar verilmiştir. Bu ve benzeri nitelikteki kararların ardından Türkiye’de de Yargıtay, evlilik öncesi soyadını kullanmak isteyen bir kadın lehine karar vermiş olmasına rağmen, konuyla ilgili yasal düzenleme hala yapılmamıştır.

Son olarak, Türkiye’nin belki de en büyük eksiği, mevzuatta ayrımcılık tanımının açıkça yapılmamış olmasıdır. Anayasa, din, dil, ırk ve cinsiyet fark etmeksizin her vatandaşı eşit görmekte ve ayrımcılığı yasaklamaktadır. Fakat ayrımcılığın tanımı yapılmadığı için bu ifade muğlak kalmaktadır. AB hukukunda ayrımcılığın önce tanımı yapılmakta ardından yasaklanmaktadır. Türkiye’nin de AB müktesebatına uyum sağlaması beklendiğinden, bu bağlamda bir tanımlamanın yapılmaması hukuki anlamda büyük eksiklerden biridir.

Sonuç olarak görülmektedir ki üye adayı Türkiye’nin, üyelik süreci boyunca uyması gereken bazı kriterler ile yapması gereken bazı reformlar vardır. Bunların başında iç hukukun Birlik müktesebatıyla uyumlaştırılması gelmektedir. AB, önceki kısımlarda da bahsettiğimiz üzere, kadın haklarıyla ilgili azımsanamayacak çalışmalar yapmış ve ilerlemeler kaydetmiştir. Türkiye’nin de siyasi, ekonomik ve hukuki reformlar yanında kadın hakları konusunda yapması gereken pek çok düzenleme bulunmaktadır. Bunların önemli bir kısmı yapılmış olsa bile hala eksiklikler vardır. AB’de de kadınların tüm sorunları çözülememiş, siyasi temsilde ve istihdamda tam eşitlik sağlanamamış olsa dahi, özellikle de Kuzey Avrupa ülkelerinde, kadınların durumu dünyanın geri kalanına göre oldukça iyi konumdadır. Türkiye ise yukarıda da belirttiğimiz gibi bu alanda bazı sorunlar yaşamaya ve bazı düzenlemelerin eksikliğini hissetmeye devam etmektedir.

Çalışmada ortaya konan veriler de göstermiştir ki AB, kadın haklarını genişletmeye ve kadın ile erkek arasında eşitliği sağlamaya yönelik olarak başta iş hayatı olmak üzere pek çok alanda önemli düzenlemeler yapmıştır. Kadın haklarının gelişimi konusunda eksiklikleri bulunan Türkiye ise AB'ye üyelik sürecinde bu eksikliklerin pek çoğunu gidermiştir. Hukuki anlamda oldukça önemli ilerlemeler kaydeden Türkiye'nin hala belli başlı konularda eksiklikleri bulunmaktadır. Fakat temel başlıklarda görülen gelişmelerin AB'ye üyelik sürecinin olumlu etkisi olarak ortaya çıktığı görülmüştür. AB yolunda olan Türkiye'nin insan hakları ve temel özgürlükler konusunda söz konusu örgütün standartlarına uyum sağlaması gerekmektedir. İnsan hakları genel bir terimdir ve kadın haklarını da kapsamaktadır. Bu bağlamda Türkiye, AB'ye üyelik sürecinde kadın haklarını yasal olarak genişletmek konusunda oldukça önemli bir başarı elde etmiştir.

Öte yandan çalışmanın önceki kısımlarında da değinildiği üzere yasal düzenlemeler, uyum ve denetimle desteklenmezse etkisiz kalacaktır. Türkiye her ne kadar AB üyelik sürecinin etkisiyle kadın hakları ve sorunlarıyla ilgili yasal çerçeveyi oluşturmuş olsa bile sorunların hala bitmediği görülmektedir. İstihdam eksikliği, siyasi katılım yetersizliği, şiddet ve ayrımcılık gibi hususlara AB İlerleme Raporları'nda da değinilmekte ve hukuki çerçeve var olmasına rağmen yeterli ilerlemenin sağlanamadığı defaten tekrar edilmektedir. Bize göre bu durum, Türkiye'de oldukça yaygın ve kemikleşmiş olan ataerkil düzenden ve kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklanmaktadır. Ataerkillik, kentsel alanda kırsal bölgelere göre etkisini kaybetmiş olsa bile ülke içindeki sürekli göç dalgası, bu düşüncenin dolaşımını ve yayılmasını sağlamaktadır. Ayrıca toplumun kadına ve erkeğe uygun gördüğü duygular, davranışlar ile hane içindeki ve dışındaki görevler, her iki cinsiyeti de belli kalıplar dâhilinde yaşamaya zorlamaktadır.

Türkiye'nin kadın hakları ile sorunlarına yönelik çabası ve yaptığı düzenlemeler, maalesef ki sorunların kökten çözümü için şu aşamada yetersizdir. Fakat görüldüğü üzere yasal çerçevenin, birkaç eksiği dışında, ciddi eksiklikleri bulunmamaktadır. Aslında bu veri, bitmeyen sorunların farklı sebepleri ve boyutları olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sorunların ana kaynakları tespit edilip yok edilmedikten sonra yasal çerçeveyi güçlendirmek etkisiz kalacaktır. Bunu yapabilmeyenin en etkili yolu da toplumun zihniyetini değiştirebilmektir. Eğitimin toplumlar için ne kadar önemli

olduğunu tekrar etmemize gerek yoktur. Ancak çalışmanın birinci bölümünde de bahsedildiği üzere, ders kitaplarından başlayarak çocuklara aşılanan toplumsal cinsiyet rolleri, ataerkil zihniyetin en önemli taşıyıcılarındandır. Zihniyetin değiştirilebilmesi için eğitimin de cinsiyete duyarlı olması ya da en azından ‘cinsiyetsiz’ olması gerekmektedir. Erkeği stn konuma koyan aile yapısı da değiştirilmesi gereken yapılardan biridir. Bunlara ek olarak, değişimin sadece toplumun belli kesimlerinde değil, tamamında etki göstermesi ve toplumun tamamı tarafından içselleştirilmesi de zorunludur. Ancak bu şekilde tarihin en eski kurumlarından biri olan ataerkilliğin etkileri azaltılabilir ve hatta belki tamamen ortadan kaldırılabilir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR:

ACAR Feride, Hakkı Onur ARINER, *Kadınların İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*, Ankara: İçişleri Bakanlığı, Genel Yayın No: 656, Şubat 2009.

ADAL Erhan, *Hukukun Temel İlkeleri*, İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1985.

ALKAN Türker, *Kadın-Erkek Eşitsizliği Sorunu*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 475, 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 18, 1981.

ANAYURT Ömer, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, 8. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, Ekim 2007.

ARAT Necla, *Feminizmin ABC'si*, İstanbul: Simavi Yayınları, 1991.

ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İş Birliği*, 8. Baskı, Bursa: MKM Yayıncılık, Nisan 2013.

AKILLIOĞLU Tekin, *İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Temel Belgeler*, 3. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi, Mart 1995.

AKINTÜRK Turgut, Derya ATEŞ KARAMAN, *Medeni Hukuk*, 17. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, Ocak 2012.

AKTAŞ Murat, *AB ve Türkiye*, Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım, 2016.

AYATA Gökçeççek, Sevinç ERYILMAZ DİLEK, Bertil Emrah ODER, *Kadın Hakları Uluslararası Hukuk ve Uygulama*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Temmuz 2010.

AYDIN Fazıl, *Avrupa Sosyal Şartı*, Ankara: Kayıhan Ajans, T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Yayın No: 06, 2014.

BENDASON Ney, *Başlangıcından Günümüze Kadın Hakları* çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları, Aralık 1990.

BERKTAY Fatmagül, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul: Metis Yayınları, Ocak 1996.

BERKTAY Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, 6. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları, Ağustos 2018.

BHASİN Kamla, *Toplumsal Cinsiyet 'Bize Yüklenen Roller'*, çev. Kader Ay, İstanbul: KADAV Yayınları, 2003.

BUTLER Judith, *Cinsiyet Belası*, çev. Başak Ertür, 6. Basım, İstanbul: Metis Yayınları, Ocak 2018.

CANBOLAT İbrahim S., *Avrupa Birliği ve Türkiye Uluslarüstü Sistemle Ortaklık*, 5. Baskı, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, Şubat 2011.

DERDİMAN Cengiz, *Hukuk Başlangıcı*, 2.Baskı, Bursa: Alfa Akademi Basım Yayım Dağıtım, Ocak 2010.

DOĞRAMACI Emel, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, 3. Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sosyal Felsefe Dizisi: 31, Ekim 1997.

DURAKBAŞA Ayşe, *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, 7. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, Şubat 2017.

ERTÜRK Şükran, *Çalışma Hayatımızda Kadın Erkek Eşitliği*, Ankara: Belediye-İş Yayınları, AB'ye Sosyal Uyum Dizisi, Mart 2008.

GÖKSEL Burhan, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, Atatürk Dizisi/ 27, 1993.

GÖZLER Kemal, *Hukuka Giriş*, 8.Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi, Ağustos 2011.

GÖZLER Kemal, *Kısa Anayasa Hukuku*, 6. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım, Ocak 2012.

GÜLTEKİN Lerzan, vd., *Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları*, Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2013.

GÜMRÜKÇÜ Harun, *Türkiye ve Avrupa Birliği: İlişkinin Unutulan Yönleri, Dünü ve Bugünü*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, Mayıs 2002.

GÜNGÖR Ayşegül, *Kadın Haklarına İlişkin Uluslararası Hukuk Düzenlemeleri*, Ankara: Koza Matbaacılık, 2012.

İLKARACAN Pınar, vd., *Pekin+5: Birleşmiş Milletler'de Kadının İnsan Hakları Ve Türkiye'nin Taahhütleri*, Yeni Çözümler Vakfı: Kadının İnsan Hakları Projesi, İstanbul: Stampa, Aralık 2001.

İNAN Afet, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, 3. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, Atatürk Serisi No. 10, 1975.

İncil, 2. Basım, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, Şubat 2003.

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, *Kadına Yönelik Uluslararası Sözleşme ve Kararlar*, Yayın No: 75, Ankara, Aralık 1993.

KARLUK Rıdvan, *Avrupa Toplulukları ve Türkiye*, Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi, Ocak 1990.

KIDIK ÖRÜCÜ Tülay, *Kadın Hakları El Kitabı*, Ankara: Mattek Matbaacılık, Ankara Barosu Başkanlığı, 2013.

KORAY Meryem, Aziz ÇELİK, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, Ankara: Belediye-İş Yayınları, AB'ye Sosyal Uyum Dizisi, Mayıs 2007.

MICHEL Andrée, *Feminizm*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

MILL John Stuart, *Kadınların Köleleştirilmesi*, çev. Ahmet Özcan, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, Mart 2017.

MITCHEL Juliet, Ann OAKLEY, *Kadın ve Eşitlik*, çev. Fatmagül Berktaş, 3. Baskı, İstanbul: Pencere Yayınları, Ocak 1998.

MOROĞLU Nazan, *Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve Kadın-Erkek Eşitliği Politikaları*, Ankara: Başbakanlık Yayınları, TC. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Aralık 2000.

NOTZ Gisela, *Feminizm*, çev. Sinem Derya Çetinkaya, 2. Baskı, Ankara: Phoenix Yayınları, Ocak 2018.

ÖZDAL Barış, *Avrupa Birliği: Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan mı?*, Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım, Nisan 2013.

ÖZŞAR Berna, *Avrupa Birliği Sigorta Müktesebat Rehberi*, 2. Baskı, İstanbul: Ceyma Matbaacılık, Türkiye Sigorta ve Reasürans Şirketleri Birliği, Temmuz 2007.

REÇBER Kamuran, *Avrupa Birliği Mevzuatı*, 2. Baskı, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları, 2005.

REÇBER Kamuran, *Avrupa Birliği Hukuku ve Temel Metinleri*, Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım, 2012.

REED Evelyn, *Kadın Özgürlüğünün Sorunları*, çev. Zeynep Saraçoğlu, 2. Baskı, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 2008.

SÜRAL Nurhan, *Avrupa Topluluğunun Çalışma Yaşamında Kadın-Erkek Eşitliğine Dair Düzenlemeleri ve Türkiye*, Ankara: Başbakanlık Yayınları, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Eylül 2002.

TAN Mine, vd., *Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset*, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları, Yayın No: TÜSİAD-T/2000-12/290, Aralık 2000.

TAYANÇ Füsün, Tunç TAYANÇ, *Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın*, Ankara: Tan Yayınları, Düşünce Dizisi:1, Mart 1981.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Çalışma Mevzuatı ile İlgili Avrupa Birliği Direktifleri*, Ankara: Kayıhan Ajans, Yayın No: 11, , 2014.

T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, *Avrupa Birliği'nde Sosyal Güvenlik*, Ankara: Uzman Matbaa, Yayın No: 172, 2019.

TEKELİ Şirin, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim Yayınları, 1982.

TICKNER J. Ann, *"Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security"*, New York: Columbia University Press, 1993.

WOLLSTONECRAFT Mary, *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, çev. Deniz Hakyemez, 6. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, Mayıs 2019.

MAKALELER:

ABADAN-UNAT Nermin, "Söylemden Protestoya: Türkiye'de Kadın Hareketlerinin Dönüşümü", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss. 323-336.

AKA Assiye, "Kimliğe Teorik Yaklaşımlar", *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1, 2010, ss. 17-24.

AKBULUT PEERZADA Rabia İlay, "Gender Equality in Turkish Law: Victims v. Heroes", *Human Rights Review*, Sayı: 8, Yıl: 4, Aralık 2014, ss. 177-200.

AKDEMİR Erhan, "2006 AB İlerleme Raporu ve Türkiye-AB İlişkileri", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 61, Sayı: 4, ss. 293-302.

AKDEMİR Salih, "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın", *Journal Of Islamic Research*, Cilt: 10, No: 4, 1997, ss. 249-258.

AKPINAR Taner, "AB İşgücü Piyasasında Cinsiyet Ayrımcılığının Boyutları ve Ortadan Kaldırmaya Yönelik Çabalar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 60, Sayı: 4, 2005, ss. 1-22.

AKTAŞ Gül, "Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 1, Haziran-Temmuz 2013, ss. 53-72.

ALDEMİR Ceray, BUDAK Canan, "Cam Tavanı Kırma: Parlamentoda Cinsiyet Kotası", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 61, Kış 2018, ss. 37-64.

ALPTEKİN Duygu, "Üçüncü Dünya Ülkelerinde Kadın Hakları Bağlamında Feminizm", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, Sayı: 20, 2008, ss. 21-33.

ALTUNTAŞ Betül, "Avrupa Birliği Belgelerinde Sosyal Politik", *Toplum ve Sosyal Hizmet*, Cilt: 12, Sayı: 3, Ekim 2001, ss. 1-12.

ARAT Tuğrul, "Avrupa Toplulukları Hukuku", der. Mehmet Özdemir ve Songül Altınışik, *Avrupa Birliği El Kitabı*, Ankara: TCMB Yayını, 1995, ss. 89-167.

ARISOY İ. Alper, Nurten DEMİR, "Avrupa Birliği Sosyal Hukukunda Ayrımcılıkla Mücadele Kapsamında Kadın Erkek Eşitliği", *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2007, ss. 707-725.

ARSAVA Füsün, "Amsterdam Anlaşmasının Ortak Hükümlerinin Analizi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, Güz 2000, ss. 185-196.

ARSAVA Füsün, "Nice Antlaşması'nın Getirdikleri", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Bahar 2002, ss. 1-30.

ATAÇ Emre, "AB'den Daha Adil Bir Birlik Yaratma Hamlesi: Göteborg Sosyal Haklar Zirvesi", *İKV*, İstanbul, Sayı: 223, Kasım 2017, ss. 26-39.

ATAMAN Muhittin, "Feminizm: Geleneksel Uluslararası İlişkiler Teorilerine Alternatif Yaklaşımlar Demeti", *Alternatif Politika*, Cilt: 1, Sayı: 1, Nisan 2009, ss. 1-41.

AYDIN Süleyman, "Türkiye'de Kadının İstihdamı ve Kadına Dair Sosyal Güvenlik Uygulamaları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2016, ss. 243-258.

AYDIN KOYUNCU Çiğdem, "Uluslararası İlişkiler Temelinde Farklı Feminist Yaklaşımların Söylemler", *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri 2*, der. Tayyar Arı, Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım, Ekim 2014, ss. 203-226.

AYDINÖZ Gonca, "Avrupa Birliği Direktifleri ile ATAD Kararları Çerçevesinde Ayrımcılık Yasağı ve Ayrımcılığın İspatı", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 22, 2009, ss. 163-192.

AZARKAN Necat, "Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın 01.03.2011 Tarih ve C-236/9 Sayılı Kararı Işığında Sigorta Primi Hesaplamasında Cinsiyetin Aktüeryal Bir Faktör Olarak Ele Alınması Üzerine Bir Değerlendirme", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2013, ss. 85-128.

BAKIRCI Kadriye, "İstanbul Sözleşmesi", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 4, 2015, ss. 133-204.

BALKIR Z. Gönül, "Cinsiyet Ayrımcılığı Temelinde İş Yerinde Cinsel Taciz", *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2015, ss. 12-47.

BERKTAY Fatmagül, "Gendering the Writing Subject", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1996, ss. 113-120.

BİNGÖL Orhan, "Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16*, (Özel Sayı I), 2014, ss. 108-114.

BİTMEZ Mehtap Nur, “İnsan Hakları ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Türkiye’de Kadına Yönelik Sosyal Politikalar”, *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 2019, ss. 53-80.

BOLCAN Aybike Elif, “Avrupa Birliği Direktifleri Işığında Türk Çalışma Mevzuatında Kadın”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt:1 Sayı: 24, 2010, ss. 253-276.

CENGİZ İftar (Urhanoglu), "Protection Of Women Workers in Pregnancy and Maternity Status in The Context Of Council Directive 92/ 85/ EEC Of 19 October 1992", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, 2011, ss. 59-80.

CENTEL Nur, “5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu’nda Cinsel Saldırı Suçu Ve Cinsel Suçlar Değişiklik Tasarısı’nın Değerlendirilmesi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 99, 2012, ss. 269-290.

CHARLESWORTH Hilary, “What are 'Women’s International Human Rights'?", *Human Rights of Women*, ed. Rebecca J. Cook, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994, ss. 58-84.

CLARKE Linda, "Harassment, Sexual Harassment and the Employment Equality (Sex Discrimination) Regulations 2005", *Industrial Law Journal*, Cilt: 35, Sayı: 2, Haziran 2006, ss. 161-178.

COOK Rebecca J., "Women's International Human Rights Law: The Way Forward", *Human Rights Quarterly* 230, Vol: 15, 1993, ss. 230-261.

ÇAKIR Serpil, “Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi”, *19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, ed. H. Birsen Örs, 2. Basım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, ss. 412-475.

ÇAKMAK Diren, “Fransız Devriminde Kadın: Eksik Yurttaş”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:7, Sayı: 2, 2007, ss. 727-745.

ÇELİK Aziz, "Avrupa Sosyal Şartı ve Türkiye’nin Çekinceleri", *Türk-İş Dergisi*, Sayı: 366, Mayıs-Haziran 2005, ss. 91-99.

DALBAY R. Saim, Nazmi AVCI, "Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar Ve Bu Yaklaşımların Türkiye’ye Yansımaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, 2018, ss. 17-39.

DALYAN Murat Gökhan, Özge Özgür BAYIR, Murat Şakir CEYHAN, "Geçmişin İzinden Bugünün Toplumsal Kadınını Anlamak: 19. Yüzyılda Rusya’da Yaşayan Rus Kadınları ve Anadolu’da Yaşayan Ermeni Kadınlarının Sosyo-Kültürel Konumunun Karşılaştırılması", *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: 37, Aralık 2018, ss. 463-494.

DEDEOĞLU Saniye, "Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı", *Çalışma ve Toplum*, Cilt: 2, Sayı: 21, 2009, ss. 41-54.

DELPHY Christine, "Rethinking Sex and Gender", *Women's Studies International Forum*, Cilt:16, No: 1, 1993, ss. 1-9.

DEMİR Ayşegül, “Yasal Düzenlemelerde Kadın Hakları”, *Hukuk Gündemi Dergisi*, Mart 2011, Sayı: 1, ss. 32-36.

DENİZ Bahar Yeşim, "Avrupa Birliği Hukukunda Temel Haklar ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sistemi İle Etkileşim", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 97, 2011, ss. 49-74.

DİNÇ Meryem, "Çalışma Hayatında Kadın ile İlgili Hukuki Düzenlemeler", *Kamu İş Verenleri Sendikası*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2002.

DİNÇKOL Bihterin, “Kadın-Erkek Eşitliği İçin Pozitif Ayrımcılık”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 8, Güz 2005, ss. 101-117.

DİNÇKOL Abdullah, “Avrupa Komisyonu Türkiye 2005 İlerleme Raporu”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 8, Güz 2005, ss. 83-100.

DOĞAN YENİSEY Kübra, "Kadın-Erkek Eşitliği Bakımından Türk İş Hukuku'nun Avrupa Birliği Hukuku ile Olası Uyum Sorunları", *Kamu-İş*, Cilt: 6, Sayı: 4, 2002, ss. 1-43.

DOĞAN YENİSEY Kübra, "İş Kanunu’nda Eşitlik İlkesi ve Ayrımcılık Yasağı", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 11, 2006, ss. 63-82.

ECEVİT Yıldız, “The Status and Changing Forms of Women's Labour in the Urban Economy”, *Women in Modern Turkish Society: A Reader*, der. Şirin Tekeli, London: Zed Books Ltd, 1995, ss. 81-88.

EGBATAN Mine, Gonca ŞAHİN, “Uluslararası ilişkilerde Feminist Yaklaşımlar”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Temel Kavramlar*, ed. Mehmet Şahin ve Osman Şen, Ankara: Kripto Basım Yayım Dağıtım, Ocak 2014, ss. 251-280.

EKEN Mehmet Evren, “Feminizm, Maskülenite ve Uluslararası İlişkiler Teorisi: Uluslararası Siyasetin Toplumsal Cinsiyeti”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, der. Ramazan Gözen, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, ss. 443-491.

ERDOĞDU Seyhan, "Avrupa Birliği ve Sosyal Politika", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 245, 2004, ss. 33-45.

EREŞ Figen, "Türkiye'de Kadının Statüsü ve Yansımaları", *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 19, 2006, ss. 40-52.

ERKAN Vehbi Umut, "Türk Medeni Kanunu'nda Evlilik Birliği İçerisinde Kadının Ekonomik ve Sosyal Haklar", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 134, 2018, ss. 431-450.

EROL Metin, "Toplumsal Cinsiyetin Tutumlar Üzerindeki Etkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 32, No: 2, Aralık 2008, ss. 199-219.

GELİŞLİ Yücel, "Türkiye'de Kadın Eğitiminin Bugünkü Durumu", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 40, Ocak-Şubat 2014.

GENÇLER Ayhan, ŞENOCAK Hasan, "1951'den 2009'a Avrupa Birliği Sosyal Politikasının Gelişimine Panoramik Bakış", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, Haziran 2009, ss. 181-233.

GÖK Fatma, "Women and Education in Turkey", *Women in Modern Turkish Society: A Reader*, ed. Şirin Tekeli, London: Zed Books Ltd, 1995, ss. 131-140.

GÖKÇEOĞLU BALCI Şebnem, "Koruma mı Dışlama mı? Çalışma Mevzuatımızda Kadını Koruyucu Kimi Düzenlemelerin Kadın İstihdamı ve AB Normları Açısından Değerlendirilmesi", *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 3, 2017, ss. 1263-1298.

GÖKÇİMEN Semra, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, Sayı: 10, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık 2008, ss. 5-59.

GÖLE Nilüfer, "Batı Modernizmi ve Post-Feminizm", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 53, 1991, ss. 63-74.

GÖNENÇ Aslı Yapar, "Fransa'da ve Türkiye'de Kadın Hareketleri", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 27, 2006, ss. 63-84.

GÖZTEPE Ece, "Kadının Ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 45, Sayı: 1, Ocak 1996, ss. 185-193.

GÜL İdil Işıl, KARAN Ulaş, "Ulusal ve Uluslararası Hukukta Ayrımcılık Yasağı ve İlgili Kavramlar", ed. Burcu Yeşiladalı ve Gökçeçiçek Ayata, *Ayrımcılık Yasağı: Kavram, Hukuk, İzleme ve Belgeleme*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2011, ss. 3-145.

GÜNEŞ Ahmet M., "Avrupa Birliği Yönergelerinin Doğrudan Etkisi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 2, 2009, ss. 281-318.

GÜNEŞ AYATA Ayşe, "Women's Participation in Politics in Turkey", *Women in Modern Turkish Society: A Reader*, der. Şirin Tekeli, London: Zed Books Ltd, 1995, ss. 235-249.

GÜRBÜZ GÜNGÖR Esin, "Türk Hukuku Ve Avrupa Birliği Hukukunda Kadın İstihdamının Teşvikine Yönelik Düzenlemeler", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2012, ss. 1-31.

GÜZEL Ali, "Çalışanların Temel Sosyal Hakları Topluluk Şartı", *Çimento İşveren Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, Mayıs 1992, ss. 8-22.

HELVACI Serap, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Ve Anayasa Mahkemesinin Kararları Işığında Evli Kadının Soyadı", *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, Cilt: 35, Sayı: 1, ss. 157-169.

HEPER Altan, "Feminizm ve Hukuk", *Hukuk Kuramı*, Cilt: 1, Sayı: 5, Eylül-Ekim 2014, ss. 11-27.

HÜSEYİNLİ Namık, "Uluslararası Sözleşmeler Işığında Aile Ve Çalışma Yaşamının Uzlaştırılması Kapsamında Ebeveyn İzninin Uygulamadaki Yeri", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, 2015, ss. 271-309.

İÇLİ Gönül, "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 30, Ocak 2018, ss. 133-143.

İLERİ Ülkü, "Sosyal Politikalarda Kadın Ve Cinsiyet Ayrımcılığı İle İlgili Başlıca Uluslararası Ve Ulusal Hukuki Düzenlemeler", *Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 12, 2016, ss. 128-153.

KAHRAMAN Mehmet, Şafak KAYPAK, "Türkiye'de Kadının İnsan Hakları ve Anayasal Yansıması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 33, 2016, ss. 298-315.

KARAKAŞ Cemal, "Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye'nin AB Üyeliklerinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 4, Sayı: 16, Kış 2007-2008, ss. 23-49.

KARAKAYA Handan, "Toplumsal Cinsiyet Algısı, Din Ve Kadın", *Journal of Analytic Divinity*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2018, ss. 36-62.

KAVAL Musa, "İlahi Dinlerde Kadının Kıymeti Problemi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 55, Mayıs-Haziran 2016, ss. 306-324.

KAYMAZ İhsan Şerif, "Çağdaş Uygarlığın Mihenk Taşı: Türkiye'de Kadının Toplumsal Konumu", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 46, Güz 2010, ss. 333-366.

KILIÇ Ebru, "İşverenin Eşit Davranma Borcu Açısından Türk İş Hukukunun Avrupa Birliği Hukukuna Uyumu", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 6, Temmuz 2011, ss. 211-240.

KILIÇ Zülal, “Cumhuriyet Türkiyesi’nde Kadın Hareketine Genel Bir Bakış”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss. 347-360.

KIRBAŞ CANİKOĞLU Seher, "Kadınlara Yönelik Şiddetin ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesine Dair Ulusal ve Uluslararası Mevzuat (İstanbul Sözleşmesi ve 6284 Sayılı Kanun)", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 3, 2015, ss. 355-378.

KOLAY Hale, "Kadın Hareketinin Süreçleri, Talepleri ve Kazanımları", *EMO Kadın Bülteni*, Sayı:b3, Nisan 2015, ss. 5-11.

KONUK Bahar, “Avrupa Birliği Hukukunda Cinsiyet Ayrımcılığına İlişkin Temel Kavramların Değerlendirilmesi”, *Journal of Yaşar University*, Cilt: 8, Özel Sayı, 2014, ss. 1725-1752.

KOYUNCUOĞLU Tennur, “Medeni Kanun ve Kadın Hakları”, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss. 58-63.

KUL PARLAK Nurgün, "Avrupa Birliği’nde İş-Yaşam Dengesine Yönelik Uyumlaştırma Politikaları: Ebeveyn İzni", *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 1, 2016, ss. 56-91.

KUTLUAY TUTAR Filiz, Hatice ŞAHİN, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Kadın İstihdamının Analizi", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 2, 2017, ss. 40-57.

MAMMADOV Vasif, “Türk Siyasi Konumunda Kadının Yeri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 63, Nisan 2019, ss. 660-672.

MANAV A. Eda, "2000/ 43, 2000/ 78, 2006/ 54 Sayılı AB Direktifleri Çerçevesinde İş Hukukunda Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye'deki Yansımaları", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Özel Sayı, 2013, (Basım Yılı: 2014), ss. 731-779.

MOR Hasan, “Avrupa (Birliği) Bütünleşme Süreci ve Sorunları”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2010, ss. 499-541.

MOROĞLU Nazan, "Avrupa Birliği Antlaşmalarında ve Yönergelerinde Kadın Erkek Eşitliği", *MESS Sicil İş Hukuku Dergisi*, Sayı: 4, Aralık 2006, ss. 209-217.

MOROĞLU Nazan, "Uluslararası ve Ulusal Hukukta Kadının İnsan Hakları", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2016, ss. 285-317.

ODYAKMAZ Zehra, KESKİN Bayram, DENİZ Yusuf, “6701 Sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme-1”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı: 7, 2016, ss. 721-762.

ÖZBAY Ferhunde, "Changes in Women's Activities both Inside and Outside the Home", *Women in Modern Turkish Society: A Reader*, der. Şirin Tekeli, London: Zed Books Ltd, 1995, ss. 89-111.

ÖZDEMİR Erdem, "İşyerinde Cinsel Taciz", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 11, 2006, ss. 83-96.

ÖZER Sevilay, "Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı Verilmesinin Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 85, Mart 2013, ss. 131-167.

ÖZERDEM Füsun, "Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Türkiye'nin Uyumu", *Yardım ve Dayanışma*, Cilt: 1, Sayı: 1, Ocak-Haziran 2010, ss. 17-28.

ÖZKANLI Özlem, "Women's Employment In Turkey- Trends and Prospects", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, 2001, ss. 123-141.

PARLAK BÖRÜ Şafak, "Kadının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmeler ve Türkiye'nin Konumu", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Yıl: 30, Özel Sayı, 2017, ss. 43-63.

REÇBER Kamuran, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üye Adayı Olarak Kabul Edilmesine Hukuksal Açından Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 56, Sayı: 4, 2001, ss. 141-162.

REÇBER Kamuran, "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Hukuksal Bir Bakış", *İş Güç Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2002, passim.

REÇBER Kamuran, "AB Kurucu Antlaşması Düzenlemeleri İtibarıyla AB Üyesi Devletler Arasında Ortak Dış Politika, Güvenlik ve Savunma Konularında Bir Uzlaşma Var mı?", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 3, Eylül 2002, ss. 113-132.

REÇBER Kamuran, Çiğdem AYDIN, "Avrupa Birliği'nde Üye Devletler Tarafından İnsan Haklarının İhlal Edilmesi Durumunda Öngörülen Yaptırımlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 1, 2004, ss. 89-115.

REÇBER Kamuran, "Avrupa Güvenlik ve Savunma Sisteminde NATO'nun Dışlanma Olasılığına Hukuksal Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 34, Mart 2006, ss. 19-33.

REÇBER Kamuran ve Zeynep ÖZGENÇ, "5901 Sayılı Türk Vatandaşlık Kanunundaki Bazı Boşluklar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:7 4, Sayı: 1, 2016, ss. 373-387.

REILLY Niamh, "Women, Gender and International Human Rights: Overview", *International Human Rights of Women*, 2019, ss. 1-18.

SANCAR Serpil, "Türkiye'de Kadın Hareketinin Politigi: Tarihsel Bağlam, Politik Gündem ve Özgünlükler", *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar*, Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'a Armağan, der. Serpil Sancar, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011, ss. 53-109.

SELEK ÖZ Cihan, Sefa KARAGÖZ, "Avrupa 2020 Hedeflerinin Avrupa İstihdam Stratejisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Bilgi*, Sayı: 31, Kış 2015, ss. 99-122.

SENYEN KAPLAN Emine Tuncay, "İş Hukukunda Eşitlik İlkesi ve Cinsiyet Ayrımcılığı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Cilt: 30, Özel Sayı, 2017, ss. 225-268.

SİRMEN K. Sedat, "Yabancıların Türkiye'den Sınır dışı Edilmesine İlişkin Temel Düzenlemeler ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Türkiye Hakkında Verdiği Örnek Kararlar", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 67, 2009, ss. 29-45.

SOUTHARD Jo Lynn, "Protection of Women's Human Rights Under the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women", *Pace International Law Review*, Cilt: 8, Sayı: 1, Ocak 1996, ss. 1-90.

SÖZER Ali Nazım, "-AB'nin İstihdama İlişkin 2000/78 EG Sayılı Çerçeve Yönergesi Işığında- Türk İş Hukukunda Din, Dünya Görüşü, Özürlülük, Yaşlılık ve Cinsel Eğilime İlişkin Düzenlemeler", *MESS Sicil Dergisi*, Sayı: 2, Haziran 2006, ss. 184-208.

SULTANA Abeda, "Patriarchy and Women's Subordination: A Theoretical Analysis", *Arts Faculty Journal*, Sayı: 4, Aralık 2012, ss. 1-18.

SÜRAL Nurhan, "Türkiye'de Kadın İstihdamı: Fırsatlar, Engeller ve Hukuki Çerçeve", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Özel Sayı, 2013, (Basım Yılı: 2014), ss. 279-309,

SÜRAL Nurhan, "An Assessment Of The Pregnancy And Maternity-Related Provisions Of The Labour Legislation", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 72, Sayı: 2, 2014, ss. 441-456.

ŞAHİN HODOĞLUGİL N. Nalan, Ayşe AKIN, "Cinsiyet Eşitliği, Barış ve Gelişme Yolunda Pekin +5 Sonuçları ve Türkiye'de Durum", *Aktüel Tıp Dergisi (Kadın Sağlığı Özel Sayısı)*, Sayı: 6, Cilt: 1, 2001, ss. 9-17.

ŞEN Mustafa, "Cinsiyete Dayalı Ücret Eşitsizliğinin Avrupa Birliği ve Türkiye Kapsamında Değerlendirilmesi", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, Yıl: 18, Sayı: 41, Temmuz-Aralık 2018, ss. 295-324.

ŞİMŞEK A. Aslı, Recep Volkan ÖNER, "Türkiye'de Hegemonik Erkeklik: Medyada ve Hukukta İzler, Dönüşümler ve Olasılıklar", *Global Media Journal TR Edition*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2015, ss. 447-477.

TAN Mine, "Toplumsal Değişim ve Eğitim: Kadın Bakış Açısından", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, 1994, ss. 83-96.

TAŞ Gün, "Feminizm Üzerine Genel Bir Değerlendirme: Kavramsal Analizi, Tarihsel Süreçleri Ve Dönüşümleri", *Akademik Hassasiyetler*, Cilt: 3, Sayı: 5, 2016, ss. 163-175.

TAŞDEMİR Hakan, Arif BAĞBAŞLIOĞLU, "Avrupa Birliği Hukuk Düzenindeki İnsan Hakları Anlayışına Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın Getirdikleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 3, 2007, ss. 21-36.

TAŞKENT Savaş, Dilek KURT, "Uluslararası Düzenlemeler Çerçevesinde Türk İş Mevzuatında Kadın İşçinin Korunması", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 40, 2014, ss. 29-50.

TAŞKIN Lale, "Uluslararası Sözleşmeler Işığında Kadının Durumu", *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, Sayı: 8, Cilt: 2, 2004, ss. 16-22.

TEKELİ Şirin, "Women in Turkey in the 1980s", *Women in Modern Turkish Society: A Reader*, ed. Şirin Tekeli, London: Zed Books Ltd, 1995, ss. 1-24.

TEKELİ Şirin, "Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Bakış", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss. 323-336.

TICKNER J. Ann, "You Just Don't Understand: Troubled Engagements Between Feminists and IR Theorists", *International Studies Quarterly*, Cilt: 41, No: 4, Aralık 1997, ss. 611-632.

TICKNER J. Ann, "Searching for the Princess? Feminist Perspectives in International Relations", *Harvard International Review*, Cilt: 21, No: 4, Sonbahar 1999, ss. 44-48.

TRUE Jacqui, "Feminism", *Theories of International Relations*, ed. Scott Burchill, 4. Edition, London: Palgrave Macmillan, 2009, ss. 213-234.

TUNÇCAN ONGAN Nilgün, "AB'nin Kadın-Erkek Eşitliğine İlişkin Direktifleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 53, Sayı: 1, Ocak 2003, ss. 91-104.

TURAN Erol, Emre AYDİLEK, Alper Tunga ŞEN, "Avrupa Sosyal Modeli ve Türkiye'deki Sosyal Politikaların Tarihsel Bağlamda Karşılaştırmalı Analizi ", *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 11, 2016, ss. 1-17.

TÜR Özlem, Çiğdem AYDIN KOYUNCU, "Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Temelleri, Gelişimi, Katkı ve Sorunları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 26, 2010, ss. 3-24.

TÜRKOĞLU ÜSTÜN Kamile, "Kamu Hizmetine Girişte ve Yükselmede Kadınlara Pozitif Ayrımcılık Yapılması ve Avrupa'daki Örnekler", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Kadın ve Hukuk (Özel Sayı), 2017, ss. 93-124.

UÇKAN Banu, "Avrupa Birliği Anayasası'nın Genel Çerçevesi ve Sosyal Politikalara İlişkin Temel Düzenlemeleri", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2005, ss. 107-136.

ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ Çağla, "İş Ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları: Türkiye'de Yeni Politika Arayışları", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 70, Sayı: 3, 2015, ss. 723-750.

VAN LEEUWEN Fleur, "'Women's rights are human rights!': The practice of the United Nations Human Rights Committee and the Committee on Economic, Social and Cultural Rights", *Women's Human Rights: CEDAW in International, Regional and National Law*, ed. Anne Hellum, Henriette Sinding Aasen, London: Cambridge University Press, 2013, ss. 242-267.

VATANDAŞ Celalettin, "Toplumsal Cinsiyet Ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı: 35, 2007, ss. 29-56.

WALBY Sylvia, "The European Union and Gender Equality: Emergent Varieties of Gender Regime", *International Studies in Gender, State & Society*, Cilt: 11, Sayı: 1, Bahar 2004, ss. 4-29.

YAMAN ÖZTÜRK Melda, "Ataerki: Bir Kavramın Yeniden İnşası "Eski" Ataerki'den Ataerki Kapitalizme", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 38, Bahar 2012, ss. 1-39.

YAVUZ Gülin, SERDAROĞLU Ufuk, "Kalkınma ve Kadın (veya Toplumsal Cinsiyet) İlişkilendirilişin Değişimindeki Kavşaklar", *İktisat ve Toplumsal Cinsiyet*, ed. Ufuk Serdaroğlu, Ankara: Efil Yayınevi, 2010, ss. 49-101.

YÜCEER Saime, "Demokrasi Yolunda Önemli Bir Aşama: Türk Kadınına Siyasal Haklarının Tanınması", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 14, 2008, ss. 131-151.

YÜCEL Ensari, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Birliği Direktiflerinde Ayrımcılık Yasağı Hukuku", *Adam Akademi*, Cilt: 1, Sayı: 6, 2015, ss. 59-84.

ZENGİNGÖNÜL Oğul, "Sosyal Politika-Esnek Çalışma Biçimleri Paradoksunda Avrupa Birliği Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4, 2003, ss. 157-171.

DiĞER YAZILI KAYNAKLAR:

ALPTEKİN Duygu, *Üçüncü Dünya Ülkelerinde Kadın Hakları Bağlamında Feminizm*, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

ATAÇ Emre, "AB Sosyal Boyutunun Geleceği", İKV Değerlendirme Notu, Sayı: 206, Ocak 2018.

ATAK Emel, *AB’de Kadın Hakları ve Türkiye’nin Uyum Süreci*, (Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Avrupa Sosyal Politikası ve Kadın Hakları, İstanbul: ARI Toplumsal Katılım ve Gelişim Vakfı, Ekim 2005.

BELEK ERŞEN Umut, *Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve Denetim Mekanizması*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

BOLAYIR Cenk, *Amsterdam Antlaşması (Bütünleştirilmiş Haliyle Avrupa Kurucu Antlaşması)*, İstanbul: İKV Yayınları, Haziran 2000.

DİNÇER Onur, *Eşitlik Tahayyülünün Müşterek Kurgusu: Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonunun Çalışma Öncelikleri Ve Çıkan Politika Metinleri Üzerine Bir Analiz*, (Uzmanlık Tezi), Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2014.

Eğitim Sen, “Dünya Kadınlarının Eşit Haklar ve Eşit Olanaklar Elde Etme Mücadelesinin Kısa Tarihçesi”, Sorgulamak ve Değiştirmek için 1. Kadın Kurultayı, Ankara: Eğitim Sen Yayınları, Mayıs 2004.

ERARSLAN İlkay, *Türkiye’de Kadın İstihdamının Artırılması: Tespit ve Öneriler*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

FUCHS Klaus, “Avrupa Sosyal Şartı: Günümüzdeki Durum ve Perspektifler”, *Avrupa Sosyal Şartı ve Türkiye Kolokyumu, Bildiriler ve Tartışmalar*, Yay. Haz. Mesut Gülmez, Ankara: TODAİE, 1993.

GÖÇMENER Sinem, *Avrupa Birliği’ne Uyum Sürecinde Türkiye’de Kadın Erkek Eşitliği*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

İREN Ertan, *Avrupa Birliği İş Hukuku Yönergeleri Karşısında 4857 Sayılı İş Kanunu’nun Durumu*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

TATLIER BAŞ Meryem Meltem, *Avrupa Birliği’nde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Ana Plan ve Politikalara Yerleştirilmesi: Hollanda, Romanya ve Türkiye Örneklerinin İrdelenmesi*, (Uzmanlık Tezi), Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2011.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR:

“AB Türkiye İlerleme Raporunun Tam Metni”, *Bianet*, 17.04.2018, <https://m.bianet.org/bianet/dunya/196231-ab-turkiye-ilerleme-raporunun-tam-metni>, (08.05. 2020).

“AB’den ilerleme değil ‘gerilim’ raporu”, *Yeniakit*, 10.11.2016,
<https://www.yeniakit.com.tr/haber/abden-ilerleme-degil-gerilim-raporu-232836.html> ,
(08.05.2020).

Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, 6284 Sayılı
Kanun, 20.03.2012,
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6284.pdf> , (26.11.2019).

Anayasa Mahkemesi Kararı, 29.11.1990,
<http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/6604a41a-c3e9-4b6f-bcb7-65def934b994?excludeGerekce=False&wordsOnly=False> , (15.06.2020)

“Avrupa itibarını kaybetti”, *Yeni Şafak*, 09.11.2016,
<https://www.yenisafak.com/gundem/avrupa-itibarini-kaybetti-2560939> , (08.05.2020).

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, “Sorular ve Cevaplar: Kadın hakları ve toplumsal
cinsiyet eşitliği konusunda AB neler yapıyor?” 08.03.2018,
https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2018-03/EU%20factsheet%20on%20gender%20equality_BC.pdf , (01.05.2020).

Avrupa Konseyi, İstanbul Sözleşmesi, (ty), <https://rm.coe.int/168046fc89> ,
(12.01.2020).

BERKTAY Fatmagül, "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye", *Sivil Toplum
ve Demokrasi Konferans Yazıları No:7*, 2004,
https://stk.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/02/01/berktay_std_7.pdf , (25.11.2019).

“Cinsiyet eşitliğini devlet politikası haline getirin”, *Birgün*, 11.11.2008,
<https://www.birgun.net/haber/cinsiyet-esitligini-devlet-politikasi-haline-getirin-43531>
(08.05.2020).

Council Directive 75/ 117/ EEC of 10 February 1975, Official Journal of the European
Communities, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31975L0117&from=EN> , (13.02.2020).

Council Directive 76/ 207/ EEC of 9 February 1976, Official Journal of the European
Communities, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31976L0207&from=EN> , (13.02.2020).

Council Directive 79/ 7/ EEC of 19 December 1978, Official Journal of the European
Communities, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31979L0007&from=EN> , (15.02.2020).

Council Directive 86/ 378/ EEC of 24 July 1986, Official Journal of the European
Communities, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31986L0378&from=EN> , (15.02.2020).

Council Directive 86/ 613/ EEC of 11 December 1986, Official Journal of the European Communities, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31986L0613&from=EN> , (16.02.2020).

Council Directive 92/ 85/ EEC of 19 October 1992, Official Journal of the European Communities, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31992L0085&from=EN> , (16.02.2020).

Council Directive 96/ 34/ EC of 3 June 1996, Official Journal of the European Communities, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31996L0034&from=EN> , (21.02.2020).

Council Directive 97/ 80/ EC of 15 December 1997, Official Journal of the European Communities, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997L0080&from=EN> , (26.02.2020).

Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000, Official Journal of the European Communities, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0078&from=EN> , (29.02.2020).

Council Directive 2002/73/EC of The European Parliament and of the Council of 23 September 2002, Official Journal of the European Union, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002L0073&from=EN> , (01.03.2020).

Council Directive 2004/ 113/ EC of 13 December 2004, Official Journal of the European Union, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0113&from=EN> , (02.02.2020).

Council Directive 2006/54/EC of The European Parliament and of the Council of 5 July 2006, Official Journal of the European Union, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006L0054&from=EN> , (22.02.2020).

Council Directive 2010/18/EU of 8 March 2010, Official Journal of the European Union, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0018&from=EN> , (02.03.2020).

Council of Europe, Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, 12.04.2011, <https://rm.coe.int/168046031c> , (12.01.2020).

CPS, İstihdam Ve Sosyal Politikaya İlişkin AB Müktesebat Rehberi, İstanbul& Brüksel, Ağustos 2011, https://mess.org.tr/media/filer_public/d9/e5/d9e556d4-a6f4-4c51-ba69-7a47b2bacbfd/mess_ab_sosyal_politika_ve_istihdam_muktesebat_rehberi_tr-agustos2011.pdf , (04.03.2020).

ÇAKMAK Dicle, "Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Kurumları", *İnsan Hakları Savunucuları*, 23.09.2016,
<http://insanhaklarisavunuculari.org/dokumantasyon/files/original/9079aac90fb6225183cb8084ae34e498.pdf> , (04.03.2020).

Directive 2010/ 41/ EU of the European Parliament and of the Council of 7 July 2010, Official Journal of the European Union, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32010L0041&from=EN> , (04.03.2020).

DİSK/Genel-İş, "Türkiye’de Kadın Emeği", Mart 2020,
<https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/002/916/original/rapor.pdf?1583398048#:~:text=AB%20%C3%BCye%20%C3%BCIke%20ortalamas%C4%B1nda%20kad%C4%B1nlar%C4%B1n,y%C3%BCzde%2052%2C5%27dir.> , (15.06.2020).

ERKUŞ Sevil, "Rapor AB için utanç vesikası", *Hürriyet*, 09.11.2016,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rapor-ab-icin-utanc-vesikasi-40273507> , (08.05.2020).

EU, European Union Treaty of Amsterdam, 1997, https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_of_amsterdam_en.pdf , (11.05.2020).

European Commission, Treaty on European Union, 1992, https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf , (11.05.2020).

European Commission, 2000 Regular Report from the Commission on Turkey’s Progress Towards Accession, 08.11.2000,
<https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/2000.pdf> , (03.05.2020).

European Commission, 2001 Regular Report from the Commission on Turkey’s Progress Towards Accession, 13.11.2001,
<https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/2001.pdf> , (03.05.2020).

European Commission, 2002 Regular Report from the Commission on Turkey’s Progress Towards Accession, 09.10.2002,
<https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/2002.pdf> , (03.05.2020).

European Commission, 2003 Regular Report from the Commission on Turkey’s Progress Towards Accession, 2003, <https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/2003.pdf> , (03.05.2020).

European Commission, 2004 Regular Report from the Commission on Turkey’s Progress Towards Accession, 06.10.2004,
<https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/2004.pdf> , (03.05.2020),

European Commission, Turkey 2005 Progress Report, 09.11.2005,
<https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/2005.pdf> , (05.05.2020).

European Commission, Turkey 2006 Progress Report, 08.11.2006,
https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/Turkey_progress_report%202006.pdf , (05.05.2020).

European Commission, Turkey 2007 Progress Report, 06.11.2007,
<https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/progress-reports-2007-en.pdf> , (05.05.2020).

European Commission, Turkey 2008 Progress Report, 05.11.2008,
https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/turkey_progress_report_en%202008.pdf , (05.05.2020).

European Commission, Turkey 2009 Progress Report, 14.10.2009,
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/turkey_progress_report_2009.pdf , (05.05.2020).

European Commission, Turkey 2010 Progress Report, 09.11.2010,
https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/tr_rapport_2010_en.pdf , (06.05.2020).

European Commission, Turkey 2011 Progress Report, 12.10.2011,
https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/tr_rapport_2011_en.pdf , (06.05.2020).

European Commission, Turkey 2012 Progress Report, 10.10.2012,
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/Tur_En_Realitons/Progress/tr_rapport_2012_en.pdf (06.05.2020).

European Commission, Turkey 2013 Progress Report, 16.10.2013,
https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2016-11/tr_report_2013_en.pdf , (06.05.2020).

European Commission, Turkey 2014 Progress Report, 08.10.2014,
https://www.ab.gov.tr/files/IlerlemeRaporlari/2014_progress_report.pdf , (06.05.2020).

European Commission, Turkey 2015 Progress Report, 10.11.2015,
https://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Files/File/Docs/20151110_report_turkey.pdf , (07.05.2020).

European Commission, Turkey 2016 Report, 09.11.2016,
https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_turkey.pdf , (07.05.2020).

European Commission, Turkey 2018 Report, 17.04.2018,
https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/2018-06/20180417-turkey-report_0.pdf , (07.05.2020).

European Commission, Turkey 2019 Report, 29.05.2019, [https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/20190529-turkey-report\(1\).pdf](https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/20190529-turkey-report(1).pdf) , (08.05.2020).

European Commission, Women's Employment in the EU, 06.03.2020, <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/EDN-20200306-1> , (29.05.2020).

European Institute for Gender Equality, What is gender mainstreaming, (ty), <https://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/what-is-gender-mainstreaming> , (11.06.2020).

GÖKALP KUTLU Ayşegül, "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku ve Kadınların İnsan Hakları", *BİLGESAM*, Eylül 2014, <http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-311-201409099guvenlik-7.pdf>, (20.12.2019).

GÜNDÜÇ Gökçe, "AB İlerleme Raporu, Kadın Sorunlarını 'Kısacık' Görüyor", *Bianet*, 08.11.2007, <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/102783-ab-ilerleme-raporu-kadin-sorunlarini-kisacik-goruyor> , (08.05.2020)

Idea, "Gender Quotas Database", (ty), <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas> (28.04.2020).

İnsan Hakları Kurullarının Desteklenmesi ve Kadın Hakları Projesi, Temel Haklar Şartı ve Eşitlik ve Ayrımcılık Alanında Avrupa Birliği Direktifleri, (ty), https://www.tihk.gov.tr/upload/file_editor/2019/03/1551818880.pdf , (22.02.2020).

JOTC, Alfred Stoeckel, Case C-345/89, 25.07.1991, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:0ac5dc1f-5c7c-4661-9a45-1e6037204dc9.0002.06/DOC_1&format=PDF , (13.02.2020).

JOTC, Bilka-Kaufhaus GmbH, Case 170/84, 13.05.1986, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61984CJ0170&from=EN> , (15.02.2020).

JOTC, Harvey Barber, Case C-262/88, 17.05.1990, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:32ab0ae3-b8cc-4104-8f5c-03d29be408e0.0002.03/DOC_2&format=PDF , (15.02.2020).

JOTC, M. H. Marshall, Case 152/84, 26.02.1986, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:61984CJ0152&from=EN> , (15.02.2020).

JOUROVA Vera, Istanbul Convention: combatting violence against women, Mart 2016, passim, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/factsheet-istanbul-convention-16032016_en.pdf , (13.01.2020).

Kamu-Sivil Toplum Projesi, AB Sosyal Politikalarına Genel Bakış, (ty),
http://kamusiviltoplum.com/wp-content/uploads/2019/02/Guideline_N.5_Overview_EU-Social-Policies_Design_TR.pdf
(12.02.2020).

"Mahkemeden bekârlık soyadına onay", *Hürriyet*, 17.07.2011,
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/mahkemeden-bekarlik-soyadina-onay-18273443> ,
(20.04.2020).

MOROĞLU Nazan, Kadın ve Yurttaş Hakları, Haziran 2019,
<http://www.tukd.org.tr/dosya/KadinveYurttasHaklari.doc> , (10.12.2019).

MUMCU Özge, “Avrupa Komisyonu’nun Türkiye’ye İlişkin 2012 İlerleme Raporu-Değerlendirme Notu”, 12.10.2012,
<https://www.tepav.org.tr/tr/haberler/s/3179> , (08.05.2020).

“OECD’de kadınların iş gücüne katılım oranının en düşük olduğu ülke Türkiye”,
Euronews, 08.03.2019, <https://tr.euronews.com/2019/03/08/oecd-de-kadinlarin-is-gucune-katilim-oraninin-en-dusuk-oldugu-ulke-turkiye> , (29.05.2020).

OHCHR, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, 03.09.1981, <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/cedaw.pdf> ,
(26.12.2019).

ÖZALP Güven, “En Olumsuz İlerleme Raporu”, *Hürriyet*, 06.11.2016,
<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/en-olumsuz-ilerleme-raporu-40270376> ,
(08.05.2020).

“Reuters: AB Türkiye için bugüne kadarki en eleştirel İlerleme Raporu'nu hazırladı”,
BBC, 15.04.2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43774632> , (08.05.2020).

SADE Gizem, “İstanbul Sözleşmesi ne öngörüyor? Türkiye sözleşmenin yükümlülüklerini yerine getiriyor mu?”, *Euronews*, 23.07.2020,
<https://tr.euronews.com/2020/07/21/istanbul-sozlesmesi-nedir-turkiye-yukumluluklerini-yerine-getiriyor-mu-kadin-haklari> , (31.08.2020).

SAĞLAM Ayşenur, “Okuryazar olmayanların yüzde 85,2’si kadın”, *AA*, 14.06.2019,
<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/okuryazar-olmayanlarin-yuzde-85-2si-kadin/1504120>
(27.04.2020).

SONUMUT Güldener, “AB’den Türkiye’ye bir yıl süre”, *Milliyet*, 29.04.2017,
<https://www.milliyet.com.tr/dunya/ab-den-turkiye-ye-bir-yil-sure-2441174> ,
(08.05.2020).

TBMM, Dördüncü Dünya Kadın Konferansı, 15.09.1995,
<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/pekin.pdf> , (16.01.2020).

TBMM, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Sözleşme, 18.12.1979, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/cedaw.pdf> , (10.06.2020).

T.C. 1961 Anayasası, 09.07.1961,
<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> ,
(17.05.2020).

T.C. 1982 Anayasası, 18.10.1982,
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> , (17.05.2020).

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, AB ve Türkiye Kadınlar İçin Birlikte, Aralık 2009,
https://www.ab.gov.tr/files/pub/eu_for_women_tr_2012.pdf , (18.11.2019).

T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, “AB’ye Genel Bakış”, No: 02, (ty),
https://www.ab.gov.tr/files/rehber/02_rehber.pdf , (11.05.2020).

T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, “Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi”, 12.02.2020, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html , (02.05.2020).

T.C. Resmi Gazete, 5910 Sayılı Kanun, 12.06.2009,
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090612-1.htm> , (20.04.2020).

T.C. Resmi Gazete, 403 Sayılı Kanun, 22.02.1964,
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11638.pdf> , (20.04.2020).

TOKYOL Gonca, “İşte ‘en sert rapor’ olarak nitelenen AB İlerleme Raporu'nun tam metni”, *T24*, 18.04.2018, <https://t24.com.tr/haber/iste-en-sert-rapor-olarak-nitelenen-ab-ilerleme-raporunun-tam-metni.607937> , (08.05.2020).

Treaty establishing the European Community, Official Journal of the European Communities, 31.08.1992, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992E/TXT&from=EN> , (10.05.2020).

Türk Ceza Kanunu’nun Yürürlükten Kaldırılmış Hükümleri, 765 Sayılı Kanun, 01.03.1926,
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/5.3.765.pdf> , (01.05.2020).

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <https://sozluk.gov.tr/> , (08.12.2019).

Türk Medeni Kanunu, 22.11.2001,
<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4721.html> , (20.04.2020).

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, 24.04.1930,
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1593.pdf> , (29.04.2020).

UN, Convention on the Political Rights of Women, 31.03.1953,
http://www.un.org.ua/images/Convention_on_the_Political_Rights_of_Women_eng1.pdf , (12.01.2020).

UN, Report of the Fourth World Conference on Women, Beijing, 4-15 September 2009,
<https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/Beijing%20full%20report%20E.pdf>
(16.01.2020).

UN Treaty Collection, (ty),
https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-8&chapter=4&clang=en , (12.01.2020).

UN Women, World Conferences on Women, (ty), <https://www.unwomen.org/en/how-we-work/intergovernmental-support/world-conferences-on-women> , (15.01.2020).

WALTERS Rosie, "Are Women's Rights Human Rights?", *E-International Relations Students*, Temmuz 2013, passim,
<https://www.e-ir.info/2013/07/20/are-womens-rights-human-rights/> , (12.12.2019).

Women Suffrage and Beyond, (ty)
https://womensuffrage.org/?page_id=69 , (12.01.2020).

World Economic Forum, Global Gender Gap Report 2020, (ty),
http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf , (20.04.2020).